

Boris GOLEC
Mojca ŠORN
Julija ŠULIGOJ
Gašper MITHANS

CENA: 11 €

leto XXX, št. 2, 2023

ZGODOVINA **ZA VSE**

VSE ZA ZGODOVINO

ZGODOVINA ZA VSE, leto XXX, št. 2, 2023

ZGODOVINA ZA VSE

VSE ZA ZGODOVINO

VSEBINA

Boris Golec

- »Izobčenec« iz Valvasorjeve rodbine in njegova dva morganatska zakona** 5
EIN AUS DER FAMILIE VALVASOR „AUSGESTOSSENER“ UND SEINE ZWEI MORGANATISCHEN EHEN

Mojca Šorn

- Medno: od mestnega kopališča do otroškega letovišča** 21
VON DER STÄDTISCHEN BADEANSTALT ZUR FERIEKOLONIE FÜR KINDER

Julija Šuligoj

- »Slepemu se pač olajša njegova tuga najbolj s tem, da se mu ustvarijo pogoji za kolikor mogoče samostojno preživljanje.«** 31
Zgodovina izobraževanja slepih in slabovidnih otrok na Slovenskem v Zavodu za slepe in slabovidne v 20. stoletju
„EINEM BLINDEN WIRD DER KUMMER EBEN DADURCH AM BESTEN GELINDERT, INDEM MAN IHM BEDINGUNGEN FÜR EIN MÖGLICHT SELBSTBESTIMMTES AUSKOMMEN SCHAFFT.“
Die Geschichte der Ausbildung blinder und sehbehinderter Kinder in Slowenien in der Anstalt für Blinde und Sehbehinderte im 20. Jahrhundert

Gašper Mithans

- Začasna ukinitev hrvaško-slovenske župnije v San Franciscu in izzivi etničnega katolicizma v ZDA** 43
DIE ZEITWEILIGE ABSCHAFFUNG DER KROATISCH-SLOWENISCHEN PFARRE IN SAN FRANCISCO UND DIE HERAUSFORDERUNGEN DES ETHNISCHEN KATHOLIZISMUS IN DER VEREINIGTEN STAATEN VON AMERIKA

Zapisi

Milko Bizjak

- Janez Frančišek Janeček in celjska baročna orglarska delavnica** 63

Urh Ferlež

- »Zdaj pa pogledjmo sad modernega liberalizma«** 75
Misel Antona Mahničiča v njegovem pariškem potopisu

Franc Križnar

- Uglasbeni Kajuh** 81

<i>Julijana Visočnik</i> Nekropola v Šempetru – prezrti rimski biser na domačih tleh?	89
<i>Urška Strle</i> O izvoru Slovencev v besedi in podobi	91
<i>Boris Golec</i> Plemiške rodbine sedmič	95
<i>Željko Oset</i> Coprnice in coprnjaki	97
<i>Aleksander Žižek</i> Čas rdečih svinčnikov	98
<i>Urh Ferlež</i> Jugoslovanska krona na spomenikih	100
<i>Aleksander Žižek</i> Naš Hinko Smrekar, um. slikar in risar za vse	101

Boris Golec

»Izobčenec« iz Valvasorjeve rodbine in njegova dva morganatska zakona*

GOLEC, Boris, red. prof. dr., znanstveni svetnik, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, boris.golec@zrc-sazu.si

929.52Valvasor

»IZOBČENEC« IZ VALVASORJEVE RODBINE IN NJEGOVA DVA MORGANATSKA ZAKONA

Jurij Sigmund Valvasor (ok. 1618–1686/89), član znamenite kranjske plemiške rodbine, iz katere je izšel polihistor Janez Vajkard, je eden od dveh Valvasorjev, za katera je polihistor lakonsko zapisal, da sta se izselila iz dežele, ter zamolčal njune žene in otroke. Oba sta namreč sklenila morganatsko zakonsko zvezo. Jurij Sigmund, kot se je pokazalo pred kratkim, celo dvakrat. Zaradi (druge) poroke s kmečkim dekletom, »nečastnega vedenja« in izselitve s Kranjskega je njegovo sorodstvo doseglo, da so kranjski deželni stanovi njemu in njegovemu potomstvu leta 1657 odvzeli kranjsko deželanstvo. Jurij Sigmund je nato živel na posesti grofa Zrinskega na Hrvaškem ter večidel na Koroškem, kjer se je preživljal kot rudarski izvedenec, umrl pa naj bi v Deutschlandsbergu na Štajerskem.

Ključne besede: Valvasor, plemstvo, morganatska zakonska zveza, dvorec Klevišče, odvzem deželanstva, rudarstvo

GOLEC, Boris, Prof. Dr., Scientific Councilor, Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Milka Kos Historical Institute, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, boris.golec@zrc-sazu.si

929.52Valvasor

“AN OUTCAST” FROM THE VALVASOR FAMILY AND HIS TWO MORGANATIC MARRIAGES

Jurij Sigmund Valvasor (ca. 1618–1686/89), a member of the famous Carniolan noble family, from which the polyhistor Janez Vajkard descended, is one of the two Valvasors, of whom the polyhistor laconically wrote that they had emigrated from the country, and omitted their wives and children. Both of them had a morganatic marriage, Jurij Sigmund, as it turned out recently, even twice. Due to his (second) marriage to a peasant girl, his »dishonourable behaviour« and his emigration from Carniola, his relatives got the Land Estates of Carniola to deprive him and his descendants of the Land of Carniola privileges in 1657. Jurij Sigmund then lived on the estate of Count Zrinski in Croatia and for the most part in Carinthia, where he earned his living as a mining expert, and is said to have died in Deutschlandsberg in Styria.

Key words: Valvasor, nobility, morganatic marriage, Klevišče manor, deprivation of Land privileges, mining

* Prispavek je nastal v okviru temeljnega raziskovalnega projekta »Ambicije, karizem, pohlep, prevare: socialno-materialne strategije, prakse in komunikacija družbenih elit na Slovenskem v zgodnjem novem veku« (J6-2575).

Pred dobrim desetletjem sem na straneh *Zgodovine za vse* predstavil življenjski zgodbi dveh Valvasorjev, Jurija Sigmunda in Janeza Ditriha, bratranca in brata polihistorja Janeza Vajkarda, ki sta doživela podobno usodo.¹ Polihistor se je njunih družin na rodovnem deblu Valvasorjev v *Slavi vojvodine Kranjske* (1689) odkrižal z lakonskim zapisom, da sta se iz dežele izselila,² zamolčal njune žene in otroke, v spremnem besedilu pa zapisal, da pri izseljenih Valvasorjih ni navedel otrok, ker da za vse ne ve.³ Da je bila pri obeh sorodnikih posredi morgnatska zakonska zveza in iz te izvirajoče posledice, je Janez Vajkard diplomatsko zamolčal, tako kot je javnosti utajil tudi plebejska moža svojih sester.⁴

Usodi polihistorjevega bratranca in brata sta prišli na dan leta 1715 v Gradcu, ko so tamkajšnjega deželno stanovskega puškarskega mojstra Gregorja Ferdinanda Valvasorja izprašali zaradi nekega sleparja, ki se je izdajal za Jurija Sigmunda pl. Valvasorja, sorodnika kranjskih Valvasorjev. Gregor Ferdinand je bil sin enega od dveh »izločenih« članov rodbine, polihistorjevega bratranca, ki se je dejansko imenoval Jurij Sigmund (ok. 1618–1686/89) in je po sinovih besedah umrl v štajerskem Deutschlandsbergu. Obenem je graški puškar povedal, da sta se pet let prej v Gradcu mudila dva človeka, ki sta se razglašala za sinova Ditriha pl. Valvasorja, ta pa naj bi imel blizu Žalca majhno posest, imenovano »Končo«.⁵ V Ditrihu je bilo mogoče prepoznati polihistorjevega brata Janeza Ditriha (1632/33–1683/89), pozneje pa tudi ugotoviti, za katero posest je šlo.⁶ Zanimivo je, da je na pričevanje Gregorja Ferdinanda že okoli leta 1900 naletel Peter Radics in si naredil njegov prepis, vendar podatkov ni uporabil v nobeni svoji objavi o Valvasorjevem rodu.⁷

Sam sem leta 2012 po sledovih pričevanja graškega puškarja iz leta 1715 prišel do vrste ugotovitev o obeh iz dežele izseljenih Valvasorjih, nekaj stvari

pa po naključju odkril šele naknadno. Nova spoznanja sem deloma vključil v poznejše parcialne obravnave Valvasorjevega rodu in v monografijo o Valvasorjih, zlasti o družini polihistorjevega brata Janeza Ditriha,⁸ komaj kaj pa o Juriju Sigmundu in njegovi družini.⁹ Novoodkriti podatki o tem »izobčenem« članu Valvasorjeve rodbine tako kličejo po dopolnitvi njegove življenjske zgodbe, reinterpretaciji določenih dejstev in popravku nekaterih sklepov oziroma hipotez. Glavno novo spoznanje je, da je morgnatsko zakonsko zvezo sklenil dvakrat, ne le enkrat, preden je rodbina zanj in za njegove potomce leta 1657 pri kranjskih deželnih stanovih dosegla odvzem kranjskega deželanstva.

Jurij Sigmund se je, kot priča rodovno deblo Valvasorjev v *Slavi vojvodine Kranjske*, rodil kot eden od štirih otrok polihistorjevega strica Adama pl. Valvasorja in njegove žene Sidonije pl. Gusič, katere osebno ime Janezu Vajkardu začuda ni bilo znano.¹⁰ Na svet je prišel okoli leta 1618, kar je mogoče izračunati glede na čas poroke staršev (1611),¹¹ védenje, da je imel tri starejše sorojence,¹² in zlasti glede na njegov vpis v jezuitsko bratovščino Marijinega Vnebovzetja v Ljubljani leta 1632, ko mu je moralo biti vsaj 13 ali 14 let.¹³ Zibelka mu je najbrž tekla na gradu Erkenštajn pri Boštanju ob Savi, ki je bil krajši čas do leta 1618 v lasti očeta Adama, preden je ta okoli leta 1620 med Svibnim in Dolami pri Litiji postavil dvorec Zavrh,¹⁴ novi »matični grad« Adamove rodbinske veje Valvasorjev.

Jurij Sigmund je oba starša izgubil že v otroštvu. Mati Sidonija je kot živa zadnjič omenjena leta 1621, ko je oče Adam 18. julija 1624 v Zavrhu sestavil oporoko, pa je bila že pokojna. Dobra dva meseca pozneje, 29. septembra, je preminil tudi Adam, in sicer v Ljubljani, kjer so oba zakonca pokopali v

¹ Golec, *Lažni Valvasor*.

² Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 109.

³ *Prav tam*, str. 108.

⁴ Golec, *Valvasorji*, str. 26.

⁵ Golec, *Lažni Valvasor*, str. 7–8.

⁶ Oznaka »Končo« se je nanašala za nekdanji Končev dvor ali Končevo, danes kmetijo Košenina v Kapli pri Taboru (Golec, *Sledovi Valvasorjev*, str. 380–382).

⁷ Golec, *Lažni Valvasor*, str. 8.

⁸ *Prim. Golec, Sledovi Valvasorjev; isti, Valvasorji*, str. 297–311.

⁹ *Prim. Golec, Valvasorji*, str. 117–125.

¹⁰ Na rodovnem deblu je naveden kot tretji, pred edino sestro Polikseno (Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 109), a je bil v resnici najmlajši otrok (Golec, *Valvasorji*, str. 108–107).

¹¹ Starša sta se poročila kmalu po sklenitvi poročnega dogovora, datiranega 9. junija 1611 (Golec, *Valvasorji*, str. 97).

¹² *Gl. op. 10.*

¹³ Sprejet je bil hkrati z bratrancom Karlom, polihistorjevim polbratom, in bratom (Janezom) Sigfridom (SI AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, pag. 123), tri mesece za Janezom Ludvikom Schönlebnom (pag. 122), rojenim 16. novembra 1618.

¹⁴ Golec, *Valvasorji*, str. 99–102.

jezuitski cerkvi.¹⁵ Ko so štirje otroci postali popolne sirote, je bila najstarejša Poliksena kvečjemu v trinajstem letu, Jurij Sigmund pa je štel približno šest let. Ob očetovi smrti so bili otroci v oskrbi pri njegovi sestri Sofiji, omoženi pl. Apfaltrer v Motniku, nakar jih je najverjetneje vzel za dve leti k sebi ded Sigmund pl. Gusič, graščak na Rakovniku v Mirnski dolini, kot mu je v oporoki naložil zet. Ko je Gusič umrl (1627), je v skladu z oporoko postal varuh svojih nečakov stric Jernej Valvasor, njihov nadomestni dom pa stričev dvorec Medija pod Trojanami. Sinovom Janezu Krstniku, Janezu Sigfridu in Juriju Sigmundu je oče v oporoki namenil šolanje v jezuitskem konviktu v Gradcu ali Ljubljani ter študij filozofije in prava pri jezuitih v Ingolstadt, medtem ko je hčerko Polikseno do poroke zaupal vzgoji graških dominikank.¹⁶

Študijska pot Adamovih sinov je nato res potekala po pričakovanih okolice, čeprav je bila nekoliko drugačna od očetovih želja, saj najdemo leta 1636 vse tri mladeniče na univerzi v Padovi.¹⁷ Po vrnitvi v domovino so si leta 1638 na enake dele razdelili očetovo posest – vsak je dobil približno 21 funtov in pol imenjske rente –, vendar se je v kranjski imenjski knjigi osamosvojil le Janez Sigfrid, deleža drugih dveh bratov pa sta ostala skupaj.¹⁸ A le na papirju, saj je delež Jurija Sigmunda čez nekaj let pristal v rokah najstarejšega Janeza Krstnika, novega završkega graščaka. Iz regesta odpovednega pisma, navedenega leta 1650 v zapuščinskem inventarju Janeza Krstnika, je namreč razvidno, da

je Jurij Sigmund od brata pet let prej v celoti prejel dediščino po očetu, zajeto v nepremičninah (*an den Ligundten Gütern*).¹⁹ Kot bomo videli, se čas, leto 1645, ujema z njegovim nakupom bližnjega malega dvorca Klevišče. Starejši brat Janez Krstnik je torej izplačal mlajšega Jurija Sigmunda v denarju, ne da bi mu moral odstopiti tretjino imenja pokojnega očeta, ki mu je pripadla z delitvijo med brati, nobeden od njiju pa ni poskrbel za izbris solastniškega deleža Jurija Sigmunda v imenjski knjigi.²⁰

Iz slednje tudi ni razvidno, kdaj natanko in kako je Jurij Sigmund prišel do lastništva **malega dvorca Klevišče pri Polšniku**, severozahodno od Zavrha. Po opisu v XI. knjigi *Slave vojvodine Kranjske* je bilo Klevišče prvotno last deželnega svobodnika Klemenčiča in nato v različnih rokah, preden ga je od neimenovanega lastnika kupil Jurij Sigmund Valvasor in ga obdržal enajst let do prodaje Jožefu Bosiu. Za katerih enajst let naj bi šlo, je mogoče izračunati iz števila let lastništva, navedenih pri naslednjih treh lastnikih – do leta 1685 naštejemo skupno 39 let.²¹ Potemtakem bi bilo Klevišče v lasti Jurija Sigmunda Valvasorja med letoma 1635 in 1646, kar pa je vsekakor pre zgodaj, saj mu je bilo leta 1635 komaj kakšnih 17 let in se je še šolal.²² Posredi je spodrselaj pri navajanju let lastništva katerega od lastnikov, ki ga je zagrešil bodisi polihistor sam bodisi stavec. V resnici bi moral seštevek znašati deset let manj – 29. Enajst let lastništva Jurija Sigmunda Valvasoreja je glede na vse, kar o njem

¹⁵ Prav tam, str. 107.

¹⁶ Prav tam, str. 109–110.

¹⁷ Po Radicsevih izpiskih iz objav padovanskih univezitetnih matrik, natančneje iz matrice »nemških juristov«, so bili 16. junija 1636 vpisani Janez Krstnik, Janez Sigfrid in Jurij Sigmund Valvasor, imenovani po Mediji in Zavrhu kot »Valvasor de Gollnegg et Neudorf« (SI AS 984, Radics pl. Peter Pavel, šk. 5, mapa XIX, II b). Nobenega Valvasorja ni na objavljenem seznamu kranjskih študentov v Ingolstadt (Radics, Kranjski dijaki, str. 25–27).

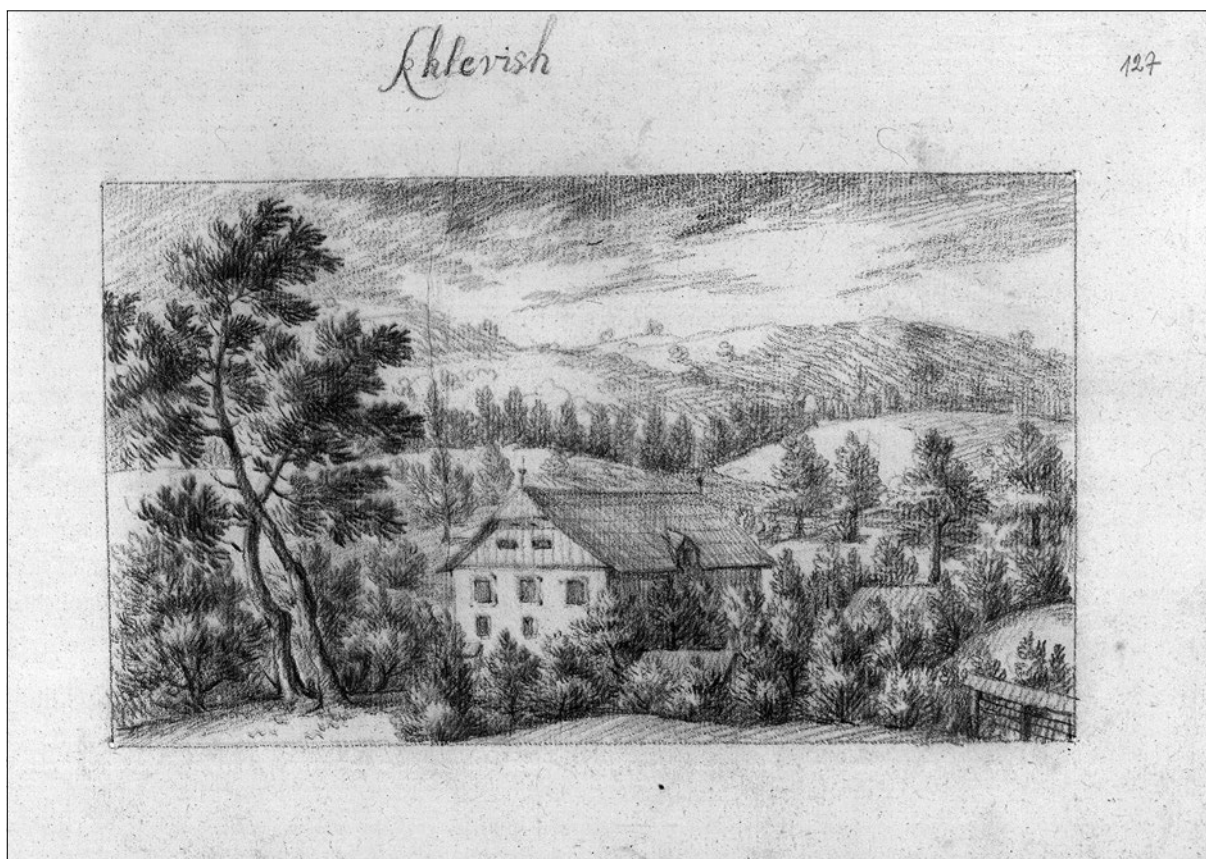
¹⁸ SI AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 5 (1619–1661), fol. 58. – Ob delitvi posesti se je Janez Sigfrid odcepil z 21 funti in 27 krajcarji imenjske rente, bratoma Janezu Krstniku in Juriju Sigmundu pa je ostalo 42 funtov, 54 krajcarjev in pol. Katere dele očetove posesti je leta 1638 prevzel, je iz izvlečka delilne pogodbe znano le za najstarejšega Janeza Krstnika, ki mu je pripadlo 13 hub, dva oštata, ena kajža ter tretjina gornine in desetine (SI AS 740, Gospodstvo Jablje, fasc. 8, Medija – Familiaria, Janez Krstnik Valvasor, delilna pogodba 18. 7. 1638).

¹⁹ SI AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 130, fasc. LIV, lit. Z–4, 26. 7. 1650, pag. 11, No. 56.

²⁰ Tako je razumljivo, zakaj je posestna pridobitev z imenjsko rento v višini 20 krajcarjev iz leta 1647 vpisana v imenjski knjigi samo na ime Janeza Krstnika (SI AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 5 (1619–1661), fol. 58). Imenjsko rento so leta 1662 prenesli v naslednjo imenjsko knjigo v neokrnjenem obsegu 43 funtov, 14 krajcarjev in poltretji pfenig, pri čemer pa so kot lastnika navedli neimenovane »dediče pokojnega Adama Valvasorja«, ne Janeza Krstnika (SI AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 6 (1662–1756), fol. 101).

²¹ Jožef Bosio naj bi imel Klevišče samo tri leta, za njim Sigmund Semenič 23 let in njegov sin Janez Andrej Semenič 13 let do prodaje leta 1685 (Valvasor, Die Ehre XI, str. 305).

²² Tak časovni razpon je izračunal tudi Fran Podkrajšek – Harambaša (Harambaša, Valvasorjeva rodbinska rakev, str. 566). Pozneje navaja isti letnici Radics, očitno po Harambaši, čigar dva članka o Juriju Sigmundu citira v nadaljevanju (Radics, Graščine in hiše, str. 436).

Dvorec Klevišče pri Polšniku po Valvasorjevi skicni knjigi Kranjske, 1678–79 (Valvasor, *Topografija Kranjske*, sl. 127).

vemo, namreč logično postaviti deset let pozneje, v obdobje med letoma 1645 in 1656.²³

Imenjsko rento Jurija Sigmunda Valvasorja v višini 10 funtov so v kranjsko imenjsko knjigo vpisali leta 1648, vendar iz knjige ni vidno, za katero posest gre, niti to, kdaj natanko jo je pridobil. Šele veliko poznejši pripis iz druge polovice 19. ali iz 20. stoletja jo naslavlja »Kleviše«, kar je, kot bomo videli, pravilno. Janez Jurij posesti ni dobil omenjenega leta, ampak že nekoliko prej, saj vpis v imenjsko knjigo ni povezan s pridobitvijo imenjske rente. Nastal je zaradi odpisa sedmih funtov, tj. sedmih hub in mlina, ki so jih navedenega leta pripisali novemu lastniku Janezu Ludviku Gallu.²⁴ S tem so Valvasor-

Gusiča, in je odcepljeno posest najverjetneje kupil v začetku leta 1646. Tedaj je namreč datiran regest neke kupoprodajne pogodbe, ki mu jo je izdal (prodajalec) Valvasor, žal pa ni naveden predmet prodaje (SI AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 32, lit. G XVI-25, zapuščinski inventar Janeza Ludvika Galla pl. Gallensteina, 4. 2. 1665, pag. 2). Na podlagi tega skromnega regesta z datumom 4. januar 1646 je Majda Smole povsem neutemeljeno pripisala Valvasorju – ta tudi ni bil baron, kot je zapisala – solastništvo gospostva Rakovnik pri Mirni: »Nikolaj Tadjolovič si je delil posestvo z Jurijem Sigmundom baronom Valvasorjem. Janez Ludvik baron Gall je Tadjolovičev del gospostva kupil leta 1642, štiri leta pozneje, 1646, pa tudi Valvasorjev del.« (Smole, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, str. 415) V resnici se regest v Gallovmem zapuščinskem inventarju lahko nanaša le na prodajo sedmih hub in mlina, vpisano leta 1648 v imenjsko knjigo. Ko bi bil Jurij Sigmund kdaj resnično solastnik Rakovnika, bi to najbrž omenil tudi Janez Vajkard v *Slavi vojvodine Kranjske* pri opisu gradu, a navaja kot lastnike le »gospode Tadjoloviče« in za njimi Janeza Ludvika Galla (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 321). Morda je v Gallovmem zapuščinskem inventarju navedena napačna letnica prodaje 1646 namesto pravilne 1648. Regest listine, shranjene v nekdanjem arhivu grofov Barbo na gradu Rakovnik, ki si ga je prepisal Radics, ima namreč isti datum 4. januar, a letnico 1648, kar pa bi bila lahko tudi prepisovalčeva napaka. Listina je bila izdana v

²³ Že Podkrajšek je opozoril na neskladje med izračunanim časom lastništva Jurija Sigmunda (1635–1646) na eni strani ter hčerkino smrtjo (1650) in njegovo prošnjo deželnim stanovom (1651) na drugi (Harambaša, *Valvasorjeva rakev*, str. 566).

²⁴ SI AS 173, *Imenjska knjiga za Kranjsko*, knj. 5 (1619–1661), fol. 57v. – Gall je bil gospodar Rakovnika v Mirnski dolini, prej v lasti Valvasorjevega deda po materi Sigmunda pl.

ju leta 1648 ostale po imenjski knjigi le še tri hube, dokler mu sedem let zatem, leta 1655, niso pripisali podedovane polovice imenja umrlega brata Janeza Sigfrida. Njegova imenjska renta se je s pridobljenimi štirimi hubami in pol dvignila za malo manj kot 7 funtov in pol na 10 funtov, 28 krajcarjev in poldrugi pfenig.²⁵ Enaka višina je navedena tudi v naslednji imenjski knjigi, ki se začne leta 1662, toda pripis iz leta 1673 pove, da jo je Jurij Sigmund Valvasor v resnici »že zdavnaj (*schon lengst*) prodal Jožefu Bosiu.«²⁶ Že septembra 1660 v registraturnih protokolih kranjskih deželnih stanov beremo, da sta lastnika imenj Jurija Sigmunda Valvasorja (*als Inhaber der Geörg Sigmundten Valvasorischen Gültten*) Janez Sigmund Semenič in Jožef Bosio.²⁷ In če upoštevamo podatek v *Slavi vojvodine Kranjske*, po katerem je bil Bosio lastnik tri leta, preden je to postal Semenič, je Bosio kupil Klevišče od Valvasorja najpozneje leta 1657. Jedro posesti, Klevišče, je Jurij Sigmund pridobil pred letom 1646, ko je sklenil pogodbo z Gallom,²⁸ in ga imel vsaj še leta 1655, ko je svojemu skromnemu imenju dodal podedovano polovico bratovega imenja.

V Klevišču pri Polšniku je torej Jurij Sigmund zagospodaril sredi štiridesetih let 17. stoletja, star kakšnih 27 let, in tam si je **ustvaril družino** z žensko, ki je bila za njegovo sorodstvo zaradi nizkega rodu kamen spotike. Kolikor je znano, je na Jurija Sigmunda kot »problematičnega« člana Valvasorjeve rodbine prvi opozoril Peter Radics v uvodu h Krajčevi izdaji *Slave vojvodine Kranjske* (1877). Ne da bi navedel vir, je zapisal, da je Valvasorjeva družina pri deželnih stanovih zanj zahtevala kazen, ker je osramotil svoj rod, ko je vzel za ženo »neko

lahkomiselno žensko, svojo priležnico« (*eine leichtfertige Person "seine Fötel" zur Gattin genommen hatte*).²⁹ Poldrugo desetletje pozneje (1892) je imel isti vir skoraj brez dvoma v rokah Fran Podkrajšek, saj ima njegov dobesečni citat domala identično vsebino kot Radicsev povzetek, le da lahkomišeno življenje pripisuje Juriju Sigmundu, njegovo ženo pa imenuje samo »seine Föttel«. Šlo je za prošnjo Valvasorjeve družine deželnim stanovom z datumom 3. avgust 1651, katere regist je avtor našel v Perizhoffovem repertoriju arhiva kranjskih deželnih stanov.³⁰

Podkrajšek je poleg tega v literaturi prvi opozoril na še danes ohranjeni nagrobnik v župnijski cerkvi na Polšniku. Na njem je vklesano ime Barbare, hčerke Jurija Sigmunda Valvasorja, ki so jo pokopali leta 1650, eno leto pred nastankom omenjene prošnje. Napis »Hie likt pegrowen man lewe Tochter Barbara † Ge: Sig: Valvasor 1650« je Podkrajška sploh spodbudil k raziskovanju, kdo sta oče in hči, navedena na dotlej neznanem nagrobniku.³¹ Na marmorno nagrobno ploščo, tedaj vzdano v tlak predhodnice današnje cerkve, je naletel po naključju, nato pa se je v stvar poglobil in nazadnje prišel do takšnega sklepa: »Sedaj mi je bilo jasno, zakaj naš kronist [Janez Vajkard Valvasor] ne omenja rodbinske rakve v Polšniku in zakaj v rodoslovnem drevesi Valvasorjev ne navaja niti žene, niti potomcev Jurij Žiginih, nego lakoniški pristavlja, da se je izselil in umrl! Jurij Žiga se ni oženil v plemeniti obitelji, nego poiskal si je soproge pri navadnih ljudeh. To je bil hud greh!«³² Podkrajšek je napačno

Zavrhu, vsebina pa je zagotovo ista: Jurij Sigmund potrjuje, da je Gallu prodal sedem hub v vasi Padež (SI AS 984, Radics pl. Peter Pavel, šk. 5, mapa XIX, II a, Genealoško deblo).

²⁵ SI AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 5 (1619–1661), fol. 57v.

²⁶ Celoten historiat posesti za zadnjih nekaj desetletij podaja šele vpis iz leta 1694 in ta se glede lastnikov povsem ujema z opisom v *Slavi vojvodine Kranjske*, le da v imenjski knjigi ni časovnih opredelitev. Pri posesti Jurija Sigmunda je šlo za imenje dvorca Klevišče (in den Hoff Cliuisch bestehende [...] Gült), ki ga je »gospod Valvasor pred veliko leti (vor villen Jahren)« prenesel na Jožefa Bosia, nato pa so si kot lastniki sledili trije Semeniči. Prav tam, knj. 6 (1662–1756), fol. 103.

²⁷ SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 864, registraturni protokoli 18 (1660–1666), fol. 50v.

²⁸ Gl. op. 24.

²⁹ Radics, Johann Weikhard (1877), str. 4.

³⁰ Harambaša, Valvasorjeva rakev, str. 755. – SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 874, Repertorium Sive Melius Informationes etc., Pars II, fol. 47: »Valvasorisches anbringen an die hochlöbl. Landstände das leichtfertige Leben, Ehelichung seiner Föttel, abstraffung dessen an H. Georg Sigmundten Valvasor.« Perizhoff se sklicuje na vir, ki ga označuje kot: »in K: B. sub 3. aug: 1651.ten.« Kratica K. B. se nanaša na takratno ureditev stanovskega arhiva in pomeni Kasten B (prim. prav tam, fol. 4).

³¹ Harambaša, Valvasorjeva rakev, str. 754. – Napis s tega edinega nagrobnika v polšniški župnijski cerkvi je sicer že sto let prej prepisal župnik Anton Pleskovič za Franca Antona pl. Breckerfelda (SI AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 120, Korrespondenca, Breckerfeld Franc Anton, Pleskovič Anton 1793, 23. 1. 1793).

³² Harambaša, Valvasorjeva rakev, str. 755. – Marmorna plošča velikosti 82 x 49 cm je vzdana v južno notranjo steno sedanje cerkve. Podkrajškov članek in Valvasorjevo rodbin-

sklepal, da je precej velika cerkvena kripta (rakev) – v tej naj bi bilo po cerkvenikovem pripovedovanju več krst, štiri ali šest – v resnici Valvasorjeva »rodbinska rakev«, zato se je tem bolj čudil, zakaj polšniška »rakev« v *Slavi vojvodine Kranjske* ni nikjer omenjena.³³ Glede na število krst v kriпти in na polihistorjev molk o bratrančevi družini je patetično in hkrati obtožujoče pribil: »Bržkone so pomrli Juriju Žigi poleg žene vsi otroci, ki so sedaj pokopani skupno; on pa je osamel, zapuščen, zaničevan in preziran, izselil se je in pozabljen umrl na tujem. Zatorej naš kronist, sramujoč se takega bratranca, niti ne omenja njega rodbinskega počivališča v Polšniku, zato se je Jurij Žiga "izselil in umrl"; zato ni o njega rodbini najti zapisanega ničesar! Takó strogo so pred dvema vekoma obsojali plemiča, ki se je poročil z meščanko!«³⁴

Podkrajšek je z meščanko očitno mislil neplemkinjo, saj ni nobenega poročila o tem, da bi bila žena Jurija Sigmunda meščanskega rodu. Dokler nismo vedeli, da se »stanu neprimerno« ni oženil samo enkrat, ampak (vsaj) dvakrat, smo njegovo ženo, Barbarino mater, od Radicsa dalje (1910) istovetili s kmečkim dekletom, o katerem govori drugi Perizhoffov repertorij *Carniola pragmatica* leta 1657.³⁵ Danes je jasno, da se oznaka kmečko dekleta nanaša na drugo ženo. Kmečkega stanu je bila zelo verjetno sicer tudi njena predhodnica. Zgodnejše matične knjige polšniške župnije, ki bi lahko odgovorile na

sko ime sta gotovo pripomogla, da nagrobnika ob gradnji nove polšniške župnijske cerkve v začetku 20. stoletja niso zavrgli, temveč vzdali na sedanje mesto.

³³ Harambaša, Valvasorjeva rakev, str. 754. – Preden je Podkrajšek ugotovil, da je bil Jurij Sigmund lastnik Klevišča, o čemer piše v nadaljevanju razprave leto pozneje (1893), je izrazil precej nenavadno sklepanje, zakaj si je dal Jurij Sigmund urediti rodbinsko grobnico prav na Polšniku (prav tam, str. 755): »Tedanja duhovščina pa (takó si mislim), ki je hodila družno s plemstvom in posebe še z ostalo rodbino Valvasorjevo, odobraval je korake [sorodnikov] proti Juriju Žigi zaradi nedostojne ženitve in mu povsod odrekla prostor za obiteljsko rako. In končno, menim, zatekel se je Jurij Žiga v óno gorsko zakotje, v Polšnik, in si ondi pridobil srce tolerantnega duhovnika, ki mu je dovolil, da si v sedanji kapelici sv. Ane zgradi rodbinsko počivališče.«

³⁴ Prav tam, str. 756.

³⁵ »Gemahlin, Eine Bauernstochter, wegen welcher Vermählung er auswanderte« (Radics, Johann Weikhard (1910), str. 350). – Radics ni navedel vira, vendar ni dvoma, da temelji podatek na prepisu regesta v omenjenem Perizhoffovem repertoriju, shranjenega v Radicsevi zapuščini (SI AS 984, Radics pl. Peter Pavel, šk. 5, mapa XXI, VII Jurij Sigmund).

Nagrobnik Barbare Valvasor († 1650), otroka prve »prepovedane ljubezni« v Valvasorjevi rodbini, v župnijski cerkvi na Polšniku pri Litiji (foto: B. Golec, avgust 2012)

vprašanje o identiteti Valvasorjeve prve žene, so bile pogrešane že konec 19. stoletja, ko je po njih poizvedoval Podkrajšek.³⁶ Če nič drugega, bi pri krstih otrok razkrile vsaj ime matere, če že ne bi iz mrliške matice izvedeli tudi za njeno starost, iz poročne pa za krajevni izvor, ime in priimek očeta. Pri tem ni nujno, da so na Polšniku poleg krstnih matic tedaj že vodili tudi evidenci porok in pokopov.

Do poroke med Jurijem Sigmundom Valvasorjem in njegovo po imenu neznano neplemiško izbranko je prišlo najpozneje leta 1650, ko so v polšniški cerkvi pokopali njuno hčerko Barbaro, razen če je bila ta rojena še kot nezakonska. A v takem primeru župnik prejkone ne bi dovolil postavitve

³⁶ Po Podkrajšku naj bi matične knjige polšniške župnije segale samo do leta 1784 (Harambaša, Valvasorjeva rakev, str. 754), vendar velja to le za najzgodnejši ohranjeni poročno in mrliško matico, medtem ko se krstne matice začenjajo leta 1752 (NŠAL, ŽA Polšnik, popis).

nagrobne plošče. Vpis v deželnotanovske registraturne protokole meseca avgusta 1651 razkriva, da je Valvasor živel s svojo izvoljenko že dlje časa. Prošnja za »zasluženo kaznovanje« Jurija Sigmunda je na stanove naslovlilo »celotno Valvasorjevo sorodstvo in svaki« (N: *die gesambte Valuasorische Befreündte vnd Schwäger*), to pa zato, ker naj bi »z nemoralno žensko precej časa počel pregrešen zločin in ker se je z isto osebo sramotno poročil« (*wegen seines mit einer Vnzühtigen weibs person, ein Zimbliche Zeit verjybtten lasterhafften Verbrehnuß, vnd vmb willen das er selbige tanquam personam infamem geehelicht*).³⁷ Sodeč po tem viru so si bili torej glede nasprotovanja zvezi in poroki »zabludelega sorodnika« enotni vsi Valvasorji in tudi in svaki.³⁸ Tega, kdo konkretno je stal za prošnjo, ne izvemo. V Adamovi rodbinski veji Valvasorjev, ki ji je pripadal Jurij Sigmund, je bil poleti 1651 poleg njega živ en sam odrasel moški, njegov neporočeni srednji brat Janez Sigfrid.³⁹ Dobro leto prej, junija 1650, je namreč preminil najstarejši brat Janez Krstnik, gospodar v Zavrhu,⁴⁰ pol leta za njim pa so v začetku leta 1651 pokopali tudi starosto Valvasorjevega rodu, strica Jerneja Valvasorja z Medije in Gamberka, očeta polihistorja Janeza Vajkarda.⁴¹ Z njegovim odhodom v večnost se je na čelo Jernejeve rodbinske veje zavihtel najstarejši živeči sin iz prvega zakona, ambiciozni Karel Valvasor, vrstnik Jurija Sigmunda, za povrh poročen s sestro njegove svakinje. Karlova žena Ana Rozina, rojena Barbo, je bila namreč sestra Sidonije Regine, žene

pokojnega bratranca Janeza Krstnika.⁴² Ker je imel Jurij Sigmund samo enega svaka, Karla Witzta pl. (pozneje barona) Witzensteina, moža že pokojne sestre Poliksene,⁴³ je s svaki v prošnji zelo verjetno mišljeno priženjeno sorodstvo nasploh, v katerega je v prvi vrsti spadala omenjena svakinja Sidonija Regina.⁴⁴

O tem, kakšen učinek in epilog je imela prošnja sorodstva deželnim stanovom, naj Jurija Sigmunda zaradi »nemoralnega življenja« in »sramotne poroke« doleti kazen, razpoložljivi viri molčijo. Prav tako o vrsti kazni, ki jo je sorodstvo pričakovalo oziroma predlagalo. Danes vemo, da ni bila neposredno povezana z odvzemom deželanstva šest let pozneje (1657), ampak so Valvasorji medtem vložili novo prošnjo, potem ko se je »problematični« sorodnik ponovno oženil in zapustil Kranjsko.

Dogajanje v tem šestletnem razponu je dokumentirano z nekaj skromnimi podatki, med katerimi so ključni tisti iz začetka leta 1656, ko se je zadrževal na Ljubnem ob Savinji in se tam name raval oženiti. Leta 1651 je nedvomno še prebival v Klevišču. Tisto leto se je namreč Mihael Watz baron Watzenberg pritoževal zoper njegov novi rudnik bakra in svinca v bližnjem Štriglovcu in Maljeku, češ da posega na območje, za katerega je Watzenberg s svojimi brati trideset let prej dobil rudokopno dovoljenje.⁴⁵ Naslednja poročila o zadrževanju Jurija Sigmunda Valvasorja na Kranjskem

³⁷ SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 862, registraturni protokoli 16 (1646–1652), fol. 652–652v.

³⁸ Veliko občutljivost na to, s kom se bodo poročili potomci, je zaznati že dobrega četrta stoletja prej pri Adamu, očetu Jurija Sigmunda in stricu polihistorja Janeza Vajkarda. V oporoki leta 1624 je Adam za svoje tedaj še majhne otroke določil razdedinjenje, če se ne bi poročili stanu primerno in s privolitvijo najbližjih sorodnikov. Dediščino bi izgubili tudi v primeru, če bi zapustili katoliško vero in prestopili v drugo veroizpoved. SI AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani, II. serija, fasc. V 1–16, testament V–2, 18. 7. 1624. Prim. Golec, Valvasorji, str. 109–110.

³⁹ Kot živ je zadnjič izprijčan v začetku leta 1650 v poravnalni pogodbi z bratom Janezom Krstnikom. Poznejši regest pogodbe med njegovimi dediči priča, da je umrl najpozneje avgusta 1655, po vsej verjetnosti bliže temu letu kakor omenjeni poravnavi s starejšim bratom (Golec, Valvasorji, str. 116 in 471).

⁴⁰ Prav tam, str. 116 in 471.

⁴¹ Prav tam, str. 472.

⁴² Prav tam, str. 208–212 in 473.

⁴³ Prav tam, str. 111–116 in 479.

⁴⁴ Sorodstvena razmerja gl. prav tam, priloge Rod Hieronima Valvasorja, Adamova rodbinska veja in Jerneja rodbinska veja 1. del.

⁴⁵ StLA, IÖ Reg, Cop 1651–IX–90, 7. 7. 1651; Gut 1651–XI–35; IÖ HK 1651–VII–84, 26. 7. 1651. – V Watzenbergovi pritožbi dvorni komori 26. julija 1651 je govor o rudniku bakra in svinca v Štriglovcu in Maljeku (zu Strigliuez vnd Melpach), tj. v dolinah istoimenskih potokov vzhodno od Litije, proti Polšniku. – V Radicsevi zapuščini so regesti iz repertorijev notranjeavstrijske vlade in dvorne komore, ki so služili kot kažipot k virom (SI AS 984, Radics pl. Peter Pavel, šk. 5, mapa XXI, VII Jurij Sigmund). O Wazenbergovem rudniku v Maljeku (Malnek) govori Valvasor v III. knjigi Slave (Valvasor, Die Ehre III, str. 389–390). Zanimivo je, da je Jurij Sigmund rudaril skupaj s krstnim botrom svojega bratranca polihistorja Janeza Vajkarda – Konradom Ruessom baronom Ruessensteinom (1604–1668), ki se je vneto ukvarjal z naravoslovjem in verjetno tudi z alkimijo (o njem: Žvanut, Valvasorjev boter, str. 183 sl.).

so vsa iz leta 1655. Dne 26. marca je v krstni matični knjigi župnije Vače naveden kot krstni boter kmečkemu otroku,⁴⁶ kar najverjetneje pomeni, da je tedaj prebival na Vačah ali v bližini. V to župnijo je sicer spadala Medija, matični grad kranjskih Valvasorjev. Nato je 21. avgusta z vdovo Ano Marijo Valvasor, materjo Janeza Vajkarda, v Ljubljani sklenil poravnavo neznane vsebine, omenjeno skupaj s pobotnicami v vdovinem zapuščinskem inventarju.⁴⁷ Kot smo videli, je istega leta dobil polovico medtem že zmanjšane imenja brata Janeza Sigfrida. Imenjska knjiga se v zvezi s tem sklicuje na ukaz poverjeniškega urada kranjskih deželnih stanov in pravi, da gre za dediščino (*deme sie erblich angefallen*).⁴⁸ Kot priča poznejši regist pogodb med dediči, je Janez Sigfrid umrl najpozneje avgusta 1655.⁴⁹ Delitev njegovega imenja na dva dela, med brata Jurija Sigmunda in otroke že pokojnega brata Janeza Krstnika, je logična, najsi je zapustil oporoko ali ne. Jurij Sigmund se je za razliko od varuha otrok tretjega brata Janeza Krstnika oziroma njegove vdove potrudil za prepis podedovanega deleža k svojemu skromnemu kleviškemu imenju, medtem ko so drugo polovico v imenjski knjigi še nadaljnji dve desetletji vodili pod imenom Janeza Sigfrida.⁵⁰

»Enfant terrible« Jurij Sigmund je podedovano bratovo posest tako kot Klevišče prodal bodisi, potem ko so mu deželni stanovi leta 1657 odvzeli deželanske pravice in ga ni bilo več v deželi, bodisi že malo prej. Kranjsko je najverjetneje zapustil leta

1655 in najpozneje tega leta mu je morala umreti tudi prva žena. V začetku leta 1656 je namreč že prebival na Ljubnem na tleh gornjegrajskega gospostva, kjer se je hotel poročiti. Od kod je bila njegova nova izbranka, razpoložljivi viri molčijo, kakor tudi o njenem imenu. Lahko bi jo pripeljal s seboj s Kranjskega, kar se zdi bolj verjetno, kakor da jo je našel na Gornjegrajskem. Vse, kar vemo o (nameravani) poroki, razkriva nedavno odkriti dokument, ki bi ga pogojno lahko imenovali kar »manjkajoči člen«. Gre za koncept nepodpisanega pisma Filipa Terpina, generalnega vikarja ljubljanske škofije, datiranega 17. februarja 1656 v Ljubljani in naslovljenega na neznanega arhidiakona.⁵¹ Kot sporoča zaglavje pisma, se vsebina nanaša na poroko gospoda (Jurija) Sigmunda Valvasorja zunaj njegove domače župnije (*in causa copulationis extra suam parochiam*). Generalni vikar Terpin je neimenovanega arhidiakona prosil, naj pri župniku Matiju Jenku, ki naj bi plemenitemu gospodu Valvasorju izdal dovoljenje za poroko, poizve, ali je le-to pristno ali morda lažno oziroma ponarejeno. Poroke namreč ni mogoče dovoliti, če bi nasprotovala določilom dorotejske sinode.⁵² Iniciator poizvedbe je bil vsekakor Matevž Tank, župnijski vikar na Ljubnem ob Savinji, po čigar besedah naj bi Sigmund Valvasor, tedaj (bivajoč) v trgu Ljubno na Gornjegrajskem (*nunc in districtu Oberburgensi, in oppido Lauffen*), napovedal, da se bo šel sicer poročiti na Ogrsko, kjer ne veljajo določila Tridentinskega koncila. Za kaj je pri vsej stvari pravzaprav šlo? Jurij Sigmund se je želel poročiti na Ljubnem, v župniji, ki je spadala v ljubljansko škofijo in kjer je bival šele kratek čas. Ljubenski vikar pa se je hotel striktno držati pravil, po katerih je bilo za poroko zunaj domače župnije potrebno dovoljenje domačega župnika, in sicer v skladu s t. i. dorotejsko sinodo ljubljanske škofije, na kateri so bila leta 1604

⁴⁶ NŠAL, ŽA Vače, Matične knjige, R 1643–1656, s. p.

⁴⁷ SI AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 130, fasc. LIV, lit. Z–4 1/2, 20. 8. 1657, pag. 7.

⁴⁸ SI AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 5 (1619–1661), fol. 59.

⁴⁹ O njegovih dedičih govori regist pogodb med sorodniki z dne 21. avgusta 1655 v zapuščinskem inventarju nečaka Adama Sigfrida (SI AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 131, fasc. LIV, lit. Z–10, 24. 10. 1699, pag. 40–41, N. 69).

⁵⁰ Pod imenom Janeza Sigfrida so imenjsko rento prenesli tudi v naslednjo imenjsko knjigo (1662–1756). Njen lastnik v tej knjigi ni naveden kot pokojni, kar bi kazalo, da je umrl šele pozneje, vendar imenjska knjiga v tem pogledu ni zanesljiv vir. Za Janezom Sigfridom so drugo polovico imenja vsekakor dedovali zakoniti dediči brata Janeza Krstnika, saj je leta 1676 kot prodajalec te posesti izpričan nečak Adam Sigfrid (SI AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 6 (1662–1756), fol. 102).

⁵¹ NŠAL, NŠAL 100, Kapiteljski arhiv Ljubljana, fasc. 97/20, 17. 2. 1656. – Avtorja pisma Filipa Terpina, generalnega vikarja ljubljanske škofije v letih 1655–1676, je bilo mogoče prepoznati po pisavi (prim. Žnidaršič Golec, Kapiteljski arhiv Ljubljana, str. [260]). O Terpinu gl. Smolik, Terpin (Trpin) Filip, str. 60–61.

⁵² Na dorotejski sinodi ljubljanske škofije v Gornjem Gradu 6. februarja 1604 je škof Tomaž Hren objavil reformni dekret Tridentinskega koncila, s katerim je koncil pol stoletja prej predpisal pogoje za veljavnost krščanskega zakona; škof je to storil v latinskem, nemškem in slovenskem jeziku (Kolar, Sinode škofa Hrena, str. 444–445; objava dekreta v vseh treh jezikih, prav tam, str. 459–464).

objavljena tozadevna koncilsko določila. Čeprav je bodoči ženin predložil dovoljenje Matije Jenka – v njem prepoznamo župnika z Vač,⁵³ župnije, pod katero je spadala Medija in kjer je Jurij Sigmund nekaj mesecev prej izpričan kot krstni boter –, je bil ljubenski vikar skeptičen glede veljavnosti dokumenta, zato se je obrnil na svojega krajevnega škofa oziroma njegovega generalnega vikarja v Ljubljani. Ker so Vače spadale pod oglejski patriarhat in znotraj tega v gorenjski arhidiakon, je arhidiakon, pri katerem je generalni vikar Filip Terpin poizvedoval o pristnosti pisma, lahko le gorenjski arhidiakon. Kaj je ta dognal in sporočil v odgovoru, ostaja neznanka, saj je Terpinov dopis edini znani preostanek koresponde v zvezi s to zadevo, ki tudi ni protokolirana v ljubljanskih škofijskih protokolih.⁵⁴ Prav tako ne vemo, ali se je Jurij Sigmund lahko poročil na Ljubnem, ker ljubenska poročna matica iz tega časa ni ohranjena.⁵⁵

Morda je vztrajni Valvasor uresničil izraženo namero, da se bo, če ne bo šlo na Ljubnem, oženil na Ogrskem. Tam je namreč pozneje nekaj časa živel. Ko se je pet let zatem, leta 1661, pojavil na Polšniku in skupaj s svojo »konkubino« uprizoril incident, se je namreč po besedah župnika Janeza Umka »nahajal zunaj dežele, na posesti grofa Zrinskega« (*ausser Landts vnder dem graff Serinischen gebüet sich befindet*).⁵⁶ Župnikova oznaka konkubina bi lahko imela podlago v tem, da zakon ni bil sklenjen po vseh cerkvenih predpisih, ki so veljali na Kranjskem, lahko pa je bila tudi navadna zmerljivka, porojena iz piščeve osebne prizadetosti in ogorčenosti. Domneva, da je šlo pri omenjeni »konkubini« za isto ženo Jurija Sigmunda, s katero je sredi stoletja živel v Klevišču v polšniški župniji,⁵⁷ se je torej izkazala kot napačna. Ženska, ki jo je leta 1661 pripeljal na Polšnik, ni mogla biti istovetna z materjo Barbare, leta 1650 pokopane v polšniški župnijski cerkvi.

⁵³ Matija Jenko je na Vačah služboval kot župnik od leta 1642 do 1668 (NŠAL 572, Zapuščina Franc Pokorn, šk. 382, Vače, pola 2).

⁵⁴ NŠAL, NŠAL 11, Škofijski protokoli, fasc. 2, protokoli 1650–1663.

⁵⁵ Ljubenske poročne matice, shranjene v Nadškofijskem arhivu Maribor, se tako kot krstne in mrliške začinjajo šele z letom 1770 (NŠAM, Župnija Ljubno ob Savinji, popis).

⁵⁶ StLA, IÖ Reg, Cop 1661–IV–9, 28. 4. 1661; Cop 1661–VII–19, 9. 7. 1661; Cop 1661–VIII–102, 31. 8. 1661, 15. 8. 1661, s. d.

⁵⁷ Golec, Lažni Valvasor, str. 16.

Le ugibamo lahko, kaj je Jurija Sigmunda zaneslo na Ljubno. Leta 1655 je skoraj brez dvoma prebival v župniji Vače, kjer ga srečamo kot krstnega botra. Tako lahko razumemo, zakaj si je ravno od tamkajšnjega župnika Jenka priskrbel poročno dovoljenje za poroko zunaj domače župnije. Ker se tudi danes ohranjene krstne in mrliške matične knjige ljubenske župnije tako kot poročne začinjajo šele več kot stoletje pozneje,⁵⁸ ne vemo, ali se mu je v Zgornji Savinjski dolini rodil kak otrok. Namero o poroki je vsekakor uresničil, posest na Kranjskem pa prodal in deželo zapustil. Vse to je bilo zadosten razlog, so mu kranjski deželni stanovni na prošnjo sorodnikov in svakov 3. avgusta 1657 **odvzeli kranjsko deželanstvo** ter izbrisali njegovo ime iz matrike deželanov, odvzem deželskih pravic pa se je nanašal tudi na potomce. Iz stanovskih protokolov je razvidno, da se je Jurij Sigmund Valvasor »vedel nečastno«, se oženil »s slabo žensko, navadno kmečko hčerko slabega in lahkomišelnega vedenja« in da je zapustil deželo.⁵⁹ Regest v znanem Perizhoffovem rokopisnem repertoriju arhiva kranjskih deželnih stanov pravi, da se je to zgodilo drugim za zgled.⁶⁰ Podatek o nevesti

⁵⁸ Gl. op. 55.

⁵⁹ Pri deželnih stanovih so se zoper »deren Vetter Hr. Georg Sigmundt Valvasor« pritožili »die Valvasorischen befreundt und schwager«, in sicer, ker se je »vnehrlich verhalten, vnd mit einen schlechten Weib verehelicht, vnd ausser Landts begeben, sÿ ist eines losen Paurn Tochter vnd schlechten leichtfertigen lebens«; sklep z dne 3. avgusta 1657 se je glasil: »Sol hiemit der Landtmanschaft für sich vnd seine Erben entsezt, ausgeschlossen, pecuirt, vnd sein namben auß Zahl, vnd Matricul der Hr. Vnd vnd Landtleuth außgelöscht vnd danach sich die andern zudeuthen« (SI AS 2, Deželni stanovni za Kranjsko, I. reg., šk. 892, sejni zapiski 18, 1646–1660, fol. 557v). Pred odkritjem zapisa v stanovskih sejnih zapisnikih je bil znan le Perizhoffov regest iz 18. stoletja, ki pa ima namesto datuma 3. avgust napačno datacijo 3. april 1657 (prav tam, šk. 937, Carnioliae Pragmaticae etc., Pars I, s. p., protokol 18, št. 48). Tak datum odvzema deželanstva sem leta 2012 navedel v razpravi o obeh zamolčanih članih Valvasorjeve rodbine (Golec, Lažni Valvasor, str. 14).

⁶⁰ SI AS 2, Deželni stanovni za Kranjsko, šk. 937, Carnioliae Pragmaticae etc., Pars I, s. p., protokol 18, št. 48: »Hr. Georg Sigmund Valvasor, als sich derselbe unehrlich aufführte, und mit einem Schlechten Weib verehelihet, und ausser Land begeben, welche eines Losen Bauern-Tochter, und schlecht leichfärtigen Lebens gewesen, ist von darumb der Landtmanschaft für sich und seine Erben entsezt, ausgeschlossen, priviret, und sein Namben auß der Zahl, und Matricul der Hrn. und Landtleuth ausgelöschet, et hoc ad Exemplum aliorum Sub 3. April. Anno 1657.« Prim. Radics, Johann Weikhard (1910), str. 350.

Der Valvasorij besimmet und Schwager
 soley ist, das drey bruder st. Tring dymmet
 Valvasor inffolich Ehalt, und mit einem pflitz
 weib besolust, und an der Landt begole,
 Es ist eine lachy von der wasser und pflitz
 wasserhandlung, Colmb,
 In der Gally. Eggering der Ebra, und
 Kummring ob wasser die wasser, Es sind
 mal ein pflitz Ebra, die wasser pflitz
 weil, das die, das an die pflitz wasser
 wasser, und ist pflitz, pflitz, und ist
 wasser, die wasser pflitz, die wasser
 den alle die pflitz wasser und in dem wasser
 Egnungung mit der Landt Matricula
 Es ist
 Der pflitz der Landt wasser pflitz die die
 pflitz wasser pflitz, an der pflitz, pflitz
 und mit wasser an der wasser, und Matricula
 die und mit Landt wasser an der pflitz
 die, und wasser die die an der wasser

Zapis v sejhnih zapisnikih kranjskih deželnih stanov z dne 3. avgusta 1657 o odvzemu kranjskega deželanstva Juriju Sigmundu Valvasorju (SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 892, sejni zapisniki 18, 1646–1660, fol. 557v; foto Igor Lapajne).

kmečkega rodu se torej nanaša na Valvasorjevo drugo plemiškemu stanu neprimerno poroko. Ni rečeno, da je bila ta poroka tudi njegova zadnja, »konkubina«, ki jo poznamo iz incidenta na Polšniku leta 1661, pa ista ženska, s katero se je nameraval oženiti pet let prej.

Izguba dednega deželanstva je v praksi pomenila, da Jurij Sigmund Valvasor odtlej ni bil več član deželnih stanov, da se kot tak ni mogel udeleževati deželnih zborov in da ni mogel biti deležen drugih deželanom pridržanih ugodnosti.⁶¹ Odvzem deželanstva, ki ga je doletel, je bil resnično izjemen ukrep. Pri tem ni imela praktično nobene teže sama izselitev iz dežele, a jo je sorodstvo vseeno navedlo v podkrepitev svoje prošnje. Deželanstvo je bilo namreč dedno, kar pomeni, da so ga obdržali tudi iz dežele izseljeni deželani in njihovi potomci.⁶² Glavni razlog, da ga je družina Jurija Sigmunda izgubila, sta vsekakor predstavljali dve morganatski zakonski zvezi, a tudi to samo po sebi sorodstva najbrž ne bi zrevoltiralo do te mere, da bi izposlovalo tako hudo kazen, pri kateri je potem ostalo.⁶³ Ko se je istega leta 1657 na Štajerskem živeči Janez Ditrih Valvasor, brat polihistorja Janeza Vajkarda, oženil z navadno grajsko ključarico, ni zanj nihče zahteval kazni, le umirajoča mati ga je pred poroko pogojno razdedinila, tako da je dobil samo dedni delež po pokojnem očetu.⁶⁴ To pomeni, da je Jurij Sigmund Valvasorjevo rodbino po vsej verjetnosti osramotil in razjezil še s čim. Navedbo, da se je »vedel nečastno«, gre prejkone razumeti kot nasilnost takšne ali podobne vrste, kot je izpričana v omenjenem **incidentu na Polšniku**. Ta se je zgodil pozneje, leta 1661, šlo je za spor s tamkajšnjim župnikom, o njegovem ozadju pa lahko le ugibamo. Župnik Janez Umek se je pri graškem tajnem svetu pritožil, da ga je Jurij Sigmund napadel in oropal. Zadevo je

obravnavala notranjeavstrijska vlada in jo odstopila kranjskemu deželnemu glavarju z ukazom, naj zasliši priče. Poznamo samo eno plat medalje, pri čemer izvemo za največ podrobnosti iz vprašalnika, ki ga je župnik Umek sestavil za izprašanje desetih prič, podložnikov različnih gospodstev. Prizadeti je od izbranih prič pričakoval potrditev, da je Jurij Sigmund od njega zahteval, naj podpiše neko »skrajno oderuško pogodbo« (*höchst wuherischen Compromisses oder Contracts*), ko pa se je župnik temu uprl, naj bi se Valvasor naslednji dan vrnil s petimi oboroženimi »banditi« (*mit 5. armierten Banditen*) in oropal (*spoliert hat*) župnikove ljudi vsega razen brevirja. Nato naj bi se odpravil v cerkev, pobral vse ključke, tudi od krstilnika in tabernaklja, jih izročil svoji »konkubini« in žensko javno razglasil za »gospo nad cerkvijo Naše ljube Gospe« (*ein frau über die kirchen vnsern lieben frauen*). Zatem je po besedah vprašalnika poslal po župnika in ga prisilil v podpis oderuške škodljive pogodbe, s tem ko je položil na tla dve pištoli, potisnil k župnikovim prsim nož in mu grozil s smrtjo. Po navedbi v prvem poročilu naj bi Valvasorjeva »konkubina« glasno kričala, naj župnika zabode v srce, za »gospo nad cerkvijo« pa jo je postavil v navzočnosti vseh župljanov (*vor der ganzen Pfarrmenig*). Župnik Umek je v poročilu zapisal tudi že omenjeni podatek, da se Jurij Sigmund Valvasor nahaja zunaj dežele, in sicer na posesti grofa Zrinskega.⁶⁵ Kako se je zadeva končala, žal ne vemo, prav tako ne, kje natančneje je »nasilni« Valvasor tedaj prebival, na Hrvaškem ali v Medžimurju, in ali je oborožene može že od tam pripeljal s seboj. Razprtije so bile gotovo stare, vendar odnosi med župnikom Janezom Umkom in Jurijem Sigmundom Valvasorjem niso mogli biti vseskozi slabi. Umek, ki je tu župnikoval že od leta 1642 pa vse do smrti 1670,⁶⁶ je Valvasorja bržkone poročil, krstil njegovo hčerko in jo leta 1650 pokopal, če pa nič od tega, je dovolil postavitev njenega nagrobnika v župnijski cerkvi.

Na spor Jurija Sigmunda s polšniškim župnikom je naletel že Peter Radics, ne da bi se vanj poglobil.⁶⁷ Prav njemu dolgujemo večino nadaljnjih

⁶¹ Rodbina Valvasor je do kranjskega deželanstva prišla razmeroma pozno. Šele leta 1602, malo pred svojo smrtjo, ga je dobil Hieronim Valvasor, iz Italije priseljeni ded Jurija Sigmunda, ki mu je bil s tem priznan tudi plemiški naslov (Golec, *Valvasorji*, str. 56–58).

⁶² Žontar, *Struktura uprave in sodstva*, str. 8.

⁶³ Ko se je, denimo, komaj poplemeniteni Janez Sonce, sprejet med kranjske deželane leta 1635, skrivaj oženil s hčerko ranocelnika, mu je deželni zbor leta 1636 sicer odvzel deželanstvo, a mu ga je že po nekaj mesecih vrnil; zgodba je pozneje navdihnila pisatelja Ivana Tavčarja (Golec, *Rodbina Graffenweger*, str. 254–255).

⁶⁴ Golec, *Lažni Valvasor*, str. 20–23.

⁶⁵ StLA, IÖ Reg, Cop 1661–IV–9, 28. 4. 1661; Cop 1661–VII–19, 9. 7. 1661; Cop 1661–VIII–102, 31. 8. 1661, 15. 8. 1661, s. d.

⁶⁶ O Janezu Umku gl. NŠAL, NŠAL 572, *Zapuščina Franc Pokorn*: šk. 379, Polšnik, pola A.

⁶⁷ SI AS 984, Radics pl. Peter Pavel, šk. 5, mapa XXI, VII Jurij Sigmund. – Radics se je zadovoljil le z regesti iz repertorijev

odkritij o tem »izobčencu« iz Valvasorjeve rodbine, čigar usodi je sledil po arhivu graške dvorne komore. Prva omemba iz leta 1668 govori o izplačilu letne plače, ki jo je Jurij Sigmund prejel kot »rudarski preizkuševalca« (*Perkhprobierer*) pri višjem rudarskem uradu za Koroško.⁶⁸

Spor z Valvasorjevo rodbino je odločilno presmeril ne le zasebno, temveč tudi poklicno pot »izobčenega« Jurija Sigmunda. Če bi ostal na Kranjskem, bi se slej ko prej zadovoljil z vlogo majhnega graščaka, tako pa so se mu po sili razmer odprle nove možnosti, in to na rudarskem področju, nedaleč od rodne dežele. Kot smo videli, je izkušnje z rudarjenjem nabiral že doma in pozneje mu je tovrstno znanje prišlo še kako prav. Zelo verjetno je prav s tem povezano njegovo bivanje na posesti Zrinskih. Rudarska in fužinarska dejavnost rodbine Zrinski na Hrvaškem⁶⁹ in Jurij Sigmund, poznejši preizkuševalca rude na Koroškem, zvenita zelo združljivo.

V rudarski službi na Koroškem se je Jurij Sigmund znašel najpozneje v drugi polovici šestdesetih let 17. stoletja. Tja mu je s svojimi zvezami morda pomagal priti nekdanji poslovni partner Konrad Ruess baron Ruessenstein, ki je po obeh starših izviral s Koroške, kjer se je z rudarstvom in fužinarstvom ukvarjal že njegov ded po materini strani.⁷⁰ Radics je v svojih »Valvasor-Studien« (1896) povedal o nadaljnjem življenju Jurija Sigmunda Valvasorja neprimerno več, kot obeta skromni naslov »Georg Sigmund Valvasors Amtreise nach Idria 1669«. Omenjenega leta je graška notranjeavstrijska vlada dodelila Jurija Sigmunda kot svojega strokovnjaka dr. Vicenzu Antenoriju, ki so ga poslali v Idrijo z nalogo uvesti novo metodo proizvodnje finega cinobra. Jurij Sigmund je bil tedaj v službi pri višjem rudarskem sodniku v Volšperku na Koroškem kot preizkuševalca

notranjeavstrijske vlade.

⁶⁸ SI AS 984, Radics pl. Peter Pavel, šk. 5, mapa XXI, VII Jurij Sigmund. – V regestu omenjeni Karel baron (Freiherr von) Waidmannsdorf je bil višji rudarski mojster za Koroško na čelu višjega rudarskega urada (Wießner, Geschichte I, str. 83). Wießnerjeva monografija o zgodovini koroškega rudarstva nikjer ne omenja Jurija Sigmunda Valvasorja (Wießner, Geschichte I.–III).

⁶⁹ Prim. Budak, Hrvatska i Slavonija, str. 138–139.

⁷⁰ O Ruessensteinovih prednikih: Žvanut, Valvasorjev boter, str. 184–187.

(*Oberbergrichteramts-Probierer*).⁷¹ Radics po spisih graške dvorne komore ni mogel slediti samemu poteku in (ne)uspešnosti idrijskega poslanstva, zato pa je našel v njih več drugih omemb Valvasorjevega poklicnega udejstvovanja. Viri omenjajo Jurija Sigmunda v letih od 1670 do 1678 kot preizkuševalca pri uradu višjega rudarskega mojstra na Koroškem (*Oberbergmeisteramts-Probierer*), kot »preizkuševalca rude« (*Aerztprobierer*) oziroma kot »uradnega preizkuševalca« (*Amtsprobierer*). Kot tak je na leto prejemal 100 goldinarjev in se očitno precej selil po deželi. Dvorna komora mu je denimo leta 1674 dodelila stanovanje v mitninski hiši (*Amtshaus*) v Beli pod Jezerskim, nato pa je najverjetneje prebival vsaj še na dveh krajih, saj so mu v začetku leta 1676 ustavili nakazovanje plače preko višjega mitninskega urada Kremsbrücken pri Špitalu, naslednje leto pa je zaostanek plačil prejel od višjega mitninskega urada v Šentvidu ob Glini. Kot kaže, mu je služba prenehala leta 1676, zato je dve leti pozneje, ob izplačilu plačnega zaostanka, tudi označen kot »nekdanji uradni preizkuševalca na Koroškem« (*gewester Amtsprobierer in Kärnten*). Kako in kje je živel potem, Radicsevi viri iz arhiva dvorne komore ne povedo. Zadnja notica o njem, ki jo je temu neutrudnemu kranjskemu zgodovinarju uspelo izslediti, je datirana 8. maja 1685. Jurij Sigmund Valvasor, nekdanji preizkuševalca pri uradu višjega rudarskega mojstra na Koroškem, si je brez uspeha prizadeval pridobiti nekakšno letno pokojnino (*eines jährlichen Gnadengehaltes*), namesto te pa mu je dvorna komora priznala le enkratno izplačilo (*einmalige Gnadengabe*) v višini 75 goldinarjev.⁷²

»Izobčeni« Valvasor je **zadnja leta** živel zelo skromno in s pomočjo podpor. Kot nedeželan seveda ni več mogel računati na denarno pomoč kranjskih deželnih stanov, namenjeno revnim deželanom, tudi če niso živeli v deželi.⁷³ Vsaj od leta 1678 dalje je prejemal letno podporo (*jährliche Gnadengeldt*) 20 goldinarjev od bamberskega škofa, izplačevano pri bamberskem rentnem uradu v Volšperku. Ohranjene so tri njegove pobotnice

⁷¹ Radics, Valvasor-Studien XXIII, str. 213.

⁷² Radics, Valvasor-Studien XXIV, str. 221–222.

⁷³ Pozneje sta takšno pomoč prejemale tudi dve članici Valvasorjeve rodbine, teta in nečakinja iz druge, Jernejeve rodbinske veje, ki sta živeli v štajerski Sevnici (Golec, Valvasorji, str. 415 in 431).

za prejetih 20 goldinarjev, prva z datumom 6. decembra 1678 samo v prepisu, druga, datirana 6. decembra 1683, pa tako v prepisu kot v izvorniku. Na slednjem je tudi podpisnikov pečat z Valvasorjevim rodbinskim grbom in napisom GSV ZG V N (Georg Sigmund Valvasor zu Galleneck und Neudorf).⁷⁴ O nezavidljivem gmotnem položaju Jurija Sigmunda pove več prepis dekreta bamberške škofijske pisarne, datiranega 9. marca 1685 na gradu Volšperk. Škofijskemu dvornemu kaščarju so tedaj naložili, naj Juriju Sigmundu Valvasorju na njegovo prošnjo (predčasno) izplača polovico pomoči v žitu (*die Helffte der Gnade deß Getraits*), in sicer zaradi njegove velike revščine (*hohe Bedürftigkeit*) in spričo starosti (*in ansehung seines Elters*).⁷⁵ Izplačevanje skromne redne letne podpore posredno priča, da je moral biti Jurij Sigmund nekoč tudi v službi bamberške škofije, najverjetneje prav tako kot rudarski izvedenec.

Janez Vajkard Valvasor je vsekakor vsaj v grobem poznal poklicno pot svojega bratranca in izvedel za njegovo smrt. Jurij Sigmund je umrl najpozneje leta 1689, ko je šla v tisk *Slava vojvodine Kranjske*. V njej je namreč na rodovniku rodbine Valvasor ob njegovem imenu znamenje, da je že pokojni.⁷⁶ Kot vse kaže, je pred smrtjo zapustil Koroško. Ni razloga, da ne bi verjeli njegovemu sinu Gregorju Ferdinandu, stanovskemu puškarskemu mojstru v Gradcu, ki je leta 1715 ob izpraševanju o »lažnem Valvasorju« povedal, da je njegov oče Jurij Sigmund pokopan v Deutschlandsbergu, zahodno od štajerske Lipnice (Leibnitz). Pri podatku, da je pokojni že okoli štirideset let,⁷⁷ se je glede časa vsaj za deset let zmotil bodisi sin bodisi pisar, saj bi Jurij Sigmund potemtaka umrl okoli leta 1675, ko je bil, kot smo lahko videli, še krepko živ in dejaven. Kdaj med 8. majem 1685 in letom 1689 se je njegova življenjska pot iztekla, bi lahko povedala mrliška matica župnije Deutschlandsberg, ko v njej ravno za ta čas ne bi bilo vrzeli – od 28. februarja 1686

do 4. marca 1693.⁷⁸ Potemtakem je še živel zadnji dan februarja 1686.

Njegov način življenja je torej ne glede na izobrazbo in sposobnosti ter prejeta dediščino opazno odstopal od plemiških norm. Po odvzemu kranjskega deželanstva je sicer obdržal plemiški naslov in tudi njegovi potomci so formalno še bili plemiči, dejansko pa komaj kaj več kot to.⁷⁹ Kot že Jurij Sigmund se je moral tudi njegov **sin Gregor Ferdinand** (ok. 1650, † 1726) preživljati z znanjem in delom lastnih rok. Do leta 1677, ko se je z mlađo družino pojavil v Gradcu, ne vemo o njegovi življenjski poti ničesar, potem pa je bil v štajerski prestolnici najprej lakaj, nato starinar in nazadnje, od leta 1683, več desetletij deželnostanovski puškarski mojster. Samo velika vztrajnost mu je omogočila sprejem v službo pri štajerskih deželnih stanovih (1683), ki mu je do konca dni zagotavljala socialno varnost in dvig na družbeni lestvici. Umrl je 27. marca 1726 v Gradcu kot najstarejši puškarski mojster v mestu, star kakih 75 let.⁸⁰ Glede na to, da je sredi sedemdesetih let 17. stoletja že imel družino,⁸¹ je skoraj brez dvoma izšel iz očetovega prvega zakona.

Število otrok »izobčenega« Jurija Sigmunda Valvasorja ostaja zunaj naših spoznavnih možnosti. Poznamo samo dva, Gregorja Ferdinanda in Barbaro, ki je umrla kot otrok in bila leta 1650 pokopana v župnijski cerkvi na Polšniku. Morda je iz njegovega

⁷⁴ KLA, KLA 221, *Bambergische Herrschaften in Kärnten*, Sch. 90, *Familien M–Z, Valvasor*, fol. 226–227v, 6. 12. 1683; fol. 228–228v, 6. 12. 1678.

⁷⁵ *Prav tam*, fol. 225–225v, 9. 3. 1685.

⁷⁶ *Valvasor, Die Ehre IX*, str. 109.

⁷⁷ *StLA, Landrecht, K 1364, Valvasor (1)*, 7. 3. 1715.

⁷⁸ DAG, *Altmatriken, Deutschlandsberg, Sterbebuch II 1681–1686, 1694–1700* [prav: 1681–1686, 1693–1700]. – Njegova smrt tudi ni vpisana v mrliško matično knjigo graške mestne župnije, v kateri je tedaj prebival sin Gregor Ferdinand (prav tam, *Graz–Hl. Blut, Sterbebuch IX 1683–1691; Sterbeindex I 1610–1727*).

⁷⁹ Posredni dokaz, da je Jurij Sigmund po izgubi deželanstva ostal plemič, je njegov pečatnik z Valvasorjevim rodbinskim grbom in monogramom GSV ZG VN (Georg Sigmund Valvasor zu Galleneck vnd Neudorf) (KLA, KLA 221, *Bambergische Herrschaften in Kärnten*, Sch. 90, *Familien M–Z, Valvasor*, fol. 226–226v, 6. 12. 1683). Njegov v Gradcu živeči sin Gregor Ferdinand, stanovski puškar, je bil kot plemič podsoden ograjnemu sodišču (StLA, *Landrecht, K 1364, Valvasor (1)*, 4. 10. 1713).

⁸⁰ Golec, *Lažni Valvasor*, str. 18–20; isti, *Valvasorji*, str. 122–125.

⁸¹ V Gradcu se mu je prvi otrok rodil oktobra 1677, 11. maja 1679 pa mu je tam umrla hči, rojena pred sinom neznanokje zunaj štajerske prestolnice (Golec, *Lažni Valvasor*, str. 18; isti, *Valvasorji*, str. 123).

drugega zakona izviral Janez Friderik Valvasor, ki ga prav tako ni na Valvasorjevem rodovnem deblu v *Slavi vojvodine Kranjske*.⁸² Izpričan je leta 1670 kot učenec latinske šole v Rušah, kar je sploh edini znani zapis o njegovem obstoju.⁸³ Glede na vstopno starost učencev se je rodil okoli leta 1660. Navedba v istem viru, da je postal sekovski kanonik, ni točna,⁸⁴ kot ni merodajen baronski predikat, saj Ruška kronika, ki je nastala šele sredi 18. stoletja, označuje z baroni vse Valvasorje. V prid domnevi, da gre za sina Jurija Sigmunda, govori tudi bližina Koroške, od koder je izviralo veliko ruških učencev⁸⁵ in kjer je Jurij Sigmund leta 1670 potrjeno že živel. Ne nazadnje ni izključeno, da se je v Ruško kroniko prikradla pomota pri enem od obeh osebnih imen Janeza Friderika. V tem primeru bi bil glede na starost lahko identičen z leta 1659 rojenim Janezom Jurijem, sinom Janeza Ditriha Valvasorja, polihistorjevega brata, ki se je tako kot Jurij Sigmund oženil z neplemkinjo in zapustil Kranjsko.⁸⁶

Kandidat za sina Jurija Sigmunda je bil do nedavnega tudi Karel Ditrih Valvasor, ki se je leta 1693 v Starem trgu pri Slovenj Gradcu oženil z Marijo Eleonoro baronico Sauer,⁸⁷ a je ta hipoteza zdaj dokončno ovržena. Karla Ditriha srečamo namreč v virih zadnjič leta 1697, ko je kranjske stanovske poverjenike prosil, naj finančno podprejo njegovo potovanje v Rim. Tega vsekakor ne bi storil nekdo, ki ni imel kranjskega deželanstva, potomstvu Jurija Sigmunda pa so bile deželanske pravice leta 1657 odvzete enako kakor njemu samemu. Pri Karlu Ditrihu je šlo tako najverjetneje za sina omenjenega Janeza Ditriha, s katerim ga je ne nazadnje povezovalo skupno krstno ime Ditrih.⁸⁸

Jurij Sigmund Valvasor je bil torej dejansko izključen iz Valvasorjeve rodbine. Odvzem deželnih pravic je v njegovem primeru pomenil neke vrste anatemo, ki nemara ni bila samo posledica njegovih dveh morganatskih zakonov, ampak tudi

siceršnjega nespoštovanja družbenih norm, na kar kaže incident z župnikom na Polšniku, sicer že po izgubi deželanstva in odselitvi iz dežele. Nasprotno je njegovega mlajšega bratranca Janeza Ditriha, ki se je malo za njim prav tako oženil svojemu stanu neprimerno, doletela precej milejša kazen, zgolj materino oporočno razdedinjenje za dedni delež po njej. Za tega polihistorjevega brata, ki je prebival veliko bližje svojemu kranjskemu sorodstvu, v Spodnji Savinjski dolini, le nekaj kilometrov onstran kranjsko-štajerske meje, je poleg tega potrjeno, da je ohranjal stike z drugimi Valvasorji.⁸⁹ Pri tem je več kot pomenljiva izjava Gregorja Ferdinanda, sina Jurija Sigmunda iz leta 1715. Ko sta pet let prej v predmestju Gradca nekaj časa stanovala dva sinova Janeza Ditriha, njega »nista hotela priznati za sorodnika in z njim tudi nista občevala«,⁹⁰ pa čeprav se je tudi njun oče oženil neprimerno svojemu stanu in sama nista živela plemiškega načina življenja.

Viri in literatura

Arhivski viri

DAG = *Diözesanarchiv Graz-Seckau*:
Altmatriken:
Deutschlandsberg, Sterbebuch II 1681–1686,
1694–1700;
Graz–Hl. Blut, Sterbebuch IX 1683–1691,
Sterbeindex I 1610–1727.

KLA = *Kärntner Landesarchiv, Klagenfurt*:
KLA 221, Bambergische Herrschaften in
Kärnten: Sch. 90.

NŠAL = *Nadškofijski arhiv Ljubljana*:
NŠAL 11, Škofijski protokoli: fasc. 2.
NŠAL 100, Kapiteljski arhiv Ljubljana: fasc. 97.
NŠAL 572, Zapuščina Franc Pokorn: šk. 379 in
382.
ŽA Polšnik: popis.
ŽA Vače: Matične knjige, R 1643–1656.

NŠAM = *Nadškofijski arhiv Maribor*:
Župnija Ljubno ob Savinji, popis.

⁸² Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 109.

⁸³ Župnijski arhiv Ruše, *Notata Rastensia etc.*, fol. 34v; prim. Mlinarič, *Seznam imen*, str. 153.

⁸⁴ *Dopis vodje graškega škofijskega arhiva dr. Aloisa Ruhrija avtorju* 18. 1. 2012.

⁸⁵ Prim. Mlinarič, *Seznam imen*, str. 133–246.

⁸⁶ Golec, *Valvasorji*, str. 305 in 481.

⁸⁷ Golec, *Lažni Valvasor*, str. 17.

⁸⁸ Golec, *Valvasorji*, str. 306–309.

⁸⁹ Golec, *Lažni Valvasor*, str. 27; isti, *Sledovi Valvasorjev*, str. 385.

⁹⁰ Golec, *Lažni Valvasor*, str. 7.

SI AS = *Arhiv Republike Slovenije*:
 SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg.: šk. 862, 864, 874, 892 in 937.
 SI AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko: knj. 5 in 6.
 SI AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani: II. serija, fasc. V 1–16.
 SI AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani: šk. 32, 130 in 131.
 SI AS 730, Gospostvo Dol: fasc. 120.
 SI AS 740, Gospostvo Jablje: fasc. 8.
 SI AS 984, Radics pl. Peter Pavel: šk. 5
 SI AS 1073, Zbirka rokopisov: II/51r.

StLA = *Steiermärkisches Landesarchiv, Graz*:
 IÖ HK = *Innerösterreichische Hofkammer*: 1651–VII–84.
 IÖ Reg. = *Innerösterreichische Regierung*: Cop (= *Gemeine Copeien*), 1651–IX–90, 1661–IV–9, 1661–VII–19, 1661–VIII–102; Gut (= *Gutachten*) 1651–XI–35.
 Landrecht: K 1364.

Župnijski arhiv Ruše:
 Notata Rastensia etc.

Literatura

- Budak, Neven:** *Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku*. (Hrvatska povijest u ranome novom vijeku. 1. svezak). Zagreb: Barbat, Leykam international, 2007.
- Golec, Boris:** Lažni Valvasor nehote prispeva k razkritju usode zamolčanih pravih Valvasorjev. O dveh »izobčencih« Valvasorjeve rodbine iz srede 17. stoletja in o polihistorjevem čiščenju rodbinskega debla. *Zgodovina za vse* XIX, 2012, str. 5–38.
- Golec, Boris:** Rodbina Graffenweger in njena vloga v življenju Janeza Vajkarda Valvasorja. *Kronika* 63, 2015, št. 2, str. 233–276.
- Golec, Boris:** Sledovi Valvasorjev v Spodnji Savinjski dolini: med romancami na gradu Ojstrica in umobolnico v Novem Celju. *Kronika* 65, 2017, št. 3, str. 369–398.
- Golec, Boris:** *Valvasorji: med vzponom, Slavo in zatonom*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015 (Thesaurus memoriae. Dissertationes 11).
- Harambaša [Podkrajšek, Fran]:** Valvasorjeva rodbinska rakev v Polšniku. *Ljubljanski zvon* 12 (1892), str. 753–756; 13 (1893), str. 566.
- Kolar, Bogdan:** Sinode škofa Hrena. V: *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 19. Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti, str. 441–478.
- Mlinarič, Jože:** Seznam imen iz latinske kronike. V: Teržan, Josip (ur.): *Ruška kronika*. Ruše: Krajevna skupnost, 1985, str. 133–247.
- Radics, P.[eter] pl.:** Graščine in hiše rodovine Valvasorjeve na Kranjskem. *Ljubljanski zvon* 14 (1894), št. 7, str. 433–437; št. 9, str. 566–570.
- Radics, P.[eter] pl.:** Kranjski dijaki na nemških vseučiliščih v XVI. in XVII. veku. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* IX, 1899, str. 24–27.
- Radics, P.[eter] v.[on]:** Johann Weikhard Freiherr von Valvasor. V: *Die Ehre des Herzogthums Krain von Johann Weichard Freiherrn von Valvasor. Laibach–Nürnberg 1689. I. Band (Buch I bis IV)*. 2te unverändertre Auflage. Rudolfswerth: J. Krajec, 1877, str. 3–7.
- Radics, P.[eter] von:** *Johann Weikhard Freiherr von Valvasor (geb. 1641, gest. 1693). Mit 5 Porträts und 15 anderen Abbildungen; samt Anhang, Nachtrag und der Genealogie der Familie Valvasor*. Laibach: Krainische Sparkasse, 1910.
- Radics, P.[eter] v.[on]:** Valvasor-Studien XXIII. *Laibacher Zeitung* 115 (1896), št. 28, 4. 2. 1896, str. 213.
- Radics, P.[eter] v.[on]:** Valvasor-Studien XXIV. *Laibacher Zeitung* 115 (1896), št. 29, 5. 2. 1896, str. 221–222.
- Smole, Majda:** *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.
- Smolik, Marijan:** Terpin (Trpin), Filip. *Slovenski biografski leksikon. Četrta knjiga Táborska – Žvanut*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1980–1991, str. 60–61.
- Valvasor, Janez Vajkard:** *Topografija Kranjske 1678–79: skicna knjiga. Faksimiliran natis*. 2. natis. Ljubljana: Valvasorjev odbor pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, 2001.
- Valvasor, Johann Weichard:** *Die Ehre deß Hertzogthums Crain, I–XV*. Laybach – Nürnberg: Wolfgang Moritz Endter, 1689.
- Wießner, Hermann:** *Geschichte des Kärntner Bergbaues. I. Teil. Geschichte des Kärntner Edelmetallbergbaues*. Klagenfurt: Verlag des

Geschichtsvereines für Kärnten, 1950; *II. Teil. Geschichte des Kärntner Buntmetallbergbaues mit besonderer Berücksichtigung des Blei- und Zinkbergbaues*. Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 1951; *III. Teil. Kärntner Eisen*. Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 1953. (Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie, 32. Band, 36./37. Band, 41. und 42. Band).

Žnidaršič Golec, Lilijana: *Kapiteljski arhiv Ljubljana. Inventar fonda. Zvezek 1: fasc. 1–60*. Ljubljana: Stolni kapitelj (Priročniki. Nadškofijski arhiv Ljubljana; 3).

Žontar, Jože: *Struktura uprave in sodstva na Slovenskem od srede 18. stoletja do leta 1848*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1998.

Žvanut, Maja: Valvasorjev boter Konrad Ruess baron Ruessenstein na Strmolu. *Kronika* 54, 2006, št. 2 (Iz zgodovine gradu Strmol na Gorenjskem), str. 183–194.

Zusammenfassung

EIN AUS DER FAMILIE VALVASOR „AUSGESTOSSENER“ UND SEINE ZWEI MORGANATISCHEN EHEN

Weil sich ein Betrüger fälschlich als Georg Sigmund von Valvasor, Verwandter des Krainer Adelsgeschlechtes Valvasor ausgab, wurde im Jahr 1715 in Graz der dortige landständische Büchsenmeister Gregor Ferdinand Valvasor befragt, der aussagte, dass Georg Sigmund der Name seines verstorbenen Vaters war. Es handelte sich um den Cousin des berühmten Krainer Polyhistoren Johann Weichard Valvasor (1641–1693) und über sein Schicksal war bis vor kurzem sehr wenig bekannt. Da er nicht standesgemäß heiratete und Krain verließ, wurde seine Familie vom Polyhistor Johann Weichard auf dem im Jahr 1689 veröffentlichten Familienstammbaum der Valvasors nicht berücksichtigt, vielmehr vermerkte er nur lakonisch, dass der Betreffende bereits verstorben war und das Land verlassen hatte.

Genauso ging Johann Weichard bei seinem Bruder Johann Dietrich vor, der ebenfalls eine Nichtadelige heiratete und Krain verließ.

Georg Sigmund Valvasor (um 1618–1686/89) ereilte ein viel schwereres Schicksal als Johann Dietrich, denn auf Ansuchen der Verwandtschaft aberkannten ihm die Krainer Landstände im Jahr 1657 den Titel krainischer Landmann mit der Begründung, dass er eine gewöhnliche Bauerntochter geheiratet und sich unehrenhaft verhalten hatte und aus dem Land ausgewandert war. Zusammen mit ihm verloren auch seine Nachkommen die Landmannsrechte. Bisher galt, dass er nur einmal heiratete, und zwar spätestens im Jahr 1650, als seine Tochter Barbara verstarb, die aufgrund der Inschrift am Grabstein in der Pfarrkirche am Polšnik/Billichberg bekannt ist. Im darauffolgenden Jahr (1651) ersuchten die Verwandten die Landstände das erste Mal, ihn wegen der nicht standesgemäßen Heirat zu bestrafen. Damals war Georg Sigmund Besitzer des kleinen Schlosses Klevišče/Klevisch bei Polšnik/Billichberg, er war aber auch im Bergwesen tätig. Als er dann den Besitz in Krain verkaufte und außerhalb des Landes – entweder in der Steiermark oder in Ungarn – bereits die zweite morganatische Ehe schloss, sagte sich die Verwandtschaft endgültig von ihm los. Er übersiedelte nach Kroatien auf den Besitz des Grafen von Serin und danach nach Kärnten, wo er als sogenannter Erzprobierer beim Oberbergmeisteramt beschäftigt war. Seine letzten Jahre lebte er sehr bescheiden mit Hilfe von Unterstützungen und starb dann an einem unbekanntem Ort zwischen den Jahren 1686 und 1689. Laut Aussage des Sohnes Gregor Ferdinand wurde er in Deutschlandsberg in der Steiermark begraben. Neben der früh verstorbenen Tochter Barbara hatte er mindestens einen Sohn, den erwähnten Gregor Ferdinand, der sich 1683 mit außerordentlicher Ausdauer das Amt eines »Büchsenmeisters« bei den steirischen Landständen erkämpfte und im Jahr 1726 in Graz verstarb.

Schlagwörter: Valvasor, Adel, morganatische Ehe, Schloss Klevišče/ Klevisch, Aberkennung des Landmannsrechtes, Bergbau

Mojca Šorn

Medno: od mestnega kopališča do otroškega letovišča

ŠORN, Mojca, dr., znanstvena sodelavka, Inštitut za novejšo zgodovino, Privoz 11, SI-1000 Ljubljana, mojca.sorn@inz.si.

725.1:613.47-053.2 (497.451.1)"19"

MEDNO: OD MESTNEGA KOPALIŠČA DO OTROŠKEGA LETOVIŠČA

Po prvi svetovni vojni so ljubljanski mestni možje začeli razmišljati, da bi kopalke in kopalce, ki so svoje proste trenutke preživljali ob reki Savi, razveselili z urejenim kopališčem. Na prvi pogled se je zdelo, da so leta 1929 primerno lokacijo našli v Mednem. Najem zemljišča oziroma postavitev kopališča pa je sprožila obširno in žgočo debato med pristaši kopališč na Ljubljanici na eni ter zagovorniki kopališč na Savi na drugi strani. Vpogled v to nam nudijo zapisniki občinskih sej, ki jih hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana. Ti nam tudi izpričajo, da je podpornikom lokacije Medno visoka pričakovanja kvarila zelo nizka številka prodanih vstopnic, kar je leta 1931 pripeljalo do opustitve tega kopališča ob Savi. Destinacijo je občina v (so) upravljanje zaupala svojemu socialnopolitičnemu odseku, ki jo je relativno uspešno izkoristil za otroška letovanja več let zapored.

Ključne besede: reka Sava, Medno, mestna občina ljubljanska, kopališče, otroško letovišče, obdobje med svetovnima vojnama

ŠORN, Mojca, PhD, Scientific Associate, Institute of Contemporary History, Privoz 11, SI-1000 Ljubljana, mojca.sorn@inz.si

725.1:613.47-053.2 (497.451.1)"19"

MEDNO: FROM TOWN SWIMMING POOL TO CHILDREN'S RESORT

After the First World War, Ljubljana's city officials began to think of an official bathing area to delight the bathers and bathers who spent their leisure time by the Sava River. At first glance, it seemed that a suitable location was found in Medno in 1929. The lease of the land or the construction of the bathing facilities has sparked a wide-ranging and heated debate between the supporters of the bathing facilities on the Ljubljanica river on the one hand and the supporters of the bathing facilities on the Sava river on the other. The minutes of municipal meetings, held by the Historical Archive of Ljubljana, provide insight into this. They also show that the high expectations of the Medno supporters were spoiled by the very low number of tickets sold, which led to the abandonment of the Sava baths in 1931. The municipality entrusted the (co-)management of the site to its social policy section, which has used it relatively successfully for children's summer holidays for several years in a row.

Keywords: river Sava, Medno, Municipality of Ljubljana, bathing place, children's resort, interwar period

V iskanju novega kopališča za Ljubljančanke in Ljubljančane

Ljubljančanke in Ljubljančani so od nekdaj prosti čas radi preživljali na prostem, ob lepih in toplih dneh še posebej ob vodi. Ko se je v drugi polovici 19. stoletja razcvetel obmorski turizem na avstrijski rivieri, so petičneži svoj dopust radi preživljali v Opatiji in Portorožu.¹ Kdor si takih potovanj ni mogel privoščiti, se je zadovoljil z obiskom Gradaščice in Ljubljanice pa tudi Kolezije,² kopališkega kompleksa z bazenom z naravnim vodotokom in lesenim objektom. Žal je kopalke in kopalce velikokrat zmotil tak ali drugačen neljubi dogodek, ki je lahko vplival na njihovo dobro voljo in ne nazadnje tudi zdravje, predvsem pogosti so bili tisti, ki so se nanašali na umazano vodo:

»Nekako teden sem dohaja v mestno kopališče v Koleziji jako nesnažna in gnusna voda. Mnogostranske pritožbe kopajočega se prebivalstva glede nečiste vode so popolnoma opravičene. Voda je namreč nekako mastna in polna mehurčkov, na površju pa plava cela plast nesnage. To prihaja od tega, ker čisti vojaštvo na Gradaščici vampe in čreva zaklane govedi, pobija konje, jih razkosava ter spušča kri, blato in drugo nesnago vso v vodo. Pripomniti je, da se pobije tudi mnogo bolnih konj, kar vodo tembolj okuži. Ker so se pojavili pri več kopajočih se osebah nekaki garjam podobni izpuščaji, je neobhodno potrebno, da se ta nedopustnost, ki zna imeti velike posledice, takoj prepreči.«³

Mnoge Ljubljančanke in Ljubljančane je tako bolj privlačila manj okrnjena narava ob reki Savi. Sončne popoldneve, dneve in konce tedna so še posebej radi preživeli na bregovih od Ježice do Tomačevega, kjer so imeli *»na razpolago brezplačno plitvo in globoko vodo, mivko za solčenje ter prostoren travnik za razne igre«*.⁴ Posamezniki, družine in družbe so si ob Savi poiskali primerne prostore in jih *»obdržali kot svoje kar celo poletje, ali še več let.«*⁵

Po prvi svetovni vojni so ljubljanski mestni možje začeli razmišljati, da bi bilo na Savi treba poskrbeti za *»obsežno in stalno kopališče«*.⁶ Najprej so se zavzeli za olajšan dostop do reke in podprili Zdravstveni odsek za Slovenijo in Istro v Ljubljani, ki je na prvi seji sosveta za telesno vzgojo 15. julija 1920 apeliral na železniško upravo, da bi vpeljali kopališke vlake, *»ki naj vozijo vsako popoldne ob pol tretji uri iz Ljubljane do Laz, in sicer naj odhaja prvi iz južnega kolodvora, drugi pa iz prehoda na Gosposvetski cesti ter naj se ustavi na Vodmatu, da bo mogoče vstopiti tudi prebivalstvu iz vzhodnega dela mesta. Ob nedeljah in praznikih pa naj poleg teh vlakov vozi tudi po en vlak zjutraj. Vlaki naj se vračajo zvečer v Ljubljano, vožnja naj ne stane več nego 1 K, da bo omogočeno tudi revnejšim slojem uporabljati kopališke vlake.«*⁷

Ker so uslužbenci mestnega magistrata in fizikata v obiskovanju reke Save videli predvsem pozitivne učinke: *»Vse uživa mirno, nemoteno, skupina daleč od skupine, prosto naravo, zrak, solnce, vodo. Ideja »hoditi na Savo« je za mestno občinstvo, v katerem se je porodila, tako zdrava in za množico takega higijenskega pomena, da bi ne kazalo omejiti jo na noben način,«*⁸ so hoteli kopalno izkušnjo Ljubljančank in Ljubljančanov še izboljšati. Konec aprila 1923 so se odpravili v Zagreb in si ob spremstvu hrvaških kolegov na Savi ogledali kopališče na splavih. Zelo jih je pritegnil *»Bazin 7«, 30 metrov dolga in 8 metrov široka košara, ki jo je nosil skoraj dva in pol metra širok plavajoči pas – »venec na sodeh.«*⁹ Z nečim takim so želeli obogatiti tudi kopalno izkušnjo svojih sokrajank in sokrajanov, vendar se to ni zgodilo na Savi. Mestna uprava se je namreč odločila, da jim poleg Špice ponudi še eno urejeno kopališče na Ljubljanici – Livado s plavajočima bazenom. Ker je obisk v letih, ki so sledila otvoritvi (1923), hitro padal, kopališča pa niso primerno vzdrževali,¹⁰ je leta 1926 mestna komisija menila, da bi bilo kopališče na Ljubljanici najbolje opustiti.¹¹ Predlagala je, da bi se *»napravo s kabinami vred*

¹ Studen, *Iz avanturizma v turizem*, 93.

² Ovsec, *Oris družabnega življenja v Ljubljani*, 122.

³ SI ZAL LJU/0489, Reg. I., t. e. 1715, št. 714. Cit. po Šorn, *Način preživljanja prostega časa*, 17.

⁴ SI ZAL LJU/0489, Reg. I., t. e. 2037, a. e. 1892, št. 372.

⁵ SI ZAL LJU/0489, Reg. I., t. e. 1715, št. 739.

⁶ SI ZAL LJU/0489, Reg. I., t. e. 2037, a. e. 1892, št. 158.

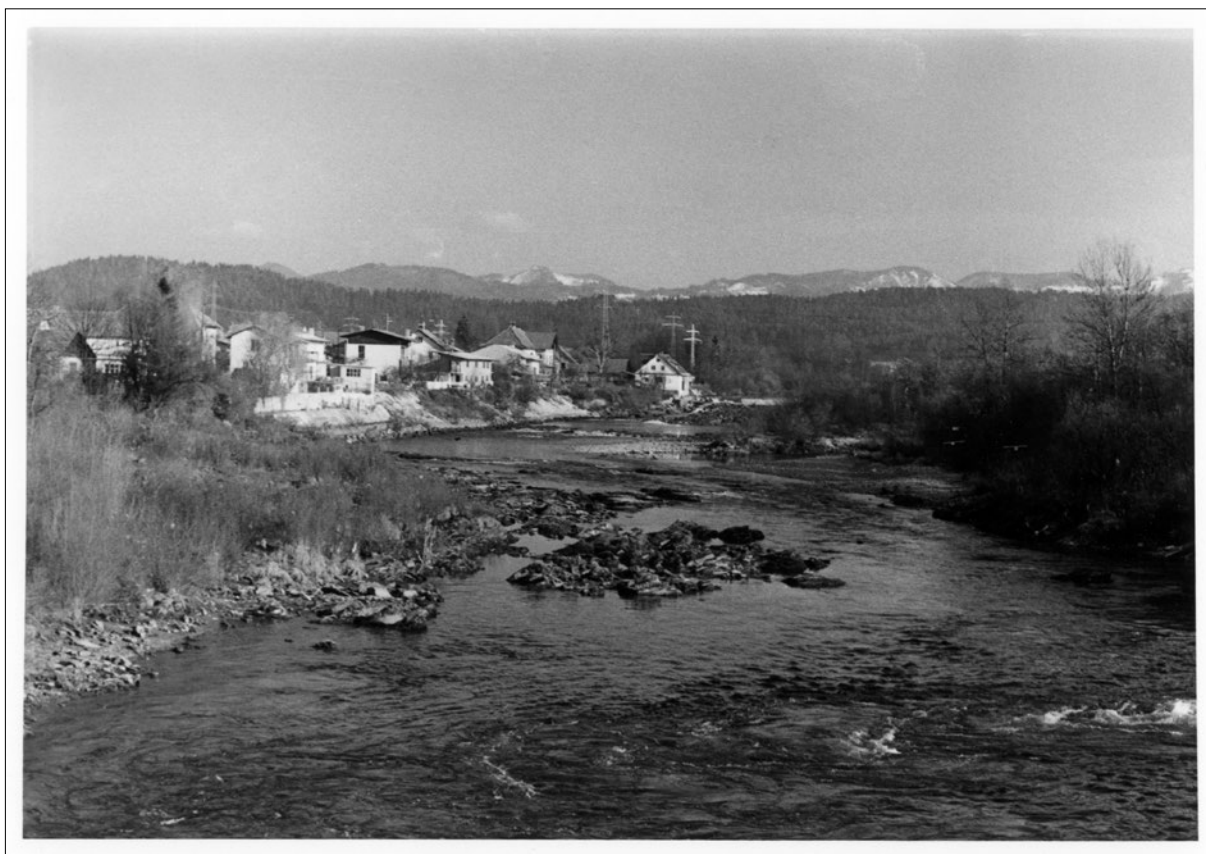
⁷ SI ZAL LJU/0489, Reg. I., t. e. 1715, št. 735. Cit. po Šorn, *Način preživljanja prostega časa*, 117.

⁸ *Ibidem*.

⁹ SI ZAL LJU/0489, Reg. I., t. e. 2037, a. e. 1892, št. 173.

¹⁰ Šorn, *»Na Ljubljanici pa vse živo«*.

¹¹ *Ibid.*

Sava pri Tacnu (Zgodovinski arhiv Ljubljana, SI_ZAL_LJU/0342, A6-011-015)

*preneslo na kako drugo, bolj pripravno mesto.*¹² Pri tem je (ponovno) imela v mislih reko Savo. Proti temu predlogu se je vsul kup ugovorov, relativno prepričljivi so bili tisti gospodarske narave. Stroški za odkup novega zemljišča, razdiranje in prevoz celotne kopališke konstrukcije bi bili namreč precej visoki, nezanemarljivi pa ne bi bili niti stroški za osnivanje temeljev na novi lokaciji, postavitve kompleksa in nakup materiala, ki bi se izkazal za nujno potrebnega. Ker bi realizacija tega projekta poleg zajetnega finančnega zalogaja terjala tudi dve poletni sezoni, je mestne veljake skrbelo, da bi bili Ljubljancanke in Ljubljanci predolgo časa brez prepotrebnih kapacitet za sprostitev. Tako so se odločili, da vsaj v grobem sanirajo kopališče na Livadi.¹³ Da večjega napora v projekt obnove niso vložili, se je izkazalo že leta 1929, ko se je ponovno odprla debata glede propadajočega kopališča: »Kopališče na Ljubljani je v tako slabem stanju radi poplav in visoke vode v prejšnjih letih, da se je

*moral letos en bazen odpraviti, drugi pa zožiti.*¹⁴ Ker so strokovnjaki menili, da bi bilo treba, če bi hoteli imeti kopališče v polnem obsegu, zgraditi betonske bariere, kar bi stalo približno 2.5 milijonov dinarjev, se občina za ta vložek ni odločila.¹⁵ Magistratni gremij je sklenil, da je kopališče ob Ljubljani popravi le v toliko, v kolikor je nujno potrebno za životarjenje. Strinjal se je namreč z oceno izvedencev, da bi bila temeljita obnova za mestno občino predraga. Istočasno pa je gremij predlagal, da se raje postavi novo kopališče na Savi: »Znano je, da se prebivalstvo veliko raje kopa na Savi v čisti vodi, kot v umazani Ljubljani.«¹⁶ Pooblastil je tri občinske svetnike, da poiščejo primeren prostor in se dogovorijo s potencialnimi posestniki za najem ali nakup zemljišča. Ko se je po mestu in okolici

¹² SI ZAL LJU/0489, Reg. I., t. e. 2037, a. e. 1892, št. 321.

¹³ *Ibid.*

¹⁴ SI ZAL LJU/0488, Cod. III, t. e. 121, a. e. 85, Zapisnik javnih sej 1929, II, Zapisnik izredne javne seje ljubljanske občinske uprave, 26. 6. 1929.

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ SI ZAL LJU/0488, Cod. III, t. e. 121, a. e. 84 (1929), Zapisnik četrte redne javne seje ljubljanske občinske uprave, 14. 5. 1929.

razširila vest, da ljubljanski magistrat kupuje na Savi pod Črnuškim mostom prostor za kopališče,¹⁷ so prebivalci Ježice z županom na čelu komisijo prosili, naj bi se kopališče zgradilo pri njih. Sprva so zemljo ponujali brezplačno, vendar tej ponudbi niso ostali zvesti. Začela so se pogajanja glede cene; ker se tretjega sestanka ni udeležil niti župan niti noben drug zastopnik ježiške občine, se je komisija odpeljala na ogled terena v Medno. Tam so njeni člani našli lokacijo, ki so jo nekateri kopalci že dobro poznali. Nad njo je bil še posebej navdušen občinski odbornik Anton Likozar. Menil je, da je »prostor res idealen in zelo prikladen. Treba je postaviti samo nekaj kabin in omaric za obleke, da se ne bodo vršile tatvine, ki so se v zadnjih letih v času kopanja na Savi tako česče ponavljale. Pripomniti še tudi moram, da je Medno nekako središče izletov na Šmarno goro in Katarino. Prepričan sem, da se bo z napravo kopališče v Mednem prebivalstvu zelo ustreglo. Tudi prevoz ni z ozirom na kopalne vlake predrag, ker znaša voznina tja in nazaj samo 3.50 din na osebo.«¹⁸

Tudi ostala člana komisije sta menila, da je prostor »še boljši in še bolj idealen od onega na Ježici.« Ker je bila novo izbrana zemlja cerkvena last, se je komisija obrnila na dekana v Št. Vidu, ki je idejo o postavitvi kopališča v Mednem toplo pozdravil, »posebno še radi tega, da se ljudje ne bodo vsepovsod kopali in delali škodo.«¹⁹ Mestni občini ljubljanski je bil pripravljen zemljišče oddati v najem za daljšo dobo, najemnina naj bi bila zgolj simbolična.²⁰ Ko je bila situacija predstavljena ljubljanskemu županu Dinku Pucu, je ta projekt rade volje podprl. Verjetno si ni niti najmanj mislil, da bo sprožil obširno in žgočo debato med pristaši kopališč na Ljubljani in pristaši kopališč na Savi na drugi strani.

Kopališče Medno na zatožni klopi

Jeseni 1929 je Slovenski narod zapisal: »Proti temu kopališču in zanj so se čuli večkrat glasovi tako med občinskimi očetmi kakor tudi med občinstvom.«²¹

Občinski svetnik Ivan Frelih je na izredni seji ljubljanske občinske uprave, ki je potekala 2. junija 1929, podal pritožbo, da sklep magistratnega gremija o postavitvi kopališča ni bil objavljen na občinski deski, hkrati pa je menil, da občinski svet izvedbo tovrstnega projekta, ki je bil ocenjen na več sto tisoč dinarjev, ne bi smel prepustiti gremiju. Prepričan je bil, da sme »o novem kopališču sklepati le občinska uprava, ko bo imela na razpolago denarna sredstva.« Pri tem ga je podprl tudi nekdanji župan Ivan Hribar. Kar se tiče samega kopališča, je Frelih nadalje poudaril, da bi bilo čim hitreje še kakšno večje kopališče potrebno »napraviti v mestu Ljubljani, na Ljubljani ali pa na Gradaščici, ne pa v 10 km oddaljenem Mednem.«²² Menil je namreč, da če občina vloži tako velika sredstva v kopališče, bi morali do njega imeti hiter in enostaven dostop tudi vsi ljubljanski občanke in občani. Verjel je, da v Medno ob delovnikih ne bi mogli zahajati uradniki in nameščenci, ki so imeli službo v popoldanskih urah, obrtniki, njihovi pomočniki in številni drugi. Nenaklonjen je bil tudi reki Savi, češ da je »za kopanje premrzla ter bo mestna občina s tem kopališčem imela sigurno zgubo.«²³

S Frelihom sta se strinjala tudi občinska odbornika Josip Musar in Ivan Dachs. Zavzemala sta se za to, da se zgradi novo, modernejše kopališče na Ljubljani ali vsaj obnovi ter nato kvalitetno vzdržuje že obstoječe. Tudi se jima ni zdelo prav, da »gre ves promet in denar Ljubljančanov ven iz mesta. Naš okraj je s tem posebno prizadet. /.../. Kopališče spada v mesto in ne ven!« Ivan Hribar je glede novega kopališča na Savi še dodal: »Ljudstvo samo je pustilo magistrat na cedilu, saj je kopališče, vprašajte, kogar hočete, slabo obiskano. Ljudje, ki se hodijo kopat na Savo, se v tem kopališču ne kopljejo, ampak povsod drugod tam okoli. Ne vem, kakšna komunalna politika je to?«²⁴ V nadaljevanju svojega govora je poudaril dva velika minusa vlaganja v kopališče, ki je tako oddaljeno od mesta. Najprej je izpostavil higienski vidik; menil je, da od novega kopališča ne bodo imeli nobene koristi ljudje, ki so živeli v skromnejših finančnih okoliščinah, ki niso

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Ibid.

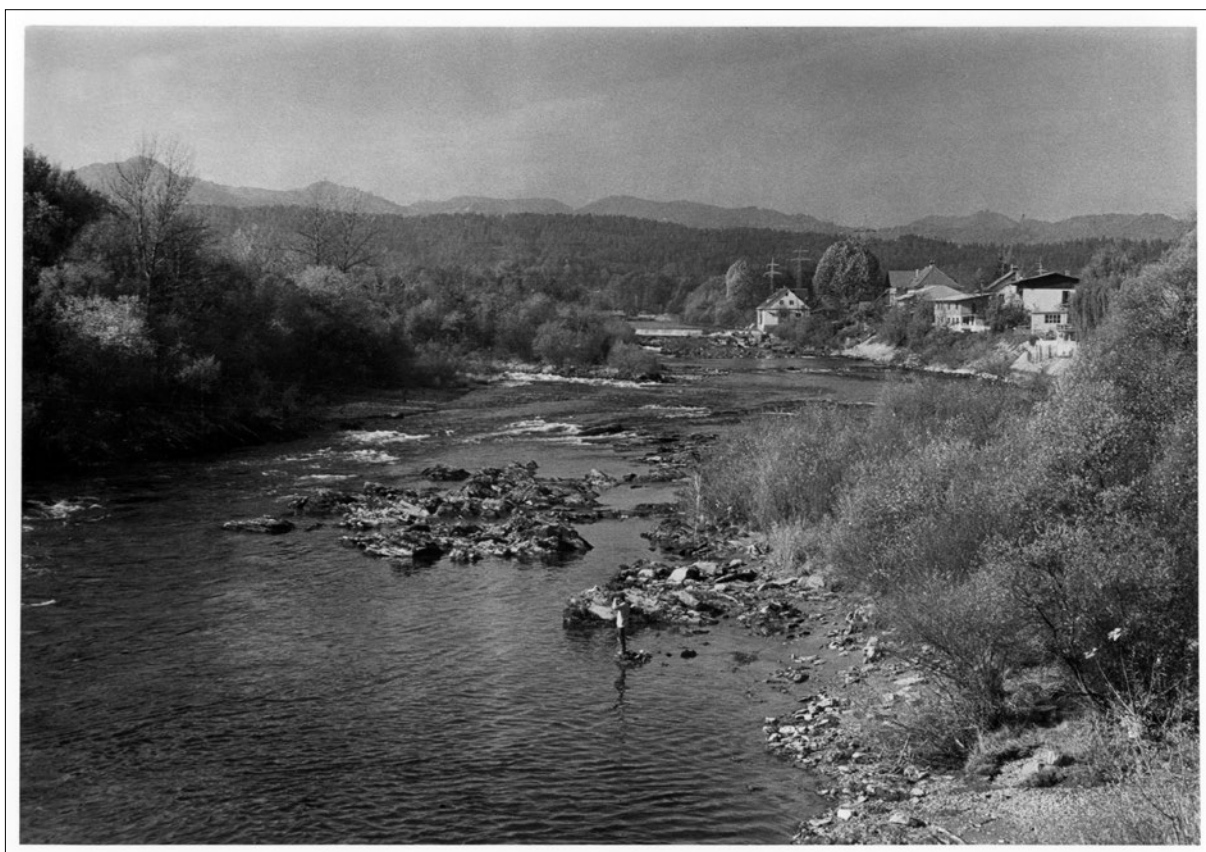
²⁰ Ibid.

²¹ Slovenski narod, 24. 9. 1929, 2, Mestni kopališči v letošnji sezoni.

²² SI ZAL LJU/0488, Cod. III, t. e. 121, a. e. 85, Zapisnik javnih sej 1929, II, Zapisnik izredne javne seje ljubljanske občinske uprave, 26. 6. 1929.

²³ Ibid.

²⁴ Ibid.

Sava pri Tacnu (Zgodovinski arhiv Ljubljana, SI_ZAL_LJU/0342, A6-011-016)

imeli možnosti, da si si doma privoščili osnovno higieno: »Nemogoče jim je posluževati se v takšni oddaljenosti ležečega kopališča, katerega dostop je zvezan takoj z izgubo nekoliko ur in omogočen le z izdatnimi stroški.«²⁵ Pomemben pa se mu je zdel tudi gospodarski vidik, verjel je, da oddaljeno kopališče od Ljubljančank in Ljubljančanov terja prekomerne izdatke, čeprav je šlo v najskromnejšem primeru le za vozno karto za avtobus ali kopalni vlak. Svoj nastop je zaključil z besedami:

»Zato je /.../ neobhodno potrebno, da skrbimo za rečno kopališče doma. Saj tako delajo vse mestne občine, ki so v srečnem položaju, da leže ob kaki reki. Jemati dunajski »Gänsehäufel« za vzor nečemu podobnemu na Savi, pomenilo bi le slepo posnemanje nečesa, kar na Dunaju opravičuje drugačne pač velikomestne razmere. Naša dolžnost je, ravnati se po danih nam razmerah.«²⁶

Pristaši Save so se odzvali z zagotovitvijo, da je sredstva za novo kopališče na Savi v Mednem mestna občina dobila iz zneska, ki je bil predviden za kopališče Livada na Ljubljani za kopalno sezono 1929. Ker pa se je to kopališče počasi opuščalo, so le manjši del porabili za njegovo vzdrževanje, razliko pa so namenili postavitvi novega kopališča v Mednem. Menili so tudi, da trditve, da bi moral oziroma smel o tej zadevi sklepati le občinski svet in ne sam(o) magistratni gremij, ni točna.²⁷

Na trditve »nasprotnikov« Save, češ, da je za kopanje premrzla, se je odzval tudi mestni fizik in zanikal, da bi bila najdaljša slovenska reka zdravju kakor koli škodljiva. Poudaril je, »da do sedaj ni še bil registriran noben pojav obolenja radi kopanja v Savi.«²⁸ Občinski odbornik Josip Ambrožič pa je k temu dodal, da je prav Sava tista, ki beleži največji obisk kopalk in kopalcev:

²⁵ SI ZAL LJU 488, Cod. III, t. e. 121, a. e. 84 (1929).

²⁶ Ibid.

²⁷ SI ZAL LJU/0488, Cod. III, t. e. 121, a. e. 85, Zapisnik javnih sej 1929, II, Zapisnik izredne javne seje ljubljanske občinske uprave, 26. 6. 1929.

²⁸ Ibid.

»Kam se hodijo ljudje najraje kopat bo opazil vsak, ki zasleduje promet s kopalnimi vlaki, zlasti ob nedeljah. Vse gre le na Savo in mestna občina je res dobro ukrenila, da je zgradila kopališče v Mednem. Tisti časi, ko so ljudje hodili samo na Rožnik na sprehod so minuli.« Zgradbo kopališča v Mednem pa je pozdraviti tudi z zdravstvenega stališča: »Vsakemu bolj prija kopanje v sveži, čisti tekoči vodi, kakor pa v Ljubljani, iz katere mole marsikje razne sumljive stvari. Toliko se govori o tistih 300.000 dinarjih, jaz pa pravim, da bi bila naša dolžnost, žrtvovati v ta namen še desetkrat toliko.«²⁹

Občinski odbornik Josip Klepec je bil prepričan, da je kopališče v Mednem dobro obiskano, podporo mu je izrazil z naslednjimi besedami:

»Ni res, da je to kopališče slabo obiskano, vedno je dovolj obiskovalcev, ki se pa porazgube ob strugi Save in po otoku. Ako je mestni magistra zgradil tam kopališče, je storil le svojo dolžnost, da je ljudem ustregel, da morejo kje shraniti svojo obleko. /.../ V kopališču »Ilirija« se more kopati največ 1500 ljudi, gotovo pa čuti dnevno potrebo do kopanja najmanj 15000 Ljubljancanov. S kopališčem v Mednem je mestna občina prav dobro vložila svoj kapital v zdravje prebivalstva, posebno pa še otrok.«³⁰

Brez besed ni ostal niti župan Dinko Puc, ki je izhajal iz predpostavke, da so kopališča neke vrste socialne ustanove, »ki niso napravljene zato, da bi donašale dobiček.«³¹ Tega mnenja je bil očitno tudi občinski svet pod njegovim predhodnikom, županom Ljudevitom Peričem, ki je dal zgraditi kopališče na Ljubljani. Kopališče je stalo 6 milijonov kron oziroma 1,5 milijona dinarjev, vsako leto pa so porabili 150.000 dinarjev za redno vzdrževanje in razna nujna, manjša popravila. Iz tega je razvidno, da je kopališče v Mednem stalo nekaj več, kolikor se je porabilo letno za vzdrževanje kopališča na Ljubljani.³²

Temni oblaki nad novim mestnim kopališčem

Novo kopališče v Mednem je imelo v sezoni 1929, v kateri je bila najvišja temperatura zraka 31 stopinj, najnižja pa 16, najvišja temperatura vode 20 in najnižja 12,5 stopinj, več kot skromen obisk. V 75 dneh, od 3. junija do 15. septembra je kopališče obiskalo 2685 kopalcev (za primerjavo: v prvi sezoni, leta 1923, je kopališče na Livadi ob Ljubljani prodalo 17.658 vstopnic),³³ kar je pomenilo zgolj 36 oseb dnevno... Temu primeren je bil tudi finančni izkupiček, čeprav je vstopnina znašala 3 din za kabino za prvo osebo, za vsako naslednjo iz iste skupine pa 2 din. Omarice so bile seveda cenejše, za eno je bilo treba odšteti 2 din, otrok jo je lahko najel za 1 din. Vzrok slabe bilance so iskali v nepopolnosti kopališča, na mestni občini so razmišljali o njegovi izpopolnitvi, dograditvi. Zapis v *Slovenskem narodu* je izpostavil dejstvo, da je lesen most, ki ga je mestna občina postavila od brega kopališča do otoka sredi reke, pritegnil veliko oseb, ki vstopnine niso plačale. Članek je hkrati priobčil, da mestni funkcionarji računajo, da bi obisk v Mednem dosegel »najmanj 100 plačanih kopalcev dnevno, če bi se odstranili vsi ti nedostatki«, zato so nameravali leta 1931 pred kopališčem zgraditi manjši jez, s katerim bi ustvarili nekakšen naravni bazen. Lokacijo so nameravali tudi ograditi, da bi se znebili zastojkarjev, del plaže bi ostal travnat, del pa bi jo posuli z mivko, namestiti so nameravali lesena ležišča.³⁴

Še vedno skeptični Ivan Hribar je na javni občinski seji prispevek v *Slovenskem narodu* komentiral:

»Po tej ekspektoraciji je jasno, da se oni krogi mestnega magistrata, ki so medensko kopališče kljub resnemu svarilu iz srede občinskega sveta samega zasnovali in napraviti dali, po vsem neuspehu in po vsej, deloma jako ostri kritiki v listih /.../, še vedno ostali trdovratni in za trezna premišljevanja nesposobni, ali pa vsaj kljubovalno nedostopni. Bati se je torej, da bi jim res utegnulo pasti v glavo lotiti se izvedbe programa, ki ga »Slovenski narod« napo-

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid.

³¹ Ibid.

³² Ibid.

³³ SI ZAL LJU/0489, Reg. I., t. e. 2037, a. e. 1892, št. 235.

³⁴ Slovenski narod, 24. 9. 1929, 2, Mestni kopališči v letošnji sezoni.

veduje. /.../ Zaklicati jim moramo glasno in jasno: absolutno ne na troške mestne občine!»³⁵

Nasprotoval je nadaljnemu vlaganju v kopališče Medno, en od razlogov je bilo tudi dejstvo, da je zasebna sfera leta 1931 uredila kopališče na priljubljeni Ježici. Takole je povzel:

»Ker so se Ljubljancje že itak najraje hodili kopat na Savo nižje črnuškega mostu, ker je Posavje od Kleč do Šmartna že od nekdanj najprijubnejše izletišče njihovo, in ker jim bo novozgrajeno kopališče na Ježici nudilo vse udobnosti, je brez vsakega dvoma, da se bo iz vseh teh razlogov že lani tako pičli obisk kopališča v Mednem letos še bolj poslabšal. Vsak nov izdatek pomenil bi torej neopravičljivo zapravljenost.«³⁶

Od mestnega kopališča do otroškega letovišča

Kot da bi bivšemu županu res prisluhnilo, so se leta 1931 na ljubljanski občini začeli pogovarjati, da bi kopališče v Mednem zaupali v upravljanje občinskemu socialnopolitičnemu odseku, ta pa je intenzivno razmišljal, da bi ga izkoristil za otroška letovanja.³⁷ V letih med svetovnjima vojnoma je ljubljanska mestna občina po vključitvi mladinskega skrbstva v okvir javnega socialnega skrbstva med drugim namreč prožno sledila idejam, priporočilom in zapovedim glede organizacije in izvedbe otroških kolonij, saj je verjela, da se lahko le s primerno dolgimi letovanji doseže načrtano, namreč »dvigniti odporno silo otroka, okrepiti njegovo telesno stanje, napraviti ga sposobnega za kljubovanje naporu prihodnjega šolskega leta in ga duševno tako osvežiti, da bo lažje sprejemal nove utise.«³⁸

Občinski svetovalec Anton Likožar se je tako na seji socialnopolitičnega odseka, ki je potekala 4. aprila 1931, »zavzemal za Medno kot kraj počitniške kolonije /.../, kjer bo Rdeči križ dal mestni občini na razpolago eno barako v kateri bi bilo lahko nastanje-

nih stalno 40 otrok.«³⁹ Po dinamični debati je Joža Bohinjec rezimiral predloge glede Mednega in ostale predloge, ki so obravnavali otroške kolonije, v naslednja sklepa, ki so ju prisotni soglasno sprejeli:

1. V mestnem kopališču v Mednem se organizira stalno počitniško kolonijo mestne občine ljubljanske.
2. Stalno počitniško kolonijo mestne občine se lahko razširi v dnevno kolonijo.⁴⁰

Leta 1931 je v Mednem, ki je dejansko postalo »pripraven kraj za letovanje, zraka in okrepiča potrebnih otrok«, letovalo 100 otrok,⁴¹ leto kasneje pa 123.⁴²

Občina je s pošiljanjem otrok v medensko kolonijo nadaljevala v naslednjih letih, pri tem pa je denar poskušala pridobiti tudi izven proračunskih sredstev. Leta 1933 je socialnopolitični odsek razmišljal o organizaciji koncerta, gledališke predstave na prostem ali kaj podobnega.⁴³ Zdravnik in ljubljanski mestni fizik Mavricij Rus je v želji, da bi mogla mestna občina v počitniške kolonije poslati čim več otrok, predlagal, da bi organizirali tombolo, katere čisti dobiček bi šel v namene letovanja. Tombola naj bi potekala na letnem telovadišču Sokola pod geslom »Za otroka«. Apeliral je na občinske svetnike, naj vsak po svojih zmožnostih priskrbi čim več daril za dobitnike. Dogodek bi popestrili s prodajo cvetlic in ročnih del ter promenadnim koncertom. Junija, ko je bilo znano, da je bilo na občino vloženih več kot 500 prošenj za počitniško kolonijo, je bilo na seji socialnopolitičnega odseka poudarjeno, da je treba prodajo tombolskih srečk organizirati karseda dobro, da bi jih prodali čim več. Srečke so bile tako poslane okrajnim načelnikom, obrtnim organizacijam, poštni direkciji, tovarnam, tiskarnam, župnikom, gradbenim podje-

³⁹ SI ZAL LJU/0488, Cod. VIII, t. e. 150, a. e. 10, Zapisnik seje socialno političnega odseka, 24. 4. 1931.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ SI ZAL LJU/0488, Cod. III, t. e. 123, a. e. 89 (Javne občinske seje 1932), Zapisnik 1. redne javne seje občinske uprave ljubljanske, 12. 1. 1932.

⁴² SI ZAL LJU/0488, Cod. VIII, t. e. 150, a. e. 10, Zapisnik seje socialno političnega odseka, 8. 6. 1932.

⁴³ SI ZAL LJU/0488, Cod. VIII, t. e. 150, a. e. 110, Zapisniki sej soc.-pol. odseka od 1928 do 1933, Zapisnik seje socialno političnega odseka, 28. 4. 1933.

³⁵ SI ZAL LJU/0488, t. e. 123, a. e. 88, Javne občinske seje 1931, Zapisnik 3. redne javne seje občinske uprave ljubljanske, 30. 4. 1931.

³⁶ Ibid.

³⁷ SI ZAL LJU/0488, Cod. VIII, t. e. 150, a. e. 10, Zapisnik seje socialno političnega odseka, 4. 11. 1931.

³⁸ Kristan-Lunaček, O počitniških kolonijah, 51.

tjem itd. Sledil je še napotek: »Na dan pred tombolo in na dan tombole je treba podvojiti prodajo srečk s tem, da se pritegne čimveč moči k razprodaji. Stopiti je v stik tudi z učiteljicami, odnosno z učitelji.«⁴⁴ V dnevniku *Slovenec* je 9. junija svoj poziv objavil tudi župan Dinko Puc, zapisal je:

»Ali poznate šolsko mladino naših delavcev, namučencev, malih uradnikov? Ali ste jih kdaj pozornejše gledali, ko gredo v šolo ali iz šole? V tenkih izpranih oblekah, zakrpanih čevljih, bledih lic, šibki in suhi so jasna priča današnjih socialnih razmer. Premalo imajo hrane, premalo zraka. – Preskromni dohodki staršev ne dopuščajo dobrih stanovanj, v malih zatohlih sobah biva preveč oseb, hrana pa ne more biti izdatna. Kdor more dati tej mladini v poletnem času mesec dni bivanja v prosti naravi, v okolici gora ali ob morski obali, kdor ji uteši v teh dneh glad s krepko domačo hrano, ta je storil veliko dobro delo. En mesec samo svetlobe, vode, gozda, zraka, en mesec samo malo svetlobe ubogemu človeškemu ptičku, ki je uklenjen ostalih 11 mesecev v tesne prostore domačega stanovanja, en mesec izpremembe dajmo tem revčkom, da se jim okrepe telesca in razvedre duše, da bodo videli, da tudi njim sije sonce na nebu!

Mestna občina vzdržuje že več let počitniško kolonijo na Gorenjskem in ob morju, toda njena redna budžetarna sredstva v današnjem času ne zadoščajo več. Preveč je potrebnih in srce nam je težko, ko ne moremo ustreči vsem.

Nekaj sredstev v ta namen hočemo zbrati s tombolo, ki bo dne 11. junija 1933 ob 3 popoldne na Kongresnem trgu. Dobitki so izredno lepi in mnogo jih je. A ne kupujte tablic samo radi dobitkov. Kupujte jih v zavesti, da bo vsak dinar, ki ga daste, pomagal zaokrožiti in pordečiti lička naše revne mladine. V ta namen apeliramo na Vaša zlata srca – s o m e š č a n i!⁴⁵

Tombola, ki je potekala 11. junija 1933, je relativno dobro uspela.⁴⁶ Z izkupičkom je mestna občina

⁴⁴ SI ZAL LJU/0488, Cod. VIII., t. e. 150, a. e. 110, Zapisniki sej soc.-pol. odseka od 1928 do 1933, Zapisnik seje socialno političnega odseka, 6. 6. 1933.

⁴⁵ Dinko Puc, Tombola za mladino, *Slovenec*, 9. 6. 1933, 4.

⁴⁶ SI ZAL LJU/0488, Cod. VIII., t. e. 150, a. e. 110, Zapisniki sej soc.-pol. odseka od 1928 do 1933, Zapisnik seje socialno

ljubljska v Mednem še pred glavno poletno sezono postavila zložljivo leseno barako za 60 otrok,⁴⁷ ki so jo koristili julija in avgusta.⁴⁸

Kako je bilo s kolonijami leta 1934, izvemo iz dnevnika *Slovenec*: »Danes je odšlo na počitnice več skupin ljubljanskih revnih otrok. Ob pol 4 popoldne se je odpeljalo 100 deklic v počitniško kolonijo mestne občine v Mednem, kjer bodo ostale 4 tedne, nato pa napravijo prostor enako močni skupini dečkov. Vse to gre na stroške mestne občine ljubljanske.«⁴⁹

Zaključek

Leta 1938 so mestni možje začeli razmišljati, da bi počitniške kolonije v Mednem ukinili, »ker je kraj zaradi bližine mesta in vedno večje naseljenosti za to neprimeren.«⁵⁰ Vodstvo kolonije je namreč poročalo, da zaradi ugodnih prevoznih zvez otroke dnevno obiskujejo starši »ter jim donasajo živila in razne slaščice ter sadje, kar ima slabe posledice, ker zbolijo vsako leto mnogo otrok zaradi tega. Tudi domotožje se vzbuja otrokom z obiski in uteče iz kolonije redno več otrok kljub največji pažnji nadzornih organov.«⁵¹ V zapisniku seje socialnopolitičnega odbora najdemo še druge razloge, ki so tehtnico nagibali proti zaprtju letovišča: »Poleg tega teče čez svet javna pot, ki se jo poslužujejo izletniki ter motijo koloniste, v neposredni bližini pa zidata dva posestnika novi hiši, kar bo še bolj motilo mir. Tudi Sava se zajeda vedno globlje v svet pred kolonijo tako, da je vsako leto manj prostora za igre, dočim je reka sama zaradi velike množine zemlje, ki se useda v strugo za kopanje neprimerna.«⁵² Kolonijo so nameravali premestiti v Poljansko dolino, kjer je Mestna delavska zavarovalnica prodajala pod

političnega odseka, 13. 6. 1933.

⁴⁷ Poleg nje so postavili barako Rdečega Križa za 20 otrok.

⁴⁸ SI ZAL LJU/0488, Cod. VIII., t. e. 150, a. e. 10, Zapisnik seje socialno političnega odseka občinske uprave ljubljanske, 11. 5. 1933.

O postavitvi »zložljive« barake gl. SI ZAL LJU/0488, Cod. VIII., t. e. 150, a. e. 110, Zapisniki sej soc.-pol. odseka od 1928 do 1933, Zapisnik seje socialno političnega odseka, 11. 5. 1933.

⁴⁹ *Slovenec*, 3. 7. 1934, 4, Otroci odhajajo na počitnice.

⁵⁰ SI ZAL LJU/0488, Cod. VIII., t. e. 150, a. e. 13, Zapisniki sej socialno pol. odbora v letu 1938, Zapisnik 5. seje socialno političnega odbora mestnega sveta ljubljanskega, 7. 3. 1938.

⁵¹ Ibid.

⁵² Ibid.

ugodnimi pogoji svet v Srednji vasi. Ker so sklepali, da stroški selitve barak iz Mednega ter dozidave poslopja za kuhinjo ne bodo visoki, so se začela pogajanja o nakupu zemljišča.⁵³ Načrti do začetka druge svetovne vojne niso bili realizirani.

Viri in literatura

Arhivski viri

Zgodovinski arhiv Ljubljana:
SI ZAL LJU/0342, Zbirka fotografij.
SI ZAL LJU/0488, Cod. III in Cod. VIII,
Rokopisne knjige.
SI ZAL LJU/0489, Reg. I, Mesto Ljubljana.
Splošna mestna registratura.

Časopisni viri

Slovenec 1933, 1934.
Slovenski narod 1929.

Literatura

Kristan-Lunaček, Slava: O počitniških kolonijah. V: *Zdravje v Sloveniji. II. knjiga. Zdravstvene prilike in delo higijenskih ustanov v Sloveniji 1922–1936. Spomenica ob petnajstletnici Higijenskega zavoda v Ljubljani*, ur. Ivo Pirc. Ljubljana: Higijenski zavod, 1938, 51–54.

Ovsec, Damjan: *Oris družabnega življenja v Ljubljani od začetka dvajsetega stoletja do druge svetovne vojne*. [Ljubljana]: Društvo arhitektov Ljubljane, 1979.

Puc, Dinko: Tombola za mladino. *Slovenec*, 9. 6. 1933, 4.

Razvoj turizma v Sloveniji, ur. Franc Rozman in Žarko Lazarevič. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1996.

Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992. Ljubljana: Mladinska knjiga in Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.

Studen, Andrej: Iz avanturizma v turizem. V: *Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*.

Ljubljana: Mladinska knjiga in Inštitut za novejšo zgodovino, 2005, 92–94.

Šorn, Mojca: »Na Ljubljani pa vse živo«.

Ustanovitev ljubljanskega kopališča Livada in prvih nekaj let njegovega delovanja. *Zgodovina za vse: vse za zgodovino* 29, št. 2, 2022, 53–63.

Šorn, Mojca: *Način preživljanja prostega časa meščanov Dunaja in Ljubljane od druge polovice 19. stoletja do 30-ih let 20. stoletja. Diplomatska naloga*. Ljubljana, 1996.

Šorn, Mojca: Način preživljanja prostega časa meščanov Dunaja in Ljubljane od druge polovice 19. stoletja do 30-ih let 20. stoletja. V: *Razvoj turizma v Sloveniji*, ur. Franc Rozman in Žarko Lazarevič. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1996, 105–121.

Zusammenfassung

VON DER STÄDTISCHEN BADEANSTALT ZUR FERIENKOLONIE FÜR KINDER

Die Laibacherinnen und Laibacher verbrachten ihre Freizeit gerne im Freien, an schönen und sonnenigen Tagen insbesondere an den Flüssen Ljubljani- ca und Sava. Nach dem Ersten Weltkrieg begannen die Laibacher Stadtväter zu überlegen, auch die Badenden des letztgenannten Flusses – des längsten in Slowenien – mit einer geordneten Badeanstalt zu erfreuen. Im Jahr 1929 schien eine Kommission dreier Gemeinderäte im zehn Kilometer entfernten Medno endlich den geeigneten Standort gefunden zu haben. Die Pacht des Grundstückes bzw. der Bau der Badeanstalt lösten allerdings eine heftige, umfangreiche Debatte aus, denn ein Teil der Gemeinderäte war überzeugt, dass man zuerst für eine größere Badeanstalt in der Stadt Ljubljana – an den Flüssen Ljubljani- ca oder Gradaščica – sorgen sollte, nicht aber im vorstädtischen Medno. Außerdem meinten sie, dass alle Laibacher Bürgerinnen und Bürger einen schnellen, einfachen und finanziell nicht belastenden Zugang haben sollten, weil die Laibacher Gemeinde beträchtliche Mittel in die Badeanstalt investiert hatte. Die Erwartungen und Pläne der Befürworter der Badeanstalt an der Sava wurden durch die sehr niedrigen Verkaufszahlen von Eintrittskarten beeinträchtigt. Die neue Bade-

⁵³ *Ibid.*

anstalt in Medno hatte in der Eröffnungssaison 1929 einen mehr als bescheidenen Besuch. In 75 Tagen, vom 3. Juni bis zum 15. September, besuchten 2685 Badende die Anstalt, was lediglich 36 Personen pro Tag bedeutete (zum Vergleich: in der ersten Saison im Jahr 1923 verkaufte die Badeanstalt in Livada an der Ljubljana 17.658 Eintrittskarten). Trotz der Worte und Ansichten des Laibacher Bürgermeisters Dinko Puc, der von der Annahme ausging, dass Badeanstalten eine Art soziale, nicht profitorientierte Einrichtung sind, begann man im Jahr 1931 in der Laibacher Gemeinde darüber zu diskutieren, die Badeanstalt in Medno aufzulassen bzw. dem sozialpolitischen Ausschuss zur Mitverwaltung anzuvertrauen. Diese Entscheidung wurde durch die Tatsache beschleunigt, dass im Jahr 1931 von privater Hand eine Badeanstalt im beliebten Ježica an der Sava eingerichtet wurde. Im selben Jahr übernahm der Laibacher sozialpolitische Ausschuss mit Freude den angebotenen Standort und widmete ihn in Übereinstimmung mit den Richtlinien der Jugendfürsorge für Ferienaufenthalte von Kindern. Rund 200 Kinder, Mädchen und Buben, genossen bis zum Ende der dreißiger Jahre des 20. Jahrhunderts auf Kosten der Laibacher Stadtgemeinde acht Wochen im Jahr die Freuden des Sommers. Die finanziell schwierigen Jahre der großen Wirtschaftskrise bildeten keine Ausnahme, die Stadtgemeinde schickte auch in dieser Zeit Laibacher Buben und Mädchen aus einkommensschwachen Familien in die Ferienkolonie Medno, wobei man sich mit marktfinanziertem Geld behalf, da die Budgetmittel für solche Projekte nicht mehr ausreichten.

Schlagwörter: Fluss Sava/Save, Medno, Stadtgemeinde Ljubljana/Laibach, Badeanstalt, Ferienkolonie für Kinder, Periode zwischen den Weltkriegen

Julija Šuligoj

»Slepemu se pač olajša njegova tuga najbolj s tem, da se mu ustvarijo pogoji za kolikor mogoče samostojno preživljanje.«*

Zgodovina izobraževanja slepih in slabovidnih otrok na Slovenskem v Zavodu za slepe in slabovidne v 20. stoletju

ŠULIGOJ Julija, mag. zgodovine, Trnjava 40,
1225 Lukovica, julija.suligoj95@gmail.com

37-056.262(497.4)"19"

»SLEPEMU SE PAČ OLAJŠA NJEGOVA
TUGA NAJBOLJ S TEM, DA SE MU
USTVARIJO POGOJI ZA KOLIKOR MOGOČE
SAMOSTOJNO PREŽIVLJANJE.«

*Zgodovina izobraževanja slepih in slabovidnih
otrok na Slovenskem v Zavodu za slepe in slabovidne
v 20. stoletju*

Prispevek raziskuje zgodovino izobraževanja slepih in slabovidnih otrok na Slovenskem. Po predstavitvi začetkov skrbi za slepe vojake, sledi ustanovitvi zavoda na slovenskih tleh in njegovemu razvoju skozi 20. stoletje. Prispevek osvetljuje izzive in napredke v izobraževanju slepih ter opisuje, kako je potekalo izobraževanje slepih, katerih predmetov so se učili, kakšne pripomočke so uporabljali in kakšen je bil tiflopedagoški pristop v tem oziru. Besedilo predstavi nekaj tiflopedagogov in njihov prispevek k delovanju zavoda in poudarja osrednjo vlogo institucije pri opolnomočenju slepih posameznikov, da zaživijo neodvisno življenje in si prizadevajo za raznolike kariere.

Ključne besede: Slep in slabovidni, tiflopedagogika, Zavod za slepe in slabovidne

ŠULIGOJ Julija, MA History, Trnjava 40,
1225 Lukovica, julija.suligoj95@gmail.com

37-056.262(497.4)"19"

“THE BLIND PERSON'S MISERY IS EASED
MOST BY CREATING THE CONDITIONS FOR
HIM TO BE AS INDEPENDENT AS POSSIBLE.”

*History of the Education of Blind and Partially
Sighted Children in Slovenia at the Institute for the
Blind and Partially Sighted in the 20th Century*

The paper explores the history of the education of blind and partially sighted children in Slovenia. After presenting the beginnings of caring for blind soldiers, it follows the establishment of the institution on Slovenian soil and its development throughout the 20th century. The paper sheds light on the challenges and progress in the education of the blind and describes how the education of the blind took place, what subjects were taught, what aids were used and what was the tiflopedagogical approach in this regard. The text introduces some of the tiflopedagogues and their contribution to the functioning of the institution and highlights the institution's central role in empowering blind individuals to lead independent lives and pursue diverse careers.

Key words: Visually impaired, tiflopedagogy, Institute for Blind and Partially Sighted Children

* Fabinc, »O šolstvu in vzgoji slepih,« 121.

Uvod¹

Slepi in slabovidni² so bili v zgodovini večinoma obravnavani kot marginalna skupina, redki posamezniki pa kot nekakšna božanstvena bitja (na primer mislec Homer). Z izjemo znanih osebnosti določenega časa, pri katerih se pojavlja povečevanje njihove visoke duhovne stopnje, se o slepem malem človeku ni pisalo. Kot druge skupine telesno ali duševno prizadetih ljudi so bili namreč tudi slepi odrinjeni na rob družbe, zapostavljeni, o njih se raje ni govorilo, nemalokrat pa se jih je tudi zaničevalo. Šele konec 18. stoletja se je za slepe in slabovidne zgodil pomemben premik: Francoz Valentin Haüy je pod vplivom razsvetljenskih idej ustanovil prvi zavod za slepe. Namen tega ni bil le stanovanjske narave pač pa je bil Haüyjev cilj družbena integracija slepih. Zato je bil ta zavod, pa tudi ostali, ki so se pojavili in sledili njegovemu zgledu, tudi izobraževalna institucija. Gojenci so se učili lažjih del, na primer predenja in tiska.³

V istem časovnem obdobju je Denis Diderot napisal *Pismo o slepih za tiste, ki vidijo*⁴, s katerim je javnosti predstavil duševne sposobnosti slepih ter možnosti za njihovo izobraževanje in vzgojo. »Tako Denis Diderot kot Valentin Haüy sta bila Francoza, sina naroda humanizma, napredka in svetlobe, zato ni čudno, da je ravno v Franciji začetek tako pomembne skrbi za človeka, kot je skrb za vzgojo in izobraževanje slepih otrok.«⁵

V članku se posvetim tematiki šolanja in izobraževanja slepih in slabovidnih na področju današnje Slovenije pričeneši z ustanovitvijo Zavoda za slepe in slabovidne osebe leta 1918. Na podlagi dostopne literature in pogovora z nekdanjim gojencem zavoda, Antonom Žakljem, sem raziskala, kako je potekalo izobraževanje v zavodu in kako je ta svojim učencem po koncu šolanja pomagal do

zaposlitve. Poleg šolskega pouka se dotaknem tudi zunajšolske dejavnosti in prostega časa.

Anton Žakelj se je rodil leta 1937 v Žireh in je stoodstotno slep. Oslepel je v otroštvu, v nesreči z vojaškim materialom, v kateri je izgubil tudi desno roko. Kljub svoji dvojni invalidnosti se je uspešno izšolal za poklic telefonista, ki ga je petintrideset let do upokojitve opravljal v tovarni Alpina v Žireh. V zavod je vstopil z devetimi leti, leta 1946, in tam opravil nižjo štiriletno gimnazijo. Podatki iz pogovora so podkrepljeni z dostopnimi viri in literaturo. Pogovor nudi dragocen vpogled v osebne izkušnje preko katerih lažje razumemo izkušnjo šolanja slepe osebe.

Ustanovitev Zavoda za slepe in slabovidne na Slovenskem in njegov razvoj v 20. stoletju

Od prve organizirane skrbi za slepe v svetu do ustanovitve zavoda na slovenskem področju, je preteklo celo stoletje. Pobude za olajšanje življenja in izobraževanja slepih oseb, predvsem otrok, in ustanovitev zavoda za slepe otroke na slovenskih tleh so obstajale že konec 19. stoletja. Časnik *Slovenec* leta 1915 ugotavlja, da so »slepi otroci slovenski brez vsakega primerne pouka. Le nekateri morejo z ustanovami priti v kak zavod, koder jim pa dela velike težkoče neznanje jezika in bivanje v popolnoma tujih razmerah.«⁶ V 19. stoletju so se namreč slepi otroci (seveda le iz premožnejših družin, ki so si takšen izdatek lahko privoščile) šolali v zavodih v večjih mestih monarhije, v Gradcu, Linzu, Dunaju in Celovcu. Večina se jih je izobraževala v Holdheimovem zavodu v Linzu.⁷ Obstajale so tudi štipendije, ki so jih podeljevali iz različnih skladov. Tako so slepi otroci dobili vsaj osnovno izobrazbo: znanje branja, pisanja, računanja in ročnih spretnosti.⁸ Vendar pa so poleg izobraževanja slepi potrebovali pomoč tudi pri zaposlovanju po koncu izobraževanja. Zato je bilo nujno, da se ustanovi zavod tudi na domačih tleh. Pobude za ustanovitev zavoda so v slovenskem prostoru sicer obstajale,

¹ Za usmeritve in pridobitev nekaterih pomembnih del se zahvaljujem gospodu Tomažu Wrabru, ki me je tudi povezal z gospodom Antonom Žakljem. Tudi njemu se iskreno zahvaljujem za pogovor.

² V članku uporabljam izraz »slep« tako za slepe kot za slabovidne osebe v izogib ponavljanju.

³ Weygand, »Les Aveugles Dans La Société Française.«

⁴ Didrot, *Lettre sur les aveugles à l'usage de ceux qui voient.*

⁵ Golob, *Pot k svetlobi*, 13.

⁶ »Za naše slepce,« 1.

⁷ Serše, »Skrb za slepe v slovenski zgodovini ter vloga Minke Skaberne pri organizaciji izobraževanja slepih in slabovidnih,« v Minka Skaberne, 32.

⁸ *Ibid*, 31.

vendar do tega ni prišlo zaradi »brezbrižnosti avstrijskih oblasti do razširjanja šolske mreže na podeželju, vzdrževanju objektov, izobrazbe učiteljskega kadra, higiene (...). Kaj šele da bi se redno brigali za šolanje slovenskih slepih otrok.«⁹

Potrebno je bilo počakati, da se je zavrtelo zgodovinsko kolesje. Premik na tem, kot tudi na mnogih drugih področjih, se je namreč zgodil po koncu prve svetovne vojne. Ena izmed posledic prve svetovne vojne je bilo namreč tudi veliko število oslepelih vojakov in civilistov. Takrat se je »slovenska javnost ovedla svojih moralnih dolžnosti do slepih.«¹⁰ Sprva so bili oslepelci slovenski vojaki nameščeni v Odilijinem zavodu v Gradcu. Tam jih je poučevala slovenska redovnica Klara (Franica Vrhunc), ki velja za prvo slovensko učiteljico slepih oz. tiflopedagoginjo.

Že v tem zavodu so se slepi vojaki učili branja in pisanja Braillove pisave¹¹, vendar slovenske knjige v tej pisavi še niso obstajale. Na pobudo sestre Klare se je profesorica Minka Skaberne, ljubljanska učiteljica in pozneje ena prvih slovenskih tiflopedagoginj, lotila napornega dela in vložila vse svoje napore, da bi slovenski slepi lahko čimprej brali v maternem jeziku. Poudarjala je, da mora imeti vsak učni zavod svojo knjižnico s knjigami v Braillovem črkopisu.¹²

Minka Skaberne ter Franc Fabinc, profesor na trgovski šoli v Ljubljani, sta se leta 1911 odpravila na izobraževanje na Dunaj, kjer je »ministrstvo za pouk

za avstrijske učitelje (...) pripravilo pettedenski tečaj za izobrazbo učiteljev, ki bodo poučevali slepe.«¹³ Profesor Fabinc je o tečaju pisal v *Slovenskem učitelju*. Poudarja, da slep otrok spada v posebne šole, saj ne more slediti normalnemu pouku, poleg tega pa potrebuje drugačno nego, »saj mu vendar manjka veliko vtisov in zaznav, ki jih noben čut ne more nadomestiti.«¹⁴ Poleg tega poudarja, da mora slepi vsako stvar otipati, da si jo lahko predstavlja, kar zahteva drugačen pristop k poučevanju slepih.

Po spoznanju z delom s slepimi v Gradcu, je Skaberne »pod okriljem društva ›Dobrodelnost‹ 1. marca 1918 priredila javno predavanje o potrebi po ustanovitvi slovenskega zavoda za slepe.«¹⁵ Predavanje, v katerem poudarja tudi pomen in nujnost ustanovitve knjižnice za slepe, je bilo dobro sprejeto in je neposredno vzpodbudilo nastanek knjižnice. Danes za ustanovni dan te prve knjižnice za slepe in slabovidne štejemo kar 1. marec 1918.¹⁶ Ker je malokdo poznal brajico, je Skaberne priredila šesttedenski tečaj za slovenske prostovoljke, na katerem jih je naučila branja in pisanja brajice. Prijavilo se je kar sto prostovoljk, ki so nato prepisovale na svojih domovih pod njenim nadzorom. V enem letu jim je uspelo prepisati šestdeset del slovenskih pisateljev.¹⁷

Naslednjega leta je imela Skaberne še eno javno predavanje, tokrat na ljubljanskem učiteljskem, na podlagi katerega je napisala knjižico *Skrb za slepce*. O načrtu ustanovitve zavoda in knjižnice za slepe je istega leta pisala tudi v članku »Vzgoja slepcev«. V tem je izdelala načrt za ureditev zavoda ter oblikovala temeljna načela za poučevanje slepih in izobrazbo njihovih učiteljev. Zavod mora biti, kot pravi »strokovnjaški urejeno vzgajališče z internatom, kjer so gojenci ločeni po spoli, pod strokovnjaškim vodstvom in njegova koedukacijska šola naj je podobna po smotrih, ki jih hoče doseči pri posameznih predmetih, našim nižjim in višjim

⁹ Golob, *Pot k svetlobi*, 16.

¹⁰ Skaberne, »Skrbstvo za slovenske slepe v bivši Avstriji, vse do leta 1918.« v *Svetloba izpodriva temo*, 9.

¹¹ Braillova abeceda ali brajica. Pisava je mednarodna, glede na jezik obstajajo le prilagoditve za posebne znake, na primer slovenske šumnike. Črke brajice so razporejene v t. i. brajevo celico, v dva stolpca in tri vrstice, od zgoraj navzdol. Kombinacija aktivnih pik bralcu sporoča določeno črko, ločilo, pa tudi števko in celo noto. Aktivne pike so izbočene in jih lahko otipamo, medtem ko neaktivne pike ostajajo na nivoju površine. Njen izumitelj je Louis Braille (1809-1852), katerega je navdihnila sonografija, sistem svetlobnih signalov za sporazumevanje ponoči, ki ga je nato prilagodil. Rojena je bila prva pisava za slepe, ki je slepim razširila obzorje. Za več glej Bavčar, Evgen. »Srečanje z Louisom Brailloom: Ob 200 letnici njegovega rojstva.« V: Louis Braille in njegov genialni izum: Izbor besedilo ob 200-letnici rojstva Louissa Braillea, ur. Marino Kačič, 8-11. Ljubljana: Revija Rikoss in Zveza društev slepih in slabovidnih Slovenije, 2009.

¹² Skaberne, »Vzgoja slepcev«, v *Skrbstvena vzgoja*, 20.

¹³ Hojan, »Šolanje in službovanje Minke Skaberne,« v *Minka Skaberne*, 26-27.

¹⁴ Fabinc, »O šolstvu in vzgoji slepih,« 84.

¹⁵ Skaberne, »Skrbstvo za slovenske slepe v bivši Avstriji, vse do leta 1918,« v *Svetloba izpodriva temo*, 12.

¹⁶ Wraber, »Ob stoletnici knjižnice slepih in slabovidnih Minke Skaberne,« v *Minka Skaberne*, 10.

¹⁷ Globokar Kristan, »Minka Skaberne,« v *Pozabljena polovica*, 187.

osnovnim šolam.«¹⁸ Za razliko od šole za videče se pouk v zavodu v prvi vrsti razlikuje po tem, da morajo učitelji učence obravnavati bolj individualno. Poleg tega je večji poudarek na praktičnem delu in spoznavanju snovi prek takšnih in drugačnih modelov. »Teoretični pouk je vedno spojen s praktičnim izvrševanjem in vežbanjem; ker le na ta način si more pridobiti slepec jasne predstave.«¹⁹

22. novembra 1918 se je prvih dvajset vojakov vrnilo v Ljubljano. Ta dan velja za ustanovni dan Zavoda za slepe v Sloveniji.²⁰ Vojaki so bili sprva začasno nameščeni v prostorih belgijske vojašnice, na današnji Metelkovi ulici. Prva narodna vlada nove države je čez eno leto ustanovila Kuratorij za oskrbo slepih in mu poverila skrb za slepe invalide. Kuratorij se je takoj lotil naloge iskanja primernejšega bivališča za slepe. Najprej so se naselili v poslopje Kranjske hranilnice na Vodmatu, kamor so se poleg slepih vojakov naselili tudi drugi slepi odrasli in otroci, ki so se iz avstrijskih zavodov vračali v domovino. Na Vodmatu je vlada odprla dvorazredno ljudsko šolo za slepo mladino, s slovenščino kot učnim jezikom, ki jo je vodila Franica Vrhunc, ki je imela takrat največ pedagoških izkušenj z delom s slepimi. »Na šoli so po učnem načrtu učili naslednje predmete: verouk, slovstvo, zemljepis, zgodovina, domoznanstvo, petje s teorijo, telovadba in pletarstvo, ščetkarstvo ter zdravoznanstvo, esperanto, klavir, citre, gosli, tamburica. Poleg teoretičnih predmetov so imeli še praktično delo v delavnicah.«²¹ Šoli je bila priključena tudi obrtno nadaljevalna šola, kjer so se učili obrtnega spisja, računstva in knjigovodstva.

Prvi je mesto ravnatelja zasedel Josip Kobal, učitelj z bogatimi pedagoškimi izkušnjami, ki se je veliko izobraževal v tujini. V prvih letih delovanja zavoda je postavil temelje sodobnejše doktrine izobraževanja slepih in slabovidnih otrok. Napisal je tudi vrsto temeljnih del o poučevanju slepih, večino je objavil v časniku *Popotnik*. Na njegovo pobudo se je v šolskem letu 1921/22 dvorazredna šola razši-

Minka Skaberne. (Minka Skaberne, vizionarka slepih)

nila na trirazredno ter na obrtno nadaljevalno šolo, kjer so si slepi pridobili strokovno kvalifikacijo in se tako usposobili za samostojno življenje. Kobal je sestavil *Početnico*, prvi abecednik za slovenske slepe. Znakov za slovenski točkopis ni bilo težko zbrati, saj je Braillova abeceda mednarodna, na težavo pa je naletel pri šumnikih. Ker ti znaki še niso obstajali, jih je dodal v brajico, poslužil pa se je znakov Vinka Beka, ravnatelja zagrebškega zavoda za slepe. S tem je brajico pomembno izpopolnil.²²

Leta 1922 je prostore zavoda kupilo Ministrstvo za narodno zdravje, zato se je moral zavod preseliti. Zaradi finančne stiske v Ljubljani ni mogel pridobiti primerne prostora, zato se je preselil v Kočevje, čeprav tamkajšnje poslopje ni bilo primerno. Bilo je premajhno, utesnjeno, vlažno, ni imelo prostora za telovadnico ali kopalnico, razporeditev prostorov in stopnic je bila neprimerna in nemogoča za orientacijo slepih. Tej selitvi je odločno nasprotovala tudi Skaberne, ki je menila, da morajo biti slepi

¹⁸ Skaberne, »Vzgoja slepcev«, 19.

¹⁹ *Ibid.*, 17.

²⁰ Skaberne, »Prvi Slovenski zavod za slepe,« v *Svetloba izpodriva temo*, 28.

²¹ Serše, »Skrb za slepe v slovenski zgodovini ter vloga Minke Skaberne pri organizaciji izobraževanja slepih in slabovidnih,« v *Minka Skaberne*, 40.

²² Golob, *Pot k svetlobi*, 22-23.

Belgijska vojašnica, kjer so bili nameščeni oslepelci vojaki. (Slovenski etnografski muzej)

naseljeni v mestu »kajti bivanje v mestu razširi obzorje slepega.«²³

Leta 1929, ko so bili iz zavoda odpuščeni vsi odrasli slepi, se je preimenoval v Zavod za slepo deco. Uvedli so telesno vzgojo in ji dali večji pomen. Uvedena je bila tudi orientacija in »vzgoja roke«. Zavod je deloval v Kočevju do leta 1944, ko je med vojno poslopje zadela bomba. Tistega leta so se morali gojenci spet seliti, tokrat nazaj v Ljubljano, kjer so jih sprejeli v Zavod za gluho mladino na Zaloški cesti.²⁴

Osvoboditev po koncu druge svetovne vojne je za zavod pomenila novo dobo, v kateri se je v ugodnejših pogojih lahko razvil in napredoval. Preimenoval se je v Zavod za slepo mladino in se februarja 1946 preselil v prostore zasebnega dekliškega internata De Notre Dame na Mirju, na vogalu

Langusove in Jamove ulice, kjer deluje še danes. »S preselitvijo zavoda na Mirje je dobila slepa mladina po 23. letih lep in primeren dom v kulturnem in gospodarskem središču.«²⁵ Prostori so bili, za razliko od tistih v Kočevju, primerni za slepe. Gospod Žakelj pravi, da je bilo »urejeno tako, da je bilo življenje ne samo znosno ampak tudi prijetno in koristno.«²⁶ V sobi so bivali po štirje gojenci skupaj. Prostori so bili lepo urejeni, s sodobnimi kopalnicami, ki so bile razkošje, ki ga marsikatero gospodinjstvo takrat ni premoglo.

Šola za slepo mladino je bila organizirana po vzorcu rednih osnovnih šol. Na podlagi Temeljnega zakona o osemletnem obveznem šolanju iz leta 1946 je bila tudi v zavodu uvedena sedemletna šola. Ko so leta 1950 znova uvedli osemletno šolsko obveznost, je tudi zavod uvedel štiri razrede osnovne šole in štiri razrede nižje gimnazije.²⁷

²³ Serše, »Skrb za slepe v slovenski zgodovini ter vloga Minke Skaberne pri organizaciji izobraževanja slepih in slabovidnih,« v Minka Skaberne, 39.

²⁴ Golob, Pot k svetlobi, 24-34.

²⁵ Ibid, 40.

²⁶ Pogovor z Antonom Žakljem.

²⁷ Golob, Pot k svetlobi, 48.

Tiflopedagogika

Pouk slepih je že od začetkov stremel k podobnosti pouka v navadnih šolah, da bi se lahko slepi otrok kljub svoji pomanjkljivosti izučil za življenje. Predmeti v zavodu so torej morali biti enaki kot v navadnih šolah, izvajati pa so se morali drugače. Razlika je bila tudi v tem, da so se morali slepi otroci v sklopu izobraževanja najprej naučiti najosnovnejših stvari, ki jih starši pogosto niso naučili: oblačenja, hranjenja in skrbi za osebno higieno. Samourjenje je vključevalo tudi dejavnosti kot so odpiranje in zapiranje vrat, hoja po stopnicah, urejanje postelje, uporaba sanitarij, pobiranje in zlaganje igrač, osnove kulturnega obnašanja, pozdravljanje, zračenje prostorov, pometanje, oskrba lončnic, estetska dopolnitev pri oblačenju, nega obraza in podobno.²⁸ Velik poudarek je bil na praktičnem tehničnem pouku ter na pouku telesne in glasbene vzgoje. Izrednega pomena so bile tudi vaje za roke. Slepim morajo namreč redno izvajati vaje za roke in prste, s katerimi pridobijo mišičnost in gibljivost prstov; to je izrednega pomena, saj jih uporabljajo bolj kot videči.^{29 30}

V zavodih so smeli poučevati le učitelji in učiteljice z že opravljenim strokovnim izpitom za učenje v normalnih šolah in najmanj štiriletnimi izkušnjami poučevanja. Pred zaposlitvijo so morali opraviti enoletno hospitalizacijo. Tiflopedagogi morajo imeti namreč še mnogo dodatnih znanj poleg pedagoškega. Poznati morajo anatomijo in fiziologijo čutil, vzroke in posledice oslepitve, posebnosti telesnega in duševnega razvoja slepih, branje in pisanje brajice itd.³¹ Pomemben faktor za zaposlitev učitelja na zavodu sta bila poslušnost oz. znanje na glasbenem področju in ročna spretnost.³²

Učni pripomočki

»Kar obravnavaš, vse mora slepec otipati, saj pravzaprav ne pozna nobenega predmeta in se v tem oziru niti primerjati ne more z normalnim otrokom.«³³ Slednji citat nam lepo pokaže, kako

drugačne pripomočke so morali uporabljati. Težava, ki se je pojavila, je bilo seveda veliko pomanjkanje teh pripomočkov na trgu in njihova nedostopnost na Slovenskem področju. Tiflopedagogika je bila šele v povojih, zato je bila ponudba majhna in cenovno težko dostopna. Slovenski slepi so imeli veliko srečo, da je v zavodu deloval Franc Petrič, ki je kar sam začel izdelovati posebna učila za slepe. Izdeloval je na primer reliefne zemljevide za šolski pouk: »Najprej je izdelal relief v mavcu, ki ga je barval in lakiral. Tako je pripravil zemljevid ljubljanske okolice, elektroenergetskega sistema Slovenije, relief Azije, Afrike itd.«³⁴ Tudi Vincenc Zorc, učitelj tehničnega pouka, je snoval načrte ter izdeloval učila in učne pripomočke. Njegovi zemljevidi so bili sprva vtisnjeni v karton, leta 1957 pa je izdelal prvi fizični zemljevid Slovenije.³⁵

Taki zemljevidi so bili inovacija le v našem prostoru, v drugih evropskih zavodih so jih poznali že veliko prej. Fabinc takole opisuje uporabo reliefnih zemljevidov v Avstrijskih zavodih v začetku 20. stoletja: »Deželne in državne meje, reke, gore in mesta, in to celo na globusu, so izdelana v reliefu, da jih slepec lahko otiplje. Koliko težav je treba tu premagati! Slepec mora otipati vzbočena znamenja rek, mest in kolikor mogoče naravne oblike gora. Pregledati ne more celega zemljevida naenkrat, zato je napredek silno počasen in se spoznavanje vrši navadno od kake značilne točke v središču preko celega zemljevida.«³⁶

Pisanje

Braillova pisava ali brajica je med slepimi najbolj uporabljena in najbolj razširjena pisava. Za pisanje v brajici so slepi uporabljali praško tablo, »ki sestoji iz dveh kovinastih plošč. Spodnja plošča ima vdolbene jamice, zgornja pa ima na istih prostorih luknjice. Med obe plošči se položi papir ter se na obeh straneh pritrdita, da se pri pisanju oziroma tiskanju ne premikata.«³⁷ Njena pomanjkljivost je, da je videči večinoma ne znajo pisati ali brati, zato je slepim pisna komunikacija z videčimi otežena. Zato so se v 19. stoletju razvile še druge pisave za slepe. Na italijanskem govornem področju so slepi upora-

²⁸ Ibid, 230.

²⁹ Skaberne, *Skrb za slepce*.

³⁰ Skaberne, »Vzgoja slepcev,« v *Skrbstvena vzgoja*, 10-27.

³¹ Ibid, 23.

³² Skaberne, »Vzgoja slepcev,« 22.

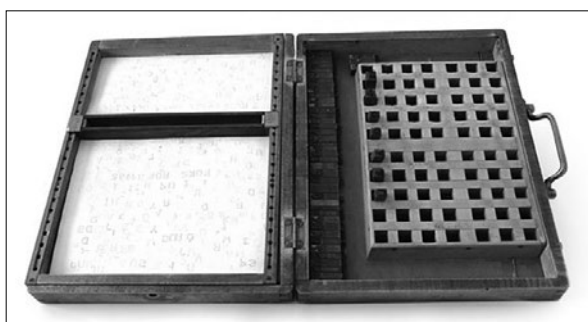
³³ Fabinc, »O šolstvu in vzgoji slepih,« 85.

³⁴ Golob, *Pot k svetlobi*, 44.

³⁵ Ibid, 55.

³⁶ Fabinc, »O šolstvu in vzgoji slepih,« 86.

³⁷ Fabinc, »O šolstvu in vzgoji slepih,« 86-87.

Kleinov aparat za iglopis. (Zbirka predmeta specialne edukacije i rehabilitacije)

Heboldova tablica. (Zbirka predmeta specialne edukacije i rehabilitacije)

bljali pisavi Ballu in Galimberti, na slovenskem pa sta se poleg brajice uporabljali še Heboldova pisava in Kleinov iglopis, prevzeti z nemškega govornega področja. S posebno napravo za Kleinov iglopis je slepi z iglo vtiskoval velike tiskane črke v papir, ki jih je videči z lahkoto prebral. Za pisanje Heboldove pisave je slepi potreboval posebno tablico, kamor je vrisoval oglate velike tiskane črke. Slepi Heboldove pisave ni mogel prebrati, zato mu je bil s tega vidika Kleinov iglopis primernejši. Po drugi strani pa je bila Heboldova tablica veliko lažje dostopna in cenejša kot naprava za Kleinov iglopis, poleg tega pa se je lahko uporabljala tudi za pisanje brajice.³⁸

Za učenje pisanja so otroci najprej opravljali posebne predvaje, na primer razvrščanje predmetov v predalčke, ki so razporejeni po enakem vrstnem

³⁸ Žakelj, »Pisave slepih skozi čas,« v *Louis Braille in njegov genialni izum*, 32-35.

redu kot pike v brajevi celici. S takimi in podobnimi vajami so otroci urili spretnost prstov in rok, spoznali pa so se tudi z postavitvijo pik v brajevi celici. Ena izmed zanimivih vaj je bila tudi vadba tipa. Učitelji so svojim učencem dali žitna zrna za tipanje in razvrščanje. Zrna kaše ali prosa so namreč približno tako velika kot brajeve pike. S to vajo so se učenci tudi učili o različnih vrstah žit, torej je bila od nje dvojna korist.³⁹ Skozi leta so tiflopedagogi razvili posebne metode za učenje otrok branja in pisanja v brajici, ki so dokaj podobne učenju pisanja in branja videčih otrok (uči se jih na primer najprej lažje zapisljive črke).⁴⁰

Pouk glasbene vzgoje

»Vpliv godbe na človeško čustvo je velik in še mnogo večji je pri slepcu, katerega življenje je obrnjeno v notranjost in kateremu je toliko vnanje lepote docela nedostopne.«⁴¹ Pouk glasbe v začetnem izobraževanju slepih je pomemben tudi zato, ker lahko slepi kasneje v življenju dosežejo primerljivo, če ne celo boljšo glasbeno izobrazbo kot videči. »Priporočajo se za sprejem na visoke glasbe šole, kjer se lahko izobražujejo za glasbene učitelje in postanejo ne prereditkokrat veliki umetniki.«⁴² Omenimo lahko Jožeta Keržeta in Franca Žendonerja, ki sta igrala harmoniko v ansamblu, slednji je imel celo svoj lastni ansambel.⁴³

Ko govorimo o glasbeni vzgoji v zavodu, ne moremo mimo profesorja Karla Jeraja. Bil je upokojen član Slovenske filharmonije, v zavodu pa je deloval kot glasbeni pedagog med letoma 1947 in 1951. »Tu je ustanovil klavirsko in violinsko šolo, organiziral in vodil je razne oblike zborov in celo godalni orkester. Za vsa ta področja je priredil glasbeno literaturo in skomponiral in sestavil primerne skladbe, med drugim tudi z uporabo takrat pri nas še popolnoma neznanega Orffovega instrumentarija.«⁴⁴

V prostem času so se gojenci lahko vključili v različne pevske zборе. Gospod Žakelj, ki se je tudi

³⁹ Pogovor z Antonom Žakljem.

⁴⁰ Gerbec, »Brajeva pisava in opismenjeje slepih,« v *Louis Braille in njegov genialni izum*, 23.

⁴¹ Fabinc, »O šolstvu in vzgoji slepih,« 109.

⁴² Skaberne, »Vzgoja slepcev,« 16.

⁴³ Pogovor z Antonom Žakljem.

⁴⁴ Golob, *Pot k svetlobi*, 50.

z veseljem glasbeno udeleževal in je bil član okteta Louis Braille, omenja orkester orglic, ki ga je organiziral profesor Jeraj: »Lepo je to zvenelo, nekaj posebnega je bilo.«⁴⁵

Ročno delo

Praktično ročno delo je bilo izrednega pomena za slepe, saj je »bolj kakor kdo drugi, navezan slepec na svojo roko, ki mu nadomešča tudi vid.«⁴⁶ Preden so se gojenci lotili pravega tehničnega pouka so si morali pridobiti gibčnost in urnost rok. Temu so namenjene posebne vaje za prste in roke, predvaje po Froeblovih metodah⁴⁷, ki so se uporabljale tudi po navadnih otroških vrtcih in prvih razredih šole.

Moč prstov in rok so si slepi urili praktično pri vseh predmetih, najbolj pa v sklopu gospodinjstva in tehničnega pouka. Pri tehničnem in likovnem pouku so modelirali predmete v ilovici in vosku. Učitelj Zorec je povedal, da je imel vsak učenec svoje delovno mesto z omarico in orodje, s katerim je obdeloval različne materiale. Tehnično orodje je bilo prilagojeno zmožnostim učencev. Učenci so izdelovali geometrijska telesa in like, makete žičnice, plavža, srednjeveškega gradu itd.⁴⁸

Pomembne so bile tudi ure šivanja, pletenja, oblikovanja glinice ipd. Učenje pletenja je na primer potekalo tako: »Vsako slepo gojenko je (učiteljica, op.a.) prijela za roke, jo naučila držati igli, naviti volno na prst, vbosti iglo v zanko, oviti volno in jo potegniti skozi zanko. Gojenke so se zelo trudile ter že kmalu samostojno pletle kratke nogavice in šale. Dekleta, ki so že znala plesti, je naučila plesti posteljena pregrinjala, sestavljena iz več prog in obdana s pleteno čipko, pa tudi ženske in moške jope. Spretnejše učenke je naučila izdelovati čipke in prte.«⁴⁹

Telovadba in razgibavanje

⁴⁵ Pogovor z Antonom Žakljem.

⁴⁶ Fabinc, »O šolstvu in vzgoji slepih,« 110.

⁴⁷ Friedrich Fröbel (1782-1852) je bil nemški pedagog, ki je zasnoval vrtce v katerih so se otroci uvajali v šole skozi koncept strukturirane in vodene igre v učenje (najboljše sredstvo za pomoč pri razvoju otroka je igra). Razvil je metodiko dela v vrtcih in poudarjal nenadomestljivost družinske vzgoje v predšolskem obdobju. Navodilo za delo v otroških vrtcih Družbe sv. Cirila in Metoda.

⁴⁸ Golob, Pot k svetlobi, 57.

⁴⁹ Kordiš, »Življenje in delo tiflopedagoginje Vilme Kralj,« 6.

Ker so gojenci v zavodu živeli, je bilo mogoče v vsakdanje življenje vpeti razgibavanje, ki je izrednega pomena zanje. Tako so gojenci vstajali ob 6.30 uri, se odpravili na jutranjo telovadbo, pojedli zajtrk in ob 8. uri začeli pouk. Telovadbo so imeli na urniku tudi kot učni predmet. Bolj gibčni učenci so tudi nastopali in se tekmovalno udeleževali (na primer v vajah z lestvami, drogom in olimpijskim peterbojem).⁵⁰

Za izpopolnitev pouka telovadbe za slepe je bil ključnega pomena Franc Petrič, član glavnega odbora Zveze slepih Slovenije, ki mu je bila poverjena skrb za poklicno usmerjanje in iskanje delovnih mest za slepe. Po vrnitvi z izobraževanja na Češkoslovaškem je izpopolnil učne metode telovadbe. Posebno pozornost je posvetil telovadbi za slepe z ortopedsko gimnastiko.

Orientacija in socializacija

Ker je bila skrb zavoda, da otroke uvede v samostojno življenje, so izvajali tudi pouk iz orientacije in socializacije. Fabinc takole opisuje pouk iz orientacije v Avstrijskih zavodih: »Učitelj spusti kroglico na tla in gojenec mora označiti smer gibajoče se kroglice. Z dolgotrajno vajo se doseže v tem oziru velika spretnost. Pri gibanju na prostem pomaga slepcu seveda tudi tipni čut obraznih živcev, ker na primer že iz precejšnje razdalje začuti mirno stoječi predmet, v katerega bližini se zgosti zrak, ki ravno povzroči označeni občutek. Če slepec izgubi sluh, tudi izgubi zmožnost orientacije.«⁵¹ V slovenskem prostoru se pouk orientacije ni izvajal kot poseben predmet, pač pa v sklopu drugih predmetov, na primer telovadbe, in ves čas bivanja v zavodu ob opravljanju različnih opravil. Take vrste vzgoja je bila za slepe otroke zelo pomembna, saj jih je naučila samostojnega življenja in uspešnega gibanja v okolju, tako v prostorih zavoda kot v bližnji in daljni okolici. V sklopu socializacije pa so se učili poiskati določeno ulico, uporabe načrta mesta, uporabe javnih prometnih sredstev, obiska na pošti, banki, pri urarju ipd., priprave na izlet, vedenja v restavraciji, na prireditvah.⁵² Slepi je s temi vajami

⁵⁰ Pogovor z Antonom Žakljem.

⁵¹ Fabinc, »O šolstvu in vzgoji slepih,« 85.

⁵² Pogovor z Antonom Žakljem.

postal bolj družaben in se je znašel v družbi sovrstnikov.⁵³

Prosti čas in zunajšolske dejavnosti

S prostočasnimi udejstvovanjem, pri katerih so slepi sodelovali tudi z njihovi videči vrstniki, so si krepili samozavest, kar je bilo pomembno za nadaljnje življenje. Dejstvo je, da so bili z vrstniki primerljivi in včasih celo uspešnejši. S tem so dokazovali, da se da doseči marsikaj tudi brez uporabe enega najpomembnejših čutil. Sodelovali so na primer v šahovski sekciji in tekmovali z videčimi šahisti v okviru Šahovske zveze Slovenije.⁵⁴

Gojenci zavoda so hodili tudi na ekskurzije po Sloveniji in tujini. S tem so otrokom popestrili življenje. »Kupljen je bil (1967. leta) turistični kombi. Z njim je mogoče voziti manjše skupine učencev na ekskurzije in izlete, na plavanje v zimski bazen pa tudi na zdravstvene preglede.«⁵⁵ Otroci so obiskovali koncerte filharmonije in različne razstave. Čeprav se morda zdi, da je bil ogled likovnih razstav nekoristen za slepega otroka, pa je bilo celo to lahko koristno zanj, če je znal pedagog dobro obrazložiti razstavo.⁵⁶

Zavod je organiziral najrazličnejše interesne dejavnosti in svoje gojence vključeval v razne organizacije, na primer v pionirsko in mladinsko organizacijo, Podmladek RK, taborništvo, telovadbo, plavanje, glasbene dejavnosti (igranje klavirja, violine, piščali, kitare, harmonike, petje v pevskem zboru). Delovali so interesni krožki, na primer marksistični, fizikalni, bralni, šahovski, kuharski za mladince, folklorni plesi, esperantski krožek. Organiziran je bil tkalski krožek, vrtnarski krožek, krožek modeliranja gline, otroci so pisali in risali za šolsko glasilo. Delovala je tudi folklorna skupina. Z vsemi temi dejavnostmi so gojenci urili spretnosti rok, razvijali svojo domišljijo, ostrili čut za prostorske odnose in za uporabo različnih materialov. »Močna pobuda za dober razvoj teh dejavnosti in njihove uspehe so bile zavodske prireditve in akademije, ki so ponesle sloves ljubljanskega zavoda za

slepe po vsej Sloveniji, a tudi po Jugoslaviji in celo v tujino.«⁵⁷ Otroci so radi nastopali in pokazali svoje izdelke na razstavah, saj so se s tem vključili med videče ljudi in pokazali svoje znanje.⁵⁸

Zaposlitev po koncu šolanja

Zavest, ki jo ima lahko slepi, da je pohabljen in v javno breme, mu je nekaj najbolj groznega. Zato so se želeli usposobiti za poklic in poskrbeti sami zase. Ena izmed možnih poklicnih poti, ki so si jo lahko izbrali slepi v začetku 20. stoletja, je bila rokodelstvo. »Po svojem 14. letu se je v zavodu priučil obrti, ki ga je veselila in je bila zanj primerna. Učna doba je trajala 3 do 4 leta. Po nadaljnjem dveletnem bivanju v zavodu je dosegel že stopnjo, ob kateri je dobil veljavno pomočniško spričevalo. Slepri rokodelci lahko izvajajo svojo obrt v javni delarni kake proizvodne zadruge za slepce, dostikrat tudi kot pomočnik pri mojstru, ki zaposluje drugačne samo polnočutne delavce, in končno, če ima dovolj sredstev na razpolago, celo kot samostojen mojster v lastni delavnici.«⁵⁹ Če si slepi ni mogel najti dela sam, si je lahko zavetje poiskal v posebnem skupnem domu, ki pa ni bil več namenjen vzgoji, temveč predvsem delu. V takih domovih so imeli slepi potrebno podporo in pomoč. Izdelke so izdelovali v skupinah, v skupni delavnici, poleg hrane in strehe nad glavo pa so prejeli del dobička od prodanega izdelka.⁶⁰

Z razvojem in napredkom šolstva za slepe v 20. stoletju so slepi vstopali v vse več in vse pomembnejše poklice. V zborniku *Pot k svetlobi* lahko beremo: »Po osvoboditvi je do tega leta (1960) dovršilo v zavodu osnovno šolo preko 120 gojencev. Od teh jih nadaljuje 15 šolanje na strokovnih šolah, na gimnaziji in univerzi, ostali so zaposleni. Eden je diplomiral na Filozofski fakulteti v Ljubljani, dva sta položila diplomski izpit na učiteljski in sta sedaj zaposlena v tem zavodu. Štirje so si pridobili kvalifikacije učitelja praktičnega pouka, šest jih je dovršilo fizioterapevtsko šolo v Beogradu in so sedaj zaposleni kot fizioterapevti v raznih zdravstvenih ustanovah, 64 je telefonistov, ki so vsi zaposleni, 35 pa jih je zaposlenih v industriji. Le duševno manj

⁵³ Golob, *Pot k svetlobi*, 204.

⁵⁴ Golob, *Pot k svetlobi*, 76.

⁵⁵ *Ibid*, 65.

⁵⁶ Pogovor z Antonom Žakljem.

⁵⁷ Golob, *Pot k svetlobi*, 32.

⁵⁸ *Ibid*, 32-50 in 72.

⁵⁹ Skaberne, *Skrb za slepce*, 224.

⁶⁰ *Ibid*, 226.

sposobni so ostali doma ali pa delajo v posebnih delavnicah za slepe.«⁶¹ Kljub vsem preprekam so se torej slepi uspešno šolali in zaposlovali na različnih delavnih mestih. Iz popisa zaposlenih slepih leta 1968 lahko ugotovimo, da se je večina zaposlila kot telefonisti v različnih podjetjih, kot delavci, ščetkarji in pletarji. Zaposlovali so se tudi na manj očitnih področjih, ki jih morda ne bi obravnavali kot potencialne zaposlitve za slepe ljudi. Že kmalu po koncu druge svetovne vojne so se bili slepi sposobni in pripravljeni izučiti v najrazličnejših strokah in vestno opravljati svoje delo. Slepi so tako opravljali tudi delo prosvetnih delavcev, vratarjev, kovinarjev, ekonomistov, metlarjev, snažilck, mizarskih delavcev, kurirjev, hlevarjev. Nekaj je bilo celo fizioterapevtov, zaposlenih na primer v Bolnišnici Celje in Zdravilišču Rimske toplice.⁶²

Po koncu druge svetovne vojne se je za slepe odprlo novo področje, na katerem so se lahko zaposlili. »V letu 1948/49 je bil prvi telefonski tečaj za bivše gojence. Za dvanajst gojencev pa je bil ob koncu šolskega leta prirejen telefonski in strojepisni tečaj, za kar je bil zadolžen Franc Petrič, ki je poskrbel tudi za delovno mesto za telefoniste in jih uvajal v delo.«⁶³ Do leta 1962, ko je bila v Škofji loki ustanovljena šola za telefoniste, so tečaji potekali v sklopu zavoda.⁶⁴

Zaključek

Dolgo so morali slepi, živeči na področju današnje Slovenije, čakati na svoj zavod. Zgoditi se je moral pomemben prelom v svetovni zgodovini, ki je sicer prinesel mnogo negativnih posledic, na tem področju pa je pomenil premik na bolje, saj je bila ena izmed najpogostejših poškodb vojakov delna ali popolna slepota. To je vzpodbudilo vzpostavitev skrbi za slepe državljane in nato za slepe in oslepele otroke. Slovenski zavod se je po drugi svetovni vojni uspešno razvil v izobraževalno ustanovo, primerljivo z drugimi evropskimi zavodi. Še več, drugim je bil za zgled. Zasluga gre seveda zaposlenim v zavodu, ki so svoje delo opravljali

požrtvovalno in vestno ter so uspešno premagovali takšne in drugačne ovire, na primer pomanjkanje učnih pripomočkov, ki so jih zato začeli izdelovati kar sami.

Viri in literatura

Ustni viri

Pogovor z Antonom Žakljem. Pogovor je 11. decembra 2020 opravila Julija Šuligoj, ki hrani tudi posnetek pogovora.

Internetni viri

Center IRIS. <https://www.facebook.com/profile.php?id=100056213207081> (Dostop november 2023)

Minka Skaberne, vizionarka slepih. <https://zalozba.zrc-sazu.si/sl/dogodki/minkaskaberne-vizionarka-slepih> (Dostop november 2023)

Navodilo za delo v otroških vrtcih Družbe sv. Cirila in Metoda. <https://www.gov.si/novice/2019-06-01-navodilo-za-delo-v-otroskih-vrtcih-druzbe-sv-cirila-in-metoda/>

Zbirka predmeta specialne edukacije i rehabilitacije <https://www.tiflooskimuzej.hr/hr/zbirke/zbirka-predmeta-specialne-edukacije-i-rehabilitacije,19.html> (Dostop november 2023)

Časopisni viri

- »Za naše slepce.« *Slovenec*, 21. julij 1915, 1.
Fabinc, Franc. »O šolstvu in vzgoji slepih.« *Slovenski učitelj*, 15. junij 1916, 121-123.
Fabinc, Franc. »O šolstvu in vzgoji slepih.« *Slovenski učitelj*, 15. april 1916, 84-88.
Fabinc, Franc. »O šolstvu in vzgoji slepih.« *Slovenski učitelj*, 15. maj 1916, 107-110.

Literatura

Breznik, Marija, ur. *Svetloba izpodriva temo*. Ljubljana: Republiški odbor zveze slepih Slovenije, 1969.

Didrot, *Lettre sur les aveugles à l'usage de ceux qui voient*. London, 1749.

⁶¹ Golob, *Pot k svetlobi*, 58.

⁶² »Zaposleni slepi po poklicih, podjetjih in ustanovah (stanje 31.12.1968)«, v *Svetloba izpodriva temo*, 117-124.

⁶³ Golob, *Pot k svetlobi*, 46.

⁶⁴ *Zgodovina CSS*. <https://www.css-sl.si/kdo-smo/zgodovina-css/>

- Golob, Marija**, ur. *Pot k svetlobi: Zavod za slepo in slabovidno mladino, 1919 - 1998: [80 let šolanja slepih in slabovidnih v Sloveniji]* Ljubljana, Zavod za slepo in slabovidno mladino, 1999.
- Kačič, Marino**, ur. *Louis Braille in njegov genialni izum: Izbor besedilo ob 200-letnici rojstva Louissa Brailla*. Ljubljana: Revija Rikoss in Zveza društev slepih in slabovidnih Slovenije, 2009.
- Kordiš, Ivan**. »Življenje in delo tiflopedagoginje Vilme Kralj.« Neobjavljeno.
- Schreiner, Henrik**, ur. *Skrbstvena vzgoja*. Ljubljana: Slovenska šolska Matica, 1919.
- Skaberne, Minka**. *Skrb za slepce*. Ljubljana, Društvo Dobrodelnost, 1919.
- Šelih, Alenka**, ur. *Pozabljena polovica: portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Založba Tuma in SAZU, 2007.
- Testen, Petra, Poljak Istenič, Saša**, ur. *Minka Skaberne, pobudnica in ustanoviteljica prve slovenske knjižnice za slepe*. Ljubljana: Inštitut za kulturno zgodovino ZRC SAZU, 2018.
- Weygand, Zina**. »Les Aveugles Dans La Société Française.« *Revue d'éthique et de théologie morale* 256, no. HS (2009): 65-85.

Zusammenfassung

„EINEM BLINDEN WIRD DER KUMMER EBEN DADURCH AM BESTEN GELINDERT, INDEM MAN IHM BEDINGUNGEN FÜR EIN MÖGLICHST SELBSTBESTIMMTES AUSKOMMEN SCHAFFT.“

Die Geschichte der Ausbildung blinder und sehbehinderter Kinder in Slowenien in der Anstalt für Blinde und Sehbehinderte im 20. Jahrhundert

Der Beitrag stellt die Geschichte der Ausbildung blinder und sehbehinderter Kinder im slowenischen Gebiet dar. Das Ende des Ersten Weltkriegs mit der häufigen Verletzung des Sehverlustes oder der Sehbehinderung führte in der Gesellschaft zu einer größeren Obsorge für Blinde. Die erste Anstalt für Blinde und Sehbehinderte wurde auf dem Gebiet des heutigen Slowenien im Jahr 1918

gegründet, als blinde slowenische Soldaten aus österreichischen Anstalten nach Hause zurückkehrten. Die Anstalt hatte eine bewegte Geschichte der Standortverlegungen aus verschiedenen Gründen und ist heute in Ljubljana beheimatet. In der Vergangenheit kämpfte die Anstalt mit den Herausforderungen des Fehlens geeigneter Ausrüstung für den Unterricht Blinder, daher begannen die Beschäftigten selbst Lernmittel herzustellen (zum Beispiel Reliefkarten). Die Blindenpädagogik als Wissenschaft vom Unterricht blinder Kinder umfasste den Unterricht praktischer Fähigkeiten, technischen Unterricht sowie Körper- und Musikerziehung. Betont wird die Bedeutung der praktischen Handarbeit, da Blinde dadurch ihre anderen Sinne schärfen, außerdem der Orientierungsunterricht sowie Sozialisierungsaktivitäten, mit denen Blinde für ein selbstständiges Leben vorbereitet werden. Die Kinder lernten auch verschiedene Schriften für Blinde, mit denen sie untereinander und mit Sehenden kommunizieren konnten. Unterschiedliche außerschulische Aktivitäten der Anstalt, vom Schachspiel bis zu Exkursionen, verweisen auf die ganzheitliche Entwicklung der Schüler. Der Beitrag endet mit einem Abriss der Beschäftigungsmöglichkeiten für blinde Personen, die deren Fähigkeit beweisen, trotz gesellschaftlicher Herausforderungen in verschiedenen Berufen ihren Beitrag zu leisten. Neben der Behandlung der Literatur zeichnet den Beitrag ein Gespräch mit einem ehemaligen Schüler der Anstalt, Anton Žakelj, aus. Seine persönliche Erfahrung beleuchtet den Verlauf der Ausbildung Blinder, die Herausforderungen, mit denen sie konfrontiert sind, und erläutert aus erster Hand, wie die Anstalt nach Ende der Ausbildung den Schülern zu einer Anstellung verhalf.

Schlagwörter: Blinde und Sehbehinderte, Blindenpädagogik, Zavod za slepe in slabovidne/Anstalt für Blinde und Sehbehinderte

Gašper Mithans

*Začasna ukinitelj hrvaško-slovenske župnije v San Franciscu in izzivi etničnega katolicizma v ZDA**

MITHANS Gašper, dr., višji znanstveni sodelavec, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Garibaldijska 1, SI-6000 Koper, Gasper.Mithans@zrs-kp.si

275(73=163.42+=163.6)"19"

ZAČASNA UKINITEV HRVAŠKO-SLOVENSKE ŽUPNIJE V SAN FRANCISCU IN IZZIVI ETNIČNEGA KATOLICIZMA V ZDRUŽENIH DRŽAVAH AMERIKE

V zadnjih desetletjih lahko v Združenih državah Amerike opazimo izrazito krizo personalnih župnij, ki nudijo pastoralno oskrbo evropskim etničnim skupnostim, saj so bile v tem času številne izmed njih prisiljene v zaprtje ali združitev, navadno zaradi pomanjkanja duhovnikov, upada obiskanosti maš in finančnih razlogov. Temu vprašanju znotraj ameriškega katolicizma je namenjena osrednja pozornost članka, ki obravnava poseben primer, ko so se leta 1994 farani hrvaško-slovenske Župnije Rojstva Gospodovega uprli zaprtju svoje cerkve in dve leti pozneje dosegli njeno ponovno odprtje. To je bilo obdobje krepitve položaja ameriških katolikov slovenskega in hrvaškega rodu v zalivu San Francisco in pomemben dosežek t. i. tradicionalnih izseljenskih organizacij, ki so sicer počasi izgubljale vlogo središč, kakršno so imele med svojčas veliko številnejšimi priseljenci prve generacije.

Ključne besede: Katoliška cerkev, etnične župnije, manjšine, Slovenci v ZDA

MITHANS Gašper, PhD, Senior Research Associate, Science and Research Centre Koper, Garibaldijska 1, SI-6000 Koper, Gasper.Mithans@zrs-kp.si

275(73=163.42+=163.6)"19"

THE SUSPENSION OF THE CROATIAN-SLOVENIAN PARISH IN SAN FRANCISCO AND THE CHALLENGES OF ETHNIC CATHOLICISM IN THE UNITED STATES OF AMERICA

In recent decades, the United States has witnessed a marked crisis in the number of parishes providing pastoral care to European ethnic communities, because many of them have been forced to close or merge, usually due to a shortage of priests, declining attendance at services and financial reasons. This issue within American Catholicism is the focus of this article, which looks at the specific case of the parishioners of the Croatian-Slovenian Nativity of Our Lord Parish who resisted the closure of their church in 1994 and managed to reopen it two years later. This was a period of empowerment for American Catholics of Slovenian and Croatian descent in the San Francisco Bay Area, and an important achievement for the so-called traditional immigrant organisations, which were slowly losing the role of centres that they had once played among the much larger first-generation immigrant population.

Key words: Catholic Church, minorities, ethnic parishes, Slovenians in the U.S.

* Članek je rezultat raziskovalnih projektov J6-2572 in J6-50191 ter raziskovalnega programa P6-0434, ki jih financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS), kot tudi raziskave opravljene v sklopu štipendije Fulbright Visiting Scholar.

Uvod

Za sleherni poskus preučevanja katolištva v Združenih državah Amerike (ZDA) in njegove preobrazbe je nujno raziskati interakcije med etničnim načelom, ki preveva ameriško Katoliško cerkev, in njenim pluralističnim okoljem.¹ Zgodovina – in sedanost – ameriškega katolicizma ter njegove reprezentacije znotraj priseljenskih kontekstov Drugega, manjšine in marginalnosti, raznolike v svojih »nacionalnih« katoliških tradicijah in prilagajanju ameriški stvarnosti, so ob neizogibnih napetostih in nesoglasjih vselej predstavljale izziv za medetnično in medversko sobivanje.

Predstavniki slovanskega rodu – še posebno pripadniki manjših narodov, kot so Slovenci – so bili vedno diskriminirani zaradi vere, narodnosti, tuje naglase in družbenega položaja; še več, nikoli niso dosegli takšne prepoznavnosti kot druge večje etnične skupine. Podoba Slovana je bila in povečini² ostaja nedoločna. V generaciji po letu 1890 se je izoblikoval dokaj ohlapen stereotip slovanskega priseljenca kot nekvalificiranega delavca, ki so ga povezovali z večinoma negativnimi konotacijami, z izjemo fizične moči, delovne vneme in samozadostnosti.³ Tako kot pri drugih priseljencih se je tudi dojemanje številnih in raznolikih slovanskih narodov z njihovim prilagajanjem ameriški večinski kulturi sčasoma spremenilo, predvsem pa se je podoba novih prišlekov spremenila z večjim pritokom neevropskih priseljencev, ki so Slované nadomestili na najnižjih položajih ameriške družbene lestvice.

Prav to specifično zgodovinsko ozadje zapostavljenosti in marginalizacije ponuja priložnost za mikroštudijo o delčku ameriškega etničnega katolicizma – zasnovano na izsledkih iz raziskav arhivskega gradiva in narativnih intervjujev,⁴ ki bo obravnavala vprašanja, skupna več verskim skupinam in medetničnim odnosom – in hkrati daje tovrstni študiji relevantnost. Preučili bomo dve osnovni značilnosti katolicizma v ZDA: nejasnosti etničnih/personalnih župnij ter upad števila

aktivnih katolikov⁵ in duhovnikov⁶ v zadnjem času, ki je privedel do zapiranja in združevanja katoliških župnij. Raziskava se še zlasti naslanja na primer slovenske in hrvaške katoliške skupnosti v zalivu San Francisco v Kaliforniji.

Etnični katolicizem in slovenski naseljenci v ZDA

Narodnostne ali etnične župnije, ki so se v 19. stoletju razmahnile med priseljenci v ZDA, so se razvile kot nekakšna uskladitev prizadevanj katoliških voditeljev, da bi preprečili prestopne svojih vernikov v protestantizem ali njihovo popolno opustitev vere, z željo laikov, da bi ohranili svojo kulturno dediščino. Etnične župnije so priseljenskim manjšinskim skupinam pomagale pri soočanju in spopadanju z izgubljenostjo v »deželi priložnosti«, kjer se je življenje izkazalo za veliko težje, kot so pričakovali, deloma tudi zaradi diskriminacije, ki so jo doživljali kot pripadniki katoliške vere. Katoliška cerkev je tem etničnim skupnostim pomagala ohraniti kulturno dediščino, hkrati pa se je trudila, da so se integrirali v ameriško družbo. Različne katoliške skupnosti (italijanska, poljska, slovaška in druge) so različno sprejemale uvedbo etničnih župnij in amerikanizacijo oziroma odpor do nje znotraj Katoliške cerkve.⁷ Na odziv posamezne etnične skupine so poleg obdobja njene naselitve v ZDA vplivali družbeni/socialni, gospodarski, verski, etnični, jezikovni in drugi dejavniki. Irci, denimo, so v duhovniških vrstah in cerkveni hierarhiji zasedli privilegiran položaj. Ker so bili z jezikovnega vidika v prednosti, so podpirali omejevanje liturgičnega jezika zgolj na angleščino, čemur so močno oporekale nekatere druge etnične skupine, ki so se upirale tej »amerikanizaciji z irskim naglasom«.⁸ Povsem drug primer so bili katoliški

¹ *Albanese, America*, str. 71.

² *Z redkimi izjemami, kot v primeru poljske etnične skupnosti.*

³ *Glej: Bicha, Hunkies.*

⁴ *Večina intervjujev je anonimiziranih z naključno izbranimi imeni. Poimensko so navedene osebe, ki so podale pisni pristanek.*

⁵ *Predvsem zaradi porasta oseb, ki niso povezane z religijskimi institucijami [unaffiliated people]. Glej: Pew Research Center, In U. S., Decline of Christianity Continues at Rapid Pace, pridobljeno 17. 9. 2023, povezava: <https://www.pewforum.org/2019/10/17/in-u-s-decline-of-christianity-continues-at-rapid-pace/>.*

⁶ *Glej: Center for Applied Research in the Apostolate, Washington, DC, Frequently Requested Church Statistics, pridobljeno: 10. 9. 2023, povezava: <http://cara.georgetown.edu/frequently-requested-church-statistics/>.*

⁷ *Stolarik, Slovak Immigrants; Matovina, The National Parish*, str. 46; *Albanese, America*, str. 71–73.

⁸ *Barrett in Roediger, The Irish*, str. 18–19.

Nemci - ti so se, na primer, bolj množično odločali za konvertitstvo in prestop v protestantsko nemško skupnost, zlasti v Kaliforniji.⁹

Sčasoma se je organizacijska strategija Katoliške cerkve spremenila, predvsem z drugim vatikanskim koncilom (1962–65). Hierarhija je spodbujala vernike, naj se pridružijo teritorialnim župnijam in po drugi svetovni vojni le redko odobrila ustanavljanje novih etničnih župnij za evropsko priseljenstvo. Poleg tega je povojni selitveni val iz Evrope s koncem petdesetih let 20. stoletja začel čedalje bolj upadati. Stališče ameriške Katoliške cerkve do župnij, organiziranih na podlagi etnične pripadnosti, se je vnovič spremenilo v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, in sicer z uvedbo zadnjega Zakonika cerkvenega prava (1983). Odpiranje novih personalnih župnij je dandanes organizacijska alternativa - predstavljajo institucionalni odgovor na versko diverzifikacijo in vključujejo ne samo etnične župnije, temveč tudi takšne, ki jih določajo drugi vidiki in nameni. Vendar pa ta alternativa zadeva predvsem »nove naseljence« in ne toliko vse manjših zgodovinskih skupnosti evropskih priseljencev in njihovih potomcev.¹⁰ Nasprotovanje zapiranj cerkva po ZDA nikakor ni značilno le za etnične župnije, so pa slednje kljub temu prepričljiv dokaz za trditev, da katoliške župnije v Ameriki uspešneje kljubujejo - po mnenju nekaterih raziskovalcev veliko bolj kot protestantske ali judovske skupnosti - pritiskom etničnega in rasnega spreminjanja sosesk že celotno povojno obdobje.¹¹ To se dandanes odraža v dejstvu, da so farani pogosto pripravljani podpirati svojo etnično cerkev tudi potem, ko se odselijo iz predelov, ki so se z vidika etnične, rasne in/ali družbene sestave skoraj popolnoma preoblikovali.

Tako kot drugod po ZDA je tudi v državah na pacifiški obali pomembno vlogo v lokalnem razvoju katoliških skupnosti igralo rivalstvo s protestanti, vendar po mnenju Stevena Avelle medkonfesionalne razlike tu pogosto niso bile tako ostre kot na vzhodu ali srednjem zahodu. Medverske odnose je dodatno zapletala navzočnost nekrščanskih verstev, med njimi azijskih religij, in Cerkev Jezusa Kri-

stusa svetih iz poslednjih dni. Na zahodni obali je viden vzorec sprejemanja etnične različnosti, ki je značilen za ameriški katolicizem. Župnija Rojstva Gospodovega v San Franciscu je zgled za to. Prve in tudi pozneje najbolj razširjene katoliške etnične župnije v ZDA so bile irske, toda kulturna raznolikost okolja se je sčasoma odrazila tudi v ustanovitvi župnij za italijansko, francosko, portugalsko, nemško in druge narodnostne skupine. Glavna značilnost te regije je večja navzočnost naseljencev azijskega porekla in obremenjujoči zgodovinski odnosi z njimi, predvsem s Kitajci in Japonci. Kljub temu so v drugi polovici 19. stoletja tudi kitajski in japonski katoliki dobili lastne cerkve, in sicer v San Franciscu, Sacramentu in Los Angelesu.¹² Od osemnajstih etničnih duhovnih služb v Nadškofiji San Francisco jih trenutno sedem pokriva duhovno oskrbo azijskih skupnosti, od evropskih so ostale le še tri: irska, italijanska ter poljsko-hrvaško-slovenska pastorala.¹³

V tem članku se osredotočamo na upor faranov ob zaprtju narodnostno mešane župnije, hrvaško-slovenske cerkve Rojstva Gospodovega, 1. julija 1994, ki jim je uspelo doseči ponovno odprtje dve leti in pol pozneje, sicer v obliki poljsko-hrvaško-slovenske župnije. V nadaljevanju bomo predstavili heterogenost katolicizma, ki je še zlasti vidna v priseljenjskih okoljih, kjer vsaka narodnostna skupina vztraja pri ohranjanju nekaterih specifičnih elementov bogoslužja in kulturnih praznikov, ki so se skozi zgodovino spreminjali in se bodo v prihodnosti nedvomno še bolj.¹⁴ Začasno zaprtje in specifičnost nove »večkulturne personalne župnije« - ureditev, ki je v zapisniku z enega od sestankov slikovito opisana kot »prisilna poroka«¹⁵ - lahko obravnavamo kot dogodek, ki je še povečal izključujoči *vezivni* (angl. *bonding*) socialni kapital med člani že sicer zelo integriranih skupnosti. Posledica primoranosti v delitev prostora pa je bilo v času zaprtja tudi ustvarjanje - čeravno iz nuje in v resnici

¹² Glej: Avella, *Catholicism on the Pacific*, str. 5–6; Manalo, *A History of Chinese Catholics*, str. 199–206; Burns, *The Archives*, str. 63–72.

¹³ Glej: *Archdiocese of San Francisco, Ethnic Ministries*, pridobljeno 28. 8. 2023, povezava: <https://sfarchdiocese.org/ethnic-ministries/>.

¹⁴ Cf. Lorentzen, *Golden State*, str. 22.

¹⁵ Osebni arhiv Iva Ravnika, *Povzetek sestanka župljanov* 6. 12. 1996.

⁹ Cf. Schütz, *German Catholics*.

¹⁰ Glej: Bruce, *Parish and Place*, str. 5–7; cf. Seitz, *No Closure*.

¹¹ Glej: McGreevy, *Parish Boundaries*; cf. Gam, *Urban Exodus*.

precej skromnega – *premostitvenega* (angl. *bridging*) socialnega kapitala¹⁶ z drugimi ukinjenimi župnijami ter tudi večja enotnost znotraj slovenske in hrvaške skupnosti, tako med župljani kot tudi med neverujočimi priseljenci.

Za boljše razumevanje položaja slovenske skupnosti v ZDA – in njenih številnih vzporednic s tamkajšnjim hrvaškim izseljenstvom – je slovensko naselitev v ZDA in natančneje v Kaliforniji potrebno zgodovinsko kontekstualizirati. Prvi slovenski priseljenci s konca 19. in začetka 20. stoletja so bili navadno ekonomski migranti, ki so delali v rudnikih, tovarnah, pristaniščih in kot obrtniki, in ta profil se je ohranil vsaj do polovice 20. stoletja. V soseski Potrero Hill v San Franciscu so oblikovali strnjeno naselje, ki so ga poimenovali »Kranjski oz. Slovenski hrib« in je bilo največje slovensko naselje na zahodni obali. Leta 1914 se je iz slovenskih dežel izselilo več kot 300.000 Slovencev, kar je takrat pomenilo četrtnino vsega slovenskega življa. Večina jih je odšla v ZDA, zlasti v Cleveland, Chicago in rudarska mesta v Minnesoti.¹⁷ Sistem kvot, ki so ga Američani uvedli z zakonoma o priseljevanju v letih 1921 in 1924, je Slovence še posebej močno prizadel. Tako kot pri večini drugih priseljencev iz južne in vzhodne Evrope je bilo tudi med slovenskimi le malo takih, ki so v ZDA prišli pred letom 1890, spreminjanje političnih zemljevidov v Evropi pa je razmere samo še slabšalo. Iz njihove »nove domovine«, Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev/Jugoslavije, so ZDA po novem sprejele vsega 671 priseljencev letno do leta 1929, ko se je kvota povečala na 845.¹⁸ Tok močnega medvojnega izseljevanja se je tako preusmeril: poleg Nemčije, Francije in Beneluksa, že tradicionalno ciljnih dr-

žav slovenskih izseljencev, so novi dom zdaj začele postajati druge neevropske države.

Blagoslov cerkve Rojstva Gospodovega, 1912
(vir: <http://sfnativity.org/aboutus.html>)

Drugi množični val selitev v ZDA so omogočili in spodbudili izredni ukrepi za preselitev razseljenih oseb, sprejeti v letih 1948 in 1950. Potekal je do začetka leta 1960 in večinoma vključeval razseljene osebe ter močno poživil versko in družbeno življenje v diaspori.¹⁹

Manj številne migracije so sledile, ko je Jugoslavija z uvedbo novega zakona o državljanstvu leta 1964 postala edina socialistična država, ki je svojim državljanom omogočala svobodno preseljevanje v tujino. Po tem letu je primarni razlog za selitev v ZDA spet postal ekonomski.²⁰ Čeprav se v zadnjih tridesetih letih v ZDA ni odselilo veliko Slovencev, so tisti, ki se za to odločijo, navadno visoko kvalificirani strokovnjaki, kar za domovino pomeni

¹⁶ Cf. Putnam, *Bowling Alone*, str. 21.

¹⁷ Na podlagi popisa prebivalstva iz leta 1920 – kar je zgolj približek dejanskemu številu slovenskih priseljencev v ZDA – je 208.552 oseb govorilo slovensko (prva in druga generacija), 8.208 od teh je živelo v Kaliforniji (glej: Klemenčič, *Slovenes beyond Slovenia*, str. 65). Te številke se niso opazneje spremenile; v letu 2017 je 181.156 prebivalcev ZDA prijavilo slovensko poreklo, vključno z 8.993 osebami v Kaliforniji (*United States Census Bureau, American Community Survey 2013–17*, pridobljeno: 7. 6. 2020, povezava: <https://www.census.gov/newsroom/press-kits/2018/acs-5year.html>), a je večina njih visoko integrirana, ne govorijo slovenskega jezika, več kot dve tretjini pa ima mešano poreklo.

¹⁸ Glej: Brunnbauer, *Globalizing Southeastern Europe*, str. 130.

¹⁹ Glej: *Collection of Immigration History Research Center, University of Minnesota, Unit 4, Slovenes: reel 130* [kopije mikrofilmov hrani Univerza v Kaliforniji, Berkeley].

²⁰ Brunnbauer, *Globalizing Southeastern Europe*, str. 260, 284–287.

»beg možganov«. Podobno se »izgublajo« mlajši potomci slovenskih izseljencev, ki izkazujejo visoko stopnjo integracije v ameriško družbo, in le redko še aktivno sodelujejo v »tradicionalnih« organizacijah skupnosti, ki so se razvile po enakih načelih kot pri drugih etničnih skupinah,²¹ tj. v narodnih domovih oziroma dvoranah, bratskih podpornih društvih, etničnih časopisih ali etničnih župnijah. Občasno se sicer udeležujejo večjih dogodkov, organiziranih v Slovenskem domu, kot je denimo pustovanje, ali pridejo v etnično župnijo ob božiču in veliki noči, drugače pa se bolj ukvarjajo z individualističnimi dejavnostmi. Ker do množičnejšega vala selitev v zadnjem času ni prišlo, tradicionalne izseljenske organizacije slovenske diaspore v širšem San Franciscu in drugod po ZDA povečini sestavljajo starejši ljudje, bodisi povojni priseljenci prve generacije ali potomci nekoč številnih izseljencev, priseljenih na to območje večinoma pred prvo svetovno vojno, ki so odrasli v »tradicionalnem« okolju slovenskih naselij.

Med drugimi pomembnimi značilnostmi slovenskih skupnosti v ZDA so razpršena poselitve – večina ameriških Slovencev je kmalu po drugi svetovni vojni zapustila svoja etnična naselja – in visoka stopnja integracije tudi zaradi prilagodljivosti, ki se je odrazila v velikem številu porok z osebami neslovenskega porekla in v odločitvi slovenskih naseljencev, da bodo svojim otrokom raje omogočili učenje angleščine kot slovenščine, zaradi česar ti pogosto govorijo materni jezik svojih prednikov zelo slabo ali pa sploh ne. Kljub temu, da je slovenščina pomemben del slovenske identitete, pa ni predpogoj za negovanje družinske kulturne dediščine, poleg tega so glede kulturnih ikon, kakršna je jezik, dramatične razlike med različnimi valovi priseljencev v ZDA. Na splošno dandanes ameriška družba na slovenske priseljence gleda bolj naklonjeno kot ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja ali v povojnem obdobju socialistične Slovenije. Vendar je za vse, razen za tiste, ki so se priselili šele pred nedavnim, do te spremembe v oziru negovanja slovenskega jezika najbrž vseeno prišlo prepozno, četudi se nekaj odraslih s slovenskim poreklom odloča za jezikovne tečaje slovenščine.

²¹ Cf. Stolarik, *Slovak Immigrants*.

Župnija v San Franciscu je bila ustanovljena leta 1902, da bi nudila duhovno oskrbo slovanskemu prebivalstvu mesta in okrožja San Francisco, ki so ga sestavljali večinoma Hrvati, Slovenci in Slovaki, in ostaja edina (mešana) slovenska župnija na pacifiški obali. Leta 1903 je bil oče Francis Turk – po priporočilu nadškofa Johna Irelanda – imenovan za prvega župnika v fari, ki so jo izmenično vodili hrvaški in slovenski duhovniki. Denar za gradnjo vseh treh cerkvenih stavb (prve, ki je zgorela v požaru po potresu leta 1906; začasne cerkve v kletnih prostorih, ki so jo pozneje preuredili v cerkveno dvorano; in zadnje, zgrajene nad kletno cerkvijo in posvečene leta 1912) so darovali župljani. Okoliščine nakupa zemljišča niso povsem jasne, kar se ve, je, da so ga župljani nadškofu Patricku Williamu Riordanu oziroma nadškofiji odplačevali skoraj 25 let,²² vendar bomo ključne podatke iz tega primera podrobneje obravnavali v nadaljevanju.

Do leta 1948 so ameriški Slovenci ustanovili eno katoliško središče in preko trideset samostojnih katoliških župnij, bili pa so tudi del mešanih cerkvenih skupnosti z drugimi narodnostmi, navadno s Hrvati, Slovaki, Italijani, Nemci, Poljaki in Madžari.²³ Leta 1948 je obstajalo še enajst takšnih mešanih etničnih župnij, potem ko se jih je nekaj že preoblikovalo v monoetnične župnije. V iste župnije so se združevali narodi, ki so si bili bližje po verski in jezikovni pripadnosti, kulturi ter v poznavanju jezika drugega, navadno tisti iz sosedskih držav. Kadar slovenski priseljenci niso mogli vzdrževati lastne župnije, je bilo tako bolj verjetno, da si jo bodo delili z Nemci (Avstrijci), Madžari ali Italijani kot pa z Irci. Po drugi svetovni vojni ni bila ustanovljena nobena nova slovenska župnija več. Čeprav so bile slovenske cerkvene skupnosti v veliki večini katoliške, je v Betlehemu v Pensilvaniji ustanovljena tudi slovenska evangeličansko-luterska župnija, v clevelandski soški Collinwood v Ohio pa je tri leta (1906–1909) delovala slovenska

²² *Osebni arhiv Iva Ravnika, Fr. Francis Turk, History of the Church of the Nativity, San Francisco, California; The Church of the Nativity.*

²³ *Friš, Ameriški Slovenci, str. 86–88; Klemenčič, Slovenes of Cleveland, str. 165; Ave Maria Koledar, 1943, str. xiv–xv; Ave Maria Koledar, 1944, str. 187–188; Ave Maria Koledar, 1948, str. 159–160; Kolar, Mesto Cerkev med Slovenci, str. 133–135.*

neodvisna Starokatoliška cerkev, sorodna poljski neodvisni Starokatoliški cerkvi.²⁴

V San Joseju v Kaliforniji obstaja tudi hrvaška katoliška župnija Marijino vnebovzetje,²⁵ ki je bila ustanovljena leta 1975; hrvaška skupnost ima tako v zalivu San Francisco dve etnični župniji. Po informacijah nekaterih sogovornikov naj bi bila cerkev v San Joseju bolj nacionalistično usmerjena, cerkev Rojstva Gospodovega pa bolj pluralistična in gostoljubna do pripadnikov vseh narodov nekdanje Jugoslavije.²⁶

Navkljub spremenjenim navadam prišlekov, ki se raje odločajo za bolj neformalna srečanja manjših skupin naseljencev in le občasno obiskujejo tradicionalne priseljske organizacije,²⁷ etnična Župnija Rojstva Gospodovega ostaja pomembno kulturno središče in mesto srečevanja slovenskih katoliških priseljencev.²⁸ To je jasno pokazal močan odziv slovenske in hrvaške skupnosti na grožnjo z zaprtjem župnije desetletja po zadnjem množičnem valu selitev v ZDA. Glas o njem je odmeval po vsej zalivski regiji in drugod po ZDA ter segel vse do Vatikana, Slovenije in Hrvaške.

Zaprtja in združitve katoliških župnij: primer Župnije Rojstva Gospodovega v San Franciscu

Vse več personalnih župnij, ki povezujejo katoliške skupnosti evropskega porekla, je bilo v zadnjem času prisiljenih v zaprtje ali združitve. To je v ZDA vsesplošen trend, tako med teritorialnimi kot med personalnimi župnijami (z izjemo latinskoameriških in azijskih župnij), ki mu navadno botrujejo pomanjkanje duhovnikov, manjša obiskanost maš, večinoma zaradi staranja prebivalstva,²⁹ in finančne težave.³⁰ Tudi med slovenskimi župnijami so take, ki so bile ukinjene ali združene z drugimi in razvoj se nadaljuje v tej smeri. Z reorganizacijo in združevanjem so nastale nove župnije, ki niso več podobne etničnim, stara slovenska naselja so izginila, zanimanja za posebne maše za tiste redke ameriške Slovence, ki še ostajajo, pa ni več.

Uradni podatki o aktualnem stanju niso na voljo, obstajajo pa zapisi, npr. v časopisju diaspore, o šestinštiridesetih župnijah, ustanovljenih do leta 1948.³¹ Po podatkih, dosegljivih na spletu, ostaja v ZDA v najboljšem primeru še sedem slovenskih katoliških župnij,³² tj. takih, ki zadoščajo vsaj ene-

²⁴ Galush, *Trusteeism Revived*, str. 49; Klemenčič, *Slovenes beyond Slovenia*, str. 67; Friš, *Ameriški Slovenci*, str. 78–81, 148–149, 152; Kuzmič, *Slovenska evangeličansko-luteranska cerkev*, str. 131–152; Hollowak, *A Spirit of Insubordination*, str. 51.

²⁵ Nepričakovano so Hrvati ustanovili relativno majhno število etničnih župnij v ZDA v primerjavi s Poljaki, Slovenci in nekaterimi drugimi narodi, skupaj zgolj 31 pred 2. svetovno vojno. Glej: Friš, *Ameriški Slovenci*, str. 82.

²⁶ Intervju z Georgeom 29. 4. 2020 in Michaelom 1. 5. 2020.

²⁷ Cf. Valentinčič, *Sodobno izseljevanje*, str. 171–192; intervjuji z Andrejem (1. 8. 2020), Miho (15. 6. 2020), Simonom (18. 5. 2020) in Gorazdom (2. 6. 2020). V Kaliforniji so sicer novi priseljenci (»newcomers«) v zadnjem desetletju ustanovili dve novi organizaciji (ASEF – American Slovenian Educational Foundation (2014-) in Slovensko društvo v Kaliforniji/Slovenian Society of California (2020-)). Predvsem prva vključuje do določene mere tudi starejše generacije priseljencev, a sta obe izrazito prilagojeni trenutnim razmeram in potrebam, medtem ko je v istem času, v letu 2021, zaprl vrata eden od dveh Slovenskih domov v Kaliforniji, »Slovene Hall« v Fontani v južni Kaliforniji.

²⁸ Kolar, *Slovenian Priests; The Church of the Nativity*.

²⁹ Medtem ko je v okrožju San Francisco med letoma 1980 in 2000 število (samodeklariranih) katolikov naraslo, jih je mnogo zapustilo Katoliško cerkev po letu 2000. V obdobju 1980–2000 se je odstotek povečal za 25,4%, med letoma 2000 in 2010 pa je upad kar 33,1-odstoten, v naslednjem desetletju pa je ponovno opazna porast za 35,7% (*The Association of Religion Data Archive, US Religion*, pridobljeno: 14. 7. 2023, povezava: <https://www.thearda.com/us-religion/census/congregational-membership?y=1980&y2=2000&t=0&c=06075>).

³⁰ Bruce, *Parish and Place*, str. 5–7; Seitz, *No Closure*, str. 1–13.

³¹ Ave Maria Koledar, 1948, str. 159–160; Friš, *Ameriški Slovenci*, str. 86–88. Sicer težko govorimo o točno določenem številu slovenskih etničnih župnij, saj so bili Slovenci tudi del župnij, ki niso imele statusa »mešanih župnij«. Prav tako so nekateri župniki po rodu Slovenci vodili teritorialne župnije na način, da so združevale bližnje živeče slovenske priseljence kot recimo v cerkvi Presvetega Srca [Sacred Heart] pri Fontani v Kaliforniji uvedli določene religijske prakse specifične za Slovence, čeprav župnija, ki so jo upravljali, nikdar ni bila priznana kot etnična oziroma nacionalna župnija.

³² Nekatero osebo, dobro seznanjeno z razmerami omenjajo celo manj slovenskih etničnih župnij (glej intervju s patorom Davidom Šrumpfom, 14. 7. 2021), v zadnjem Letnem poročilu Katoliške cerkve v Sloveniji pa so celo navedene zgolj tri slovenske župnije v ZDA, in sicer v Johnstownu, Lemontu in v New Yorku (<https://katoliska-cerkve.si/me>).

mu od naslednjih kriterijev: ustanovljene so bile po uradnem odloku; imajo slovenskega župnika ali župnika slovenskega rodu ter številno skupnost ameriških Slovencev; v njih se maše berejo v slovenščini; v cerkvi se uporablja slovenščina (denimo v župnijskih občilih oziroma se poje, bere Novo zavezo ali moli v slovenščini). V dodatnih osem se do neke mere še ohranja slovenska dediščina – občasno organizirajo spominske slovesnosti in prireditve s slovensko tematiko (denimo t. i. polka mašo). Trinajst župnij je bilo ukinjenih, osemnajst pa združenih in/ali preoblikovanih v teritorialne župnije, v katerih ni več sledi slovenskosti. V letošnjem letu je potekala zadnja slovenska maša tudi v edini slovenski evangeličanski cerkvi v Bethlehemu v Pensilvaniji. Etnične župnije, ki zaenkrat ostajajo, se vse nahajajo v večjih mestih ali v njihovi bližini, razen tiste v Elyju, podeželskem kraju v t. i. Železnem okrožju v Minnesoti, ki ima tudi župana še slovenskega rodu.³³

Zapiranje in združevanje katoliških cerkva je pereče vprašanje, ki bi ob upadajočem številu kristjanov v ZDA³⁴ lahko kmalu postalo problematično tudi za druge konfesije, vendar pa raziskovalci to vprašanje povečini zanemarjajo.³⁵ Namen pričujoče študije o mali župniji v San Franciscu je tako ponuditi izhodišča za nadaljnje interdisciplinarne raziskave, ki bi vključevale raziskovanje v arhivih, pregled časopisja in strokovne literature ter narativne intervjuje – večinoma iz perspektive župljanov slovenske in hrvaške diaspore kot »borcev« za ponovno odprtje cerkve.

Štirinajsti november 1993 je za farane Rojstva Gospodovega pomenil uresničenje najhujših strahov. Nadškofija San Francisco je hrvaško-slovensko

dia/datoteke/Dokumenti%20in%20publikacije/Letno%20poro%C4%8Dilo%202022-Editio%20typica.pdf). Župnijo Sv. Tereze v Johnstownu bi prej lahko uvrstili med župnije, ki zgolj ohranjajo neke elemente slovenske dediščine, ne pa formalno gledano ostajajo slovenske etnične župnije.

³³ Trenutni župnik Anton William Skarich je slovensko-hrvaško-srbskega porekla. Glej: Klemenčič, Šeruga, *Pregled zgodovine*, str. 213–214 in 294.

³⁴ Pew Research Center, *America's Changing Religious Landscape*, pridobljeno 25. 8. 2023, povezava: <https://www.pewforum.org/2015/05/12/americas-changing-religious-landscape/>.

³⁵ Z redkimi izjemami kot so: Seitz, *No Closure*, in v kanadskem kontekstu Dunn, *The Merger of Parishes*, str. 471–496.

župnijo vključila v pastoralni načrt za reorganizacijo nadškofije, s katerim je enajstim sanfranciškim župnijam odvzela sakralni status, jih izročila v posvetno rabo ter napovedala, da bodo 1. julija 1994 dokončno ukinjene. Pred napovedjo je bila za zaprtje določena tudi župnija Sv. Pavla, a se je temu izognila s prodajo poslopij in zemljišč svoje srednje in osnovne šole, z izkupičkom katere je pokrila stroške protipotresne prenove svoje cerkvene stavbe. Med župnijami, predvidenimi za ukinitve, je bila sprva tudi Župnija Brezmadežnega spočetja italijanske skupnosti, vendar je bila kmalu umaknjena s seznama.³⁶ Tako je na njem od personalnih župnij ostala samo Župnija Rojstva Gospodovega, saj cerkev sv. Frančiška Asiškega v sanfranciški soseški North Beach, ki je nudila duhovno oskrbo pretežno kitajski skupnosti, uradno ni veljala za etnično župnijo.³⁷ Junija 1994 se je seznam skrčil na devet župnij, ko je cerkev sv. Mihaela postala nacionalna korejska župnija, Župnija sv. Benedikta pa se je združila s cerkvijo sv. Frančiška Ksaverija.³⁸ Še ena dodatna župnija, ki je v okviru Apostolstva morja [Apostleship of the Sea] ponujala pastoralno pomorščakom, je bila zaprta leta 1995. Tako je bilo v približno dveh letih v San Franciscu ukinjenih enajst od triinpetdesetih rimskokatoliških cerkva in šest od omenjenih župnij je ostalo dokončno zaprtih. Župnije Rojstva Gospodovega, Tomaža Mora in Vseh svetih so namreč po ukinitvi doživele ponovno odprtje, Sv. Frančišku Asiškemu, drugi najstarejši cerkvi v mestu, pa je bil leta 1999 dodeljen status narodnega svetišča.

Pogled na skupno število župnij na ravni okrožja in škofije v daljšem obdobju je nekoliko manj črn, predvsem zaradi novih priseljevanj. V obdobju 1980–2010 se je število cerkvenih skupnosti v okrožju San Francisco zmanjšalo za deset (16.7 %), v celotni škofiji San Francisco pa za sedemnajst

³⁶ Glej: AASF, *Closed Parishes, 1992–1998*, šk. 1, fasc. 8, pismo Thomasa J. Brandija Rev. Zenonu Grocholewskijemu, tajniku Vrhovnega sodišča Apostolske signature, San Francisco, 5. 8. 1994, 1994, Re: *Closure of the Church of the Nativity San Francisco, California*; *San Francisco Chronicle*, *Catholic Church Plans the Future*, 16. 11. 1993.

³⁷ Glej: *San Francisco Examiner*, »Suppressed« Catholics Go Underground, 27. 2. 1994.

³⁸ Glej: *The Independent*, *Closed Churches Could Bring in \$43 Million*, 1. 8. 1995.

(14.2 %).³⁹ To je še vedno manjši upad kot denimo na območju Bostona⁴⁰ in manjši od povprečnega upada na nacionalni ravni (24.76 %). Zanimivo je, da se je kljub povečanemu številu oseb, ki se v ZDA opredeljujejo za katolike (predvsem zaradi priselitev iz Latinske Amerike in Azije v zadnjem času), število župnij zmanjšalo. Ti podatki kažejo na novo težnjo katoliške hierarhije, in sicer, da daje prednost večjim župnijam. Vendar pa se ob tem zastavlja vprašanje, ali je to res najučinkovitejši način, kako pritegniti laike k obiskovanju verskih obredov in povečati zanimanje ljudi za duhovniški poklic.⁴¹

V Nadškofiji San Francisco je bil osnovni pogoj, ki bi ga morale župnije izpolniti, da bi se izognile zaprtju, dokazati, da so sposobne preživeti. Po mnenju Duhovniškega sveta nadškofije in poročila Nadškofijske komisije za pastoralno načrtovanje hrvaško-slovenska župnija tega »preizkusa« ni opravila. Pomisleke o njeni sposobnosti dolgoročnega preživetja je izrazil celo njen župnik hrvaškega rodu, John Mihovilovich (1973–94), ki se je upokojil kmalu po zaprtju cerkve in pustil svoje farane brez podpore duhovnika, ki bi bil vsaj v neposrednih pogajanjih s cerkvenimi dostojanstveniki potencialno najučinkovitejši zastopnik.⁴² Toda župljani, ki jih je zastopal Združeni hrvaško-slovenski odbor

[Croatian-Slovenian United Committee] (pozneje preimenovan v Hrvaški in slovenski skupni sklad [Croatian and Slovenian United Foundation]), so njegovo mnenje ovrgli. Že nekaj časa so se zavedali težave, ki jo je pomenilo upadanje števila rednih obiskovalcev cerkve in njihova starost, najbolj nujno pa je bilo najti novega duhovnika. Kljub staranju skupnosti so bili župljani še vedno dejavni v moškem društvu, v ženski cerkveni dobrodelni organizaciji, cerkvenem pevskem zboru, mladinskem pevskem zboru, pomagali pa so tudi beguncem iz nekdanje Jugoslavije. Za begunce so organizirali celo posebno mašo v katedrali Marijinega vnebovzeta,⁴³ poleg tega so posvojili deset otrok iz Hrvaške ter Bosne in Hercegovine. V župniji je svojčas delovala dobro organizirana skupina laičnih učiteljev, ki so v Bratovščini nedeljske šole krščanskega nauka redno poučevali verouk, a so to dejavnost opustili že pred grožnjo z zaprtjem cerkve,⁴⁴ saj so otroci številnih aktivnih slovenskih in hrvaških katolikov hodili k maši v teritorialnih župnijah, kjer so živeli in/ali obiskovali katoliško šolo.

Po besedah Carla Gulla, zastopnika/odvetnika nadškofije v pritožbi, ki so jo župljani Rojstva Gospodovega vložili na Vrhovno sodišče Apostolske signature, se je povprečno tedensko število udeležencev pri mašah s 425 v letu 1942 zmanjšalo na 96 v devetdesetih letih 20. stoletja,⁴⁵ čeprav je bil njihov obisk ob večjih praznikih množičnejši. V nasprotju z nekaterimi drugimi župnijami cerkev Rojstva Gospodovega ni imela finančnih težav, ni zamujala pri odvajanju letnega dohodka nadškofiji in ni potrebovala drage protipotesne prenove – v vsem tem je torej zadoščala merilom nadškofije za »župnijo, sposobno preživetja«. Je pa resda beležila upad obiska, kar so cerkveni uradniki poleg dolgoročne finančne nevezdržnosti še navajali med uradnimi razlogi za reorganizacijo nadškofije.⁴⁶

³⁹ Iz 60 na 50 v okrožju San Francisco in iz 39 na 22 v okrožju San Mateo (1980–2010). Okrožje Marin pa je zabeležilo porast iz 20 na 30 župnij (četudi je tudi tam prišlo do upada v devetdesetih letih 20. stoletja). Za razliko od San Franciscas, je število katolikov v okrožjih Marin in San Mateo naraslo zaradi povečanja števila prebivalstva, vključno zaradi selitev iz mesta San Francisco na druga območja zaliva San Francisco; glej: *The Association of Religion Data Archive, US Religion*, pridobljeno: 14. 7. 2023, povezava: <https://www.thearda.com/us-religion/census/congregational-membership>).

⁴⁰ Od leta 1985 do 2003 je v bostonski nadškofiji prišlo do zaprtja ali združitve 45 župnij, več kot polovica jih je bila etničnih; glej: Seitz, *No Closure*, str. 3.

⁴¹ Iz 50.449.840 katolikov leta 1980 na 68.202.492 leta 2010; cerkve: 24.188 leta 1980 in 18.199 leta 2010, po *The Association of Religion Data Archive, US Religion*, pridobljeno: 14. 7. 2023, povezava: <https://www.thearda.com/us-religion/census/congregational-membership>).

⁴² Pater David Šrumpf se je spomnil prvega sestanka z nadškofom Williamom Levado ob pogajanjih za ponovno odprtje cerkve ter dobrega vtisa, ki ga je na Levado naredila njegova prisotnost – prisotnost duhovnika. Na zadnjem sestanku – ki se je zaključil z uspešnim dogovorom – so bili prisotni nadškof Levada, pater Šrumpf in škof Metod Pirih (intervju s patrom Davidom Šrumpfom, 14. 7. 2021).

⁴³ Osebni arhiv Iva Ravnika, Pismo Iva Ravnika, predsednika Croatian and Slovenian United Foundation, Johnu Quinnu, nadškofu San Franciscas, 23. 11. 1993.

⁴⁴ Ivo Ravnik, 1. 12. 2020.

⁴⁵ AASF, *Closed Parishes, 1992–1998*, šk. 1, fasc. 8, *Nativity, Argument of the Advocate Gullo on behalf of the archdiocese in the case of the suppression of the Church of the Nativity*.

⁴⁶ *Save Our Church Bulletin*, 7. 1. 1996; *Nativity Newsletter*, September 1990; *Sunday to Sunday: News for San Francisco, Marin, and Peninsula Catholics*, *Archdiocesan Pastoral*

Protestna parada zoper zaprtje župnij ob dnevu svetega Patrika leta 1994
(*The Church of the Nativity of Our Lord: A Centennial, 2004, str. 27*)

Večina župnij je bila prepričana, da bodo s takšnimi ukrepi samo odgnali še več katoliških vernikov, zato je načrt zavrnila in organizirala mirne, a zato nič manj provokativne demonstracije – kot je bila denimo protestna parada ob dnevu svetega Patrika leta 1994 okoli mestne hiše –, ter vlagala civilne tožbe in prošnje za vrnitev v prejšnje stanje. Ustanovile so tudi skupni odbor, imenovan »Kristus, reši naše ukinjene cerkve« [Christ Save Our Suppressed Churches], in organizirale »molitveni pohod za mir in upanje«, ki je potekal 28. maja 1994 od Sv. Frančiška Asiškega do Sv. Pavla in na katerem so udeleženci molili rožni venec. Župnije so odgovornim v nadškofiji poslale tudi več protestnih pisem.⁴⁷ Farani Župnije Rojstva Gospodovega so se nekajkrat sestali s tem odborom, niso pa imeli ključne vloge pri njegovem oblikovanju. Kot

se spominja ena od protagonistk, so zaprte cerkve intenzivno sodelovale med seboj, veliko je bilo sestankov, ki sta se jih udeleževala dva predstavnika Rojstva Gospodovega, in ena od župljank je bila celo prisiljena pustiti službo, da je lahko prisostvovala sestankom čez dan, ker jih nadškofija ni želela sklicevati ob večerih.⁴⁸ Od vseh župnij so se najbolj angažirale župnije sv. Brigite Irske, Tomaža Mora in Rojstva Gospodovega, ki so uporabile vsa pravna sredstva, da bi dokazale svoj prav – v primeru sv. Brigite Irske zaman.⁴⁹

Kot vsaka sporna odločitev pa je imel tudi primer zaprtij in združevanj drugačno ozadje od tega, kar je bilo videti navzven. Izkazalo se je, da je nadškofija še pred dokončno odločitvijo o tem, katere župnije bo ukinila, naročila tajno oceno vrednosti

Planning Commission Uses »Criteria For a Viable Parish«, 17. 10. 1993.

⁴⁷ Osebni arhiv Iva Ravnika, *Letak z zemljevidom o informaciji o »molitvenem pohodu za mir in upanje« [»a prayer walk for peace and hope«].*

⁴⁸ *Intervju z Mary, 1. 7. 2020; Save Our Church Bulletin, 29. 8. 1994.*

⁴⁹ *Intervjuvanka Mary je povedala, da so v župniji sv. Brigite Irske ponudili, da bodo plačali za svojo cerkev, če jo bodo pustili odprto, a nadškofija je predlog zavrnila (1. 7. 2020, intervju).*

nepremičnin teh cerkva, in prav vse so imele visoko tržno vrednost. Poročila občil, ki jim številni izmed mojih intervjuvancev pritrjujejo, navajajo, da so bili eden glavnih razlogov za zaprtje številnih župnij – na območju San Francisca in tudi drugod po državi – dragi sodni postopki in izvensodne poravnave, povezani z obtožbami o spolnih zlorabah.⁵⁰ To bi lahko pojasnilo nekatere nedoslednosti in obsežen izbor meril uspešnosti oziroma sposobnosti preživetja, ki mu mnoge izmed ostalih župnij zagotovo ne bi mogle v celoti zadostiti.

Tudi hrvaško-slovenska župnija je bila na trgu vredna veliko; čeprav je cerkev razmeroma majhna, se nahaja v samem središču mesta. Slovenski in hrvaški farani so se odločno odzvali na odločitev nadškofa Johna R. Quinna (1977–95) in zahtevali spoštovanje svoje pravice do nadaljnega bogoslužja v cerkvi, ki so jo skupaj s svojimi predniki gradili, vzdrževali in financirali skoraj sto let. Menili so, da imajo, ker prostovoljno in izdatno podpirajo cerkev, o njej seveda tudi pravico soodločati, oziroma da so zaradi finančne podpore, ki jo zagotavljajo, upravičeni zahtevati primerne zastopnika za župnijo.⁵¹ Na sodiščih so tako skušali dokazati, da jim je bila kratena pravica do zastopstva, ker jih duhovnik ni obvestil o morebitnem zaprtju cerkve in je nadškofiji posredoval neresnične informacije.⁵² Njihova povezanost s cerkvijo je bila verjetno še tesnejša in bolj osebne narave, saj sta imeli cerkev in njena pastoralna dvorana veliko večjo vlogo v skupnosti kot le prostora, namenjena bogoslužju. Več kot dve leti so organizirali mirne demonstracije, na katerih so ljudje pred zaprto cerkvijo vsako nedeljo molili rožni venec, občasno pa so gostujoči slovenski in

hrvaški duhovniki obhajali tudi maše, navadno ob praznikih ali pa tudi ob kakšni drugi naključni priložnosti, najpogosteje v Slovenskem domu in v dvorani Slovanskega vzajemnega dobrodelnega društva (oziroma Hrvaškega kulturnega doma). Zanimivo je, da so za svete obrede – seveda z dovoljenjem nadškofa – uporabljali te neposvečene prostore. Dogodkov se je udeleževalo od 150 do 220 ljudi, kar kaže na določeno konsolidacijo hrvaške in slovenske skupnosti.

Maševanje v slovenski dvorani v San Franciscu 7. novembra. Mašuje koprski škof msgr. Metod Pirih, ob njem sta na levi p. David Šrumpf iz Lemonta, na desni msgr. Franci Petrič iz Ljubljane

Maša v Slovenskem domu v San Franciscu
(Ameriška domovina, 28. 11. 1996)

Spremembe so imele nekaj pozitivnih učinkov: »Ljudje so se začeli zavedati, da je naša etnična župnija ogrožena, in so se pridružili boju zanjo. Tako je župnija pridobila nekaj novih pripadnikov, večini Hrvatov, ki jih je podžgal nekakšen občutek domoljubne dolžnosti, deloma pa tudi verske krivde, ker do takrat niso bili dovolj aktivni katoliki. Vsi ti novi hrvaški župljani so postali zelo aktivni člani, ko je bila cerkev ponovno odprta.«⁵³ Toda spremembe so bili tudi negativne: »Nekateri farani so bili globoko razočarani in se niso več vrnili. Drugi so se zavedeli, da njihovi otroci odraščajo in jih je treba poslati v šole. Nekateri so jih vpisali v katoliške šole, če so bile na voljo. S tem je bil izključen velik del mlajših vernikov. Številnim faranom, ki so se odselili iz finančnih razlogov, je bilo preveliko finančno breme, da bi se vozili v cerkev tako daleč. Spet tretji (čeprav se spomnim samo dveh) pa so opustili katoliško vero in prestopili v episkopalno cerkev.«⁵⁴

⁵⁰ Glej: »Closed Churches Could Bring in \$43 Million«; intervjuji z Mary (1. 7. 2020), Georgeem (29. 4. 2020) in Michaeom (1. 5. 2020).

⁵¹ Cf. Carey, *The Laity's Understanding*, str. 364; Galush, *Trusteeism Revived*.

⁵² Cf. intervju s patrom Davidom Šrumpfom; Osebni arhiv Iva Ravnika, Višje sodišče države Kalifornija, okrožje San Francisco, NO. 962017, *Church of Nativity v. The Archdiocese of San Francisco, plaintiff's responses to defendant's first set of special interrogatories*, 22. 8. 1994; AASF, *Closed Parishes*, šk. 1, fasc. 9, *Nativity*, Pismo kanonične odvetnice Marthe Wegan, zastopnice župljanov Rojstva Gospodovega, 24. 3. 1995, *Argument prepared by Martha Wegan for the parishioners of Nativity Parish in their appeal against the archbishop's decision relative to the closure of the Nativity Church*.

⁵³ Ivo Ravnik, 1. 12. 2020.

⁵⁴ *Ibid.*

Poleg tega so farani poskušali pritegniti pozornost javnosti na lokalni, vsedržavni in mednarodni ravni znotraj in zunaj katoliških struktur. Kmalu po objavi seznama cerkva, predvidenih za ukinitve, in nato ponovno novembra 1994 so podpisali peticijo in jo poslali Nadškofiji San Franciska.⁵⁵ V njih so izrazili svoje veliko razočaranje: »Globoko smo užaloščeni zaradi izgube naše cerkve Rojstva Gospodovega. Naša bolečina je še toliko globlja, ker vidimo, da nam cerkve ne jemlje sovražnik, temveč naš najbolj zaupanja vreden prijatelj in duhovni vodja, naš škof. Čeprav tega niste rekli, verjamemo, da se zavedate, kako pomembni so za priseljenca maša v njegovem maternem jeziku, njegovi duhovniki, njegova skupnost.«⁵⁶ Farani so pritegnili precejšnjo medijsko pozornost, tako sami kot znotraj omenjenih skupnih iniciativ z drugimi župnijami, ki so še skušale s podporo in pritiskom javnosti vplivati na nadškofa. Močno sporočilo je v pismu, ki ga je časopis *San Francisco Chronicle* objavil 1. decembra 1993, podala Diane M. Ravnik:

Številni farani so se priselili kmalu po drugi svetovni vojni, ko so bežali pred tem, kar so dojemali kot »brezbožni komunizem«. Ironično pa je, da so cerkve v nekdanji komunistični Jugoslaviji obstale in so še vedno zelo žive. Župniki še vedno mašujejo in navdihujejo vernike, krstijo novorojene otroke, posvečujejo zakonske zveze in umirajočim delijo poslednje zakramente. Nadškofija San Francisco pa namerava storiti nekaj, česar komunisti nikoli niso – zapreti cerkve in odgnati vernike. Ni čudno, da izgublja člane!⁵⁷

Župljani so mobilizirali tudi časopise slovenske in hrvaške diaspore ter svojih matičnih držav, na svojo stran pa jim je uspelo pridobiti tudi številne duhovnike, škofo in politike v Sloveniji in tudi na Hrvaškem, čeprav tam nekoliko manj.⁵⁸ Za pod-

poro so, na primer, zaprosili tako slovenskega kot hrvaškega veleposlanika pri Svetem sedežu, dr. Štefana Faleža in prof. Iva Livjanića, pri čemer jim je slednji odgovoril, da jim žal ne more pomagati, saj da so tovrstne zadeve v izključni domeni internih cerkvenih odnosov, v katere se državna diplomacija nima pravice vmešavati. Odprtje ali zaprtje kate-re koli cerkve je v izključni pristojnosti lokalnega škofa in njegova odločitev, dokler ni v nasprotju s predpisi Katoliške cerkve, ima za Sveti sedež, kot je zatrdil veleposlanik, vselej večjo težo od zahtev morebitnih pritožnikov. Poleg tega je pritožbo na Kongregacijo za kler v Vatikanu mogoče vložiti samo v primeru, da škof pri izvrševanju odločitve ne deluje v skladu s cerkvenim postopkom.⁵⁹

Čeprav jim je bila zato tožba odsvetovana, so se farani odločili natanko za to pravno pot.

Pravni poskusi preprečitve zaprtja župnije

Župljani so vložili civilne tožbe in prošnje za vrnitev v prejšnje stanje na Višjem sodišču zvezne države Kalifornije v San Franciscu, pri Kongregaciji za kler in celo na Vrhovno sodišče Apostolske signature v Vatikanu. Toda prizadevanja, ki so od njih kot laikov, nepoučenih o specifičnih pravnih postopkih Katoliške cerkve, zahtevala veliko angažiranost, poleg tega pa še znatne finančne stroške, niso bila preveč uspešna.

Civilni tožbi, ki jo je na Višjem sodišču v San Franciscu vodil odvetnik Thomas J. Brandi, aktualni častni konzul Republike Slovenije v San Franciscu, in s katero je izpodbijal odločitev o zaprtju cerkve na podlagi lastninskih pravic faranov ter dokazoval posebno naravo etnične župnije, zaradi katere njenih faranov ni mogoče preprosto priključiti neki teritorialni župniji, je bilo delno ugodeno. Uspelo jim je doseči začasno prepoved prodaje cerkve Rojstva Gospodovega, ki pa je bila 26. avgusta 1994 odpravljena. Sodnik Laurence D.

Glej: Osebni arhiv Iva Ravnika, Pismo Mons. Vladimirja Stankovića, »Direction nationalis operum pro migrationibus Croatis,« Dr. Branku Leskovarju, Zagreb, 1. 12. 1994.

⁵⁹ Osebni arhiv Iva Ravnika, Pismo veleposlanika Republike Hrvaške pri Svetem Sedežu, prof. Iveta Livjanića, Thomasu Brandiju, odvetniku faranov župnije Rojstva Gospodovega, Rim, 12. 4. 1995.

⁵⁵ Osebni arhiv Iva Ravnika, Zadnji osnutek peticije naslovljene na nadškofa Quinna, podpisane s strani 300 župljanov in župljank župnije Rojstva Gospodovega in njihovih podpornikov, 27. 8. 1994. Peticija je bila poslana Mons. Robertu W. McElroy-u na nadškofiji San Francisco 19. 11. 1994.

⁵⁶ Osnutek peticije je bil objavljen v *Save Our Church Bulletin*, 27. 9. 1994.

⁵⁷ Osebni arhiv Iva Ravnika, Pismo Diane M. Ravnik San Francisco Chronicle kot odziv na članek o zaprtju 13-ih župnij, 1. 12. 1993.

⁵⁸ Tudi kardinal Franjo Kuharić je poslal pismo nadškofu Quinnu in izrazil podporo župniji Rojstva Gospodovega.

Kay je sicer odločil, da so predmeti v cerkvi Rojstva Gospodovega - kipi, klopi, orgle, oltar, slike, razpela ipd. - zasebne narave in kot taki ne pripadajo samodejno nadškofiji, zato so ostali pod zaščitočasne prepovedi in jih nadškofija ni smela odstraniti iz cerkve ali prodati, vendar so župljani to majhno zmago dosegli prepozno, saj je bilo med tem časom cerkveno poslopje že izpraznjeno - ostali so samo vitraži, ki so bili odstranjeni, a nikoli prodani. Višje sodišče je potrdilo, da ima nadškofija pravico zapreti cerkev in stavbo po potrebi tudi prodati.⁶⁰ Kljub neugodnemu izidu so farani izrazili precejšnje zaupanje v predsedujočega sodnika in zdelo se je skoraj, kot da jih je njegova sodba samo še dodatno spodbudila.⁶¹

Vitraž iz cerkve Rojstva Gospodovega, 2002
(avtor: Marko Lavriša, vir: *The Church of the Nativity of Our Lord: A Centennial*, 2004)

⁶⁰ Glej: *The Church of the Nativity*, str. 28; *Osebni arhiv Iva Ravnika*, Višje sodišče zvezne države Kalifornije, okrožje San Francisco, NO. 962017; *Save Our Church Bulletin*, 25. 9. 1994.

⁶¹ *Save Our Church Bulletin*, 29. 8. 1994.

Verjetno najpomembnejše vprašanje v vsem sodnem postopku je bilo lastništvo nepremičnine oziroma dokument o lastništvu. V župnijskem glasilu je bil objavljen poziv vsem, ki bi imeli kakršne koli informacije ali dokaze, ki bi potrjevali skupnostno lastništvo cerkve. Člani Združenega hrvaško-slovenskega odbora in drugi so več tednov zbirali listine in dokazno gradivo. Številne priče so podale potrjene izjave, da je poleti leta 1973 oče John Mihovilovich dal številne dokumente iz župnijskega arhiva uničiti, toda tudi ta pričevanja niso pomagala.⁶²

Nazadnje so odvetniki nadškofije sodišču predložili listino o lastništvu, za katero so trdili, da so jo odkrili prav pred kratkim in v kateri je bil rimskokatoliški nadškof San Franciska naveden kot prejemnik lastništva, ki sta mu ga proti plačilu 10,00 USD podelila Gilbert Palache in njegova žena Margery. Listina o lastništvu zemljišča je bila datirana z dnem 26. januarja 1903. Odvetnik Brandi je sodišče prepričeval, da ljudje takrat niso mogli vedeti, da bo prišel čas, ko bo nadškof, ker bo potreboval denar, tako rekoč zaprl vrata njihove cerkve, njih pa zaklenil ven. Po potrjenih pisnih izjavah, ki so jih sodišču predložili župljani, katerim se je oče Vital Vodušek zaupal, so duhovniki v cerkvi Rojstva Gospodovega več kot šestdeset let hranili neko drugo listino, dokler je oče Vodušek leta 1963 ni bil prisiljen predati škofiji. Brez dokazila o obstoju dveh listin, ki niti nista nujno povsem izključujoči, vprašanje ostaja odprto. Če povežemo potrjene informacije, kaže, da so zgodnji migranti nekaj let po tem, ko jim je zgorela prvotna cerkev, nadškofiji več kot preplačali zemljišče za katerega je zahtevala 14.500 USD,⁶³ sama pa zanj odštela borih 10 dolarjev,⁶⁴ ob tem pa ostali brez lastniških pravic.

Vprašanje lastništva, ki je bilo predstavljeno tudi Kongregaciji za kler rimske kurije in vrhovnemu cerkvenemu sodišču, bi lahko imelo pomembne

⁶² *Save Our Church Bulletin*, 29. 8. 1994; *Osebni arhiv Iva Ravnika*, Višje sodišče zvezne države Kalifornije, okrožje San Francisco, NO. 962017.

⁶³ Prvi župnik župnije Rojstva Gospodovega, oče Francis Turk, je zapisal, da je posest kupil nadškof Riorgan za 14.500 USD, vsoto, ki so jo župljani uspeli poplačati šele po skoraj 25 letih (*Osebni arhiv Iva Ravnika*, Turk: *History of the Church of the Nativity*).

⁶⁴ *San Francisco Independent*, 30. 8. 1994.

posledice. V primeru italijansko-ameriške Župnije Svetega srca v Bostonu, ki jo je dokazano kupila Družba sv. Marka in jo po letu in pol pogajanj predala nadškofu, je listina o lastništvu vključevala koncesije, ki so določale, da se mora nadškofiji zaupano zemljišče uporabljati »za bogoslužje, za rabo in korist italijanskih rimokatoličanov v Bostonu, ki bi želeli opravljati bogoslužje v župniji Svetega srca«. Na podlagi tega dokumenta je njihova cerkev ostala odprta vsaj kot podružnična cerkev, če ji je že bil odvzet status župnije.⁶⁵

Korenine tega vidika pravne poti – poskus izpodbijanja pristojnosti škofa v zvezi z zapiranjem ali združevanjem župnij in ugovor zaradi neupoštevanja laikov, od katerih so bili sicer škofje finančno povsem odvisni – gre morda iskati v dveh sistemih, v katerih je bilo posvetovanje z župljani obvezno: v evropskem patronatskem sistemu, še bolj pa v laiškem skrbništvu iz obdobja pred ameriško državljansko vojno. Slednji, ki se je v ZDA razvil pod močnim vplivom protestantskih skupnosti in ameriških idealov, je podpiral »demokratizacijo Katoliške cerkve« in s tem ciljem podeljeval večjo avtonomijo laičnim vernikom, predvsem z njihovim vključevanjem v župnijske svete. Laiki, ki so bili v njih večinsko zastopani, so imeli velik vpliv na upravljanje župnije, saj so lahko celo nastavljali in odstavljali župnike. Toda katoliška hierarhija je to vprašanje »rešila« tako, da je poskrbela, da so lastniške pravice pripadle škofu posamezne škofije – kar je bil pogosto pogoj, da je bila cerkev lahko sploh posvečena.⁶⁶

Pravni postopki znotraj cerkvene hierarhije, ki so se začeli pred civilnimi tožbami in trajali dlje, so zahtevali tudi prav posebno znanje, brez katerega ni bilo nobene možnosti za uspeh v tej malodane nemogoči nalogi: dokazati na vatikanskem sodišču, da je bila nadškofova odločitev napačna.⁶⁷ 22. decembra 1993 so Josefina Josipović in drugi člani

Župnije Rojstva Gospodovega na nadškofijo naslovili prošnjo, naj prekliče odlok z dne 13. decembra, s katerim je bila župnija ukinjena. Nadškof Quinn je v pismu 18. januarja 1994 njihovo prošnjo zavrnil. V skladu z ustaljenimi protokoli so se nato župljani pritožili Duhovniškemu svetu. Sledila je prošnja za hierarhično pritožbo na Kongregacijo za kler v Rimu z dne 7. februarja 1994, ki je bila prav tako zavrnjena. Kongregacija je pritožbo preučila in potrdila, da so pastoralne okoliščine glede upada katoliškega prebivalstva v določenih predelih ter porazdelitev duhovnikov in dodelitev finančnih sredstev, kakor je določil ordinarij, upravičevale izvedbo »pastoralnega načrta«, da so se o tem posvetovali z Duhovniškim svetom Nadškofije San Francisco in da so obstajali tehtni razlogi za izročitev cerkve Rojstva Gospodovega v posvetno rabo (Kan. 1221, §2), ob čemer je bila pravica njenih vernikov do kraja za češčenje ohranjena.⁶⁸

Nadškof Quinn je namreč zagotovil, da so se po zaprtju vse pastoralne in duhovne dejavnosti lahko izvajale v slovenskem ali hrvaškem jeziku ob nedeljah enkrat mesečno v cerkvi sv. Tereze Avilske, če je bil duhovnik na voljo. Le redki župljani Rojstva Gospodovega so se udeleževali maš tam, pa še ti samo občasno; velika večina se jih je raje odločila za obhajanje laičnih pobožnosti pred svojo cerkvijo.⁶⁹ Nekaj časa se je za možnega duhovnika omenjal oče Milan Hlebš, Slovenec, ki je služil v zalivu San Francisco, vendar je ta občasno maševanje v Sv. Terezi zavrnil.⁷⁰ Zadnja možnost, ki je še ostala, je bila pritožba na Vrhovno sodišče Apostolske signature, kjer lahko stranke zastopa le peščica kanoničnih odvetnikov.

Zastopnica/odvetnica dr. Martha Wegan, ki je zastopala tudi župljane Sv. Brigite Irske, je izpo-

⁶⁵ Seitz, *No Closure*, str. 53–54.

⁶⁶ Albanese, *America*, str. 77, 82, 314; Zecker, *Not Communists Exactly*, str. 25; Carey, *The Laity's Understanding*. Cf. Hollowak, *A Spirit of Insubordination*.

⁶⁷ Možnosti za uspeh so se še zmanjšale, ko je nadškofa Quinna, domnevno persona non grata v Vatikanu, zamenjal William Levada (kateremu je bila kasneje zaupana Kongregacija za nauk vere), je izpostavil pater David Šrumpf (14. 7. 2021, intervju).

⁶⁸ Osebni arhiv Iva Ravnika, *Odziv nadškofa Quinna na peticijo*, San Francisco, 18. 1. 1994; Osebni arhiv Iva Ravnika, *Odlok Kongregacije za kler*, Rim, 12. 7. 1994; Osebni arhiv Iva Ravnika, *Peticija za prošnja za hierarhično pritožbo*, ki so jo pripravili farani cerkve Rojstva Gospodovega, San Francisco, 7. 2. 1994.

⁶⁹ Ivo Ravnik, 12. 7. 2021.

⁷⁰ Glej: AASF, *Closed Parishes*, šk. 1, fasc. 9, *Nativity*, *Pismo kanonične odvetnice Marthe Wegan, zastopnice župljanov Rojstva Gospodovega*, 24. 3. 1995, *Argument prepared by Martha Wegan for the parishioners of Nativity Parish in their appeal against the archbishop's decision relative to the closure of the Nativity Church*.

stavila posebno vprašanje, ki je kazalo na kršitev Zakonika cerkvenega prava v členu 1222 §2, saj »nobeden od vernikov ni privolil [v zaprtje cerkve Rojstva Gospodovega] in njihov blagor bi zaradi [tega] trpel škodo«. ⁷¹ Argumentirala je, da je predlagano dovoljenje za nedeljsko maševanje v cerkvi sv. Tereze nezadostno in bo imelo za posledico propad dobrodelne organizacije, zborov, moškega društva itd. ter skupnosti zaradi pomanjkanja prostora in sredstev. Izpostavila je tudi, da nadškof Quinn v odloku z dne 13. decembra 1993 in Kongregacija za kler v svoji odločitvi 12. julija 1994 nista razlikovala med upravičenimi in tehtnimi razlogi, temveč sta za ukinitve župnije in cerkve predložila iste razloge, ki niso bili resnični. Vsi drugi razlogi, tako je trdila, razen zmanjšanja števila vernikov, ki so se udeleževali maš, so bili neutemeljeni, saj je župnik Mihovilovich podal lažna poročila, medtem ko so župljani z različnimi peticijami, prošnjami in drugimi iniciativami več kot očitno ovrgli trditev o nesposobnosti župnije za preživetje. ⁷²

Vnovič je bilo izpostavljeno vprašanje lastništva. Dr. Wegan se je sklicevala na odločbo Apostolske signature z dne 21. novembra 1987 o lastniških pravicah tistih, ki so »v večjem delu uresničili ustanovitve ali izvedli gradnjo cerkve,« ⁷³ in trdila, da javni dokumenti dokazujejo, da sta hrvaška in slovenska skupnost leta 1903 z lastnimi sredstvi kupili zemljišče in pridobili vse tri cerkvene stavbe ter leta 1927 poplačali vse dolgove. Hrvaška in slovenska skupnost naj bi tako bili resnični lastnici prejšnjih cerkva, dokler ni nadškofija njihovega župnika, očeta Voduška, kakor so potrdile priče, z grožnjo, da mu bo sicer odvzela dovoljenje za podeljevanje zakramentov v cerkvi Rojstva Gospodovega, prisilila, da je dokazilo o lastništvu predal kanclerjevi pisarni – kar pa je zastopnik/odvetnik nadškofije Carlo Gullo izpodbijal kot nepotrjeno govorico.

⁷¹ *Ibid.*

⁷² Osebni arhiv Iva Ravnika, *Supreme Tribunal of the Apostolic Signatura*, Prot. N. 25427/94 C. A. *Sancti Francisci in California, Suppressionis paroeciae Nativitatis et reductionis ecclesiae paroecialis ad usum profanum* [kopija dokumenta], Vatikan, 24. 3. 1995.

⁷³ AASF, *Closed Parishes*, šk. 1, fasc. 9, *Nativity*, pismo kanonične odvetnice Marthe Wegan, zastopnice župljanov Rojstva Gospodovega, 24. 3. 1995, *Argument prepared by Martha Wegan for the parishioners of Nativity Parish in their appeal against the archbishop's decision relative to the closure of the Nativity Church*.

Dr. Wegan je nadalje dokazovala, da je na ozemlju ZDA z nakupom cerkvene stavbe med ordinarijem in verniki nastalo fiduciarno razmerje, enakovredno premoženjski pravici vsaj v smislu, da nadškofija ne more zapreti ali ukiniti cerkve brez soglasja vernikov. Pravnoformalno in meritorno sta hrvaška in slovenska skupnost verjeli, da sta z nadškofom sklenili fiduciarno razmerje, s katerim sta se zavezali, da bosta prispevali ves denar za plačilo zemljišča in cerkve, ki bo skrbela za duhovne in kulturne potrebe njunih skupnosti, nadškof pa bo v zameno deloval kot skrbnik etnične cerkve in zagotovil duhovnika, ki bo služil skupnosti.

Ta argument je nadškofija izpodbijala, zlasti v vprašanju, ali lahko posamezni župljani zastopajo župnijo na Vrhovnem sodišču v primeru zaprtja, v katerem se tožniki – farani župnije Rojstva Gospodovega – sklicujejo na precedenčni primer zaprtij župnij v Chicagu, prot. št. 221883/90 C. A. ⁷⁴ Pritožba ni bila sprejeta v obravnavo pred sodniki Vrhovnega sodišča Apostolske signature zaradi neobstoja procesnega upravičenja in zaradi ugotovljenih napak v ugovorih, povezanih z izrecnim vprašanjem, kdo ima v takih primerih pravico vložiti pritožbo – kar je imelo za posledico dejstvo, da pritožba na Vrhovno sodišče Apostolske signature ni bila vložena pravočasno s strani oseb, ki bi bile priznane kot najustreznejši laični predstavniki župnije. ⁷⁵ Ker bi bil pozitiven izid zelo malo verjeten, so se župljani odločili, da druge pritožbe ne bodo vlagali. Kanonična odvetnica Wegan je aprila 1996 v komentarju tožnikom tako povzela odločitev vatikanskega Vrhovnega sodišča: »Ne gre za to, da bi bil zavržen predlog, gre za pomanjkanje procesnih predpostavk (pravdnega upravičenja itd.). Verjetno je težko zmagati.« ⁷⁶

⁷⁴ *Ibid.*; AASF, *Closed Parishes*, šk. 1, fasc. 9, *Nativity*, *Argument kanoničnega odvetnika nadškofije San Francisco, Carla Gulla, v primeru zaprtja cerkve Rojstva Gospodovega*.

⁷⁵ Osebni arhiv Iva Ravnika, *Supreme Tribunal of the Apostolic Signatura*, Prot. N. 25427/94 C. A. *Sancti Francisci in California, Suppressionis paroeciae Nativitatis et reductionis ecclesiae paroecialis ad usum profanum* [kopija dokumenta], Vatikan, 24. 3. 1995.

⁷⁶ Osebni arhiv Iva Ravnika, *Supreme Tribunal of the Apostolic Signatura*, Prot. N. 25427/94 C. A. *Sancti Francisci in California, Suppressionis paroeciae Nativitatis et reductionis ecclesiae paroecialis ad usum profanum* [kopija dokumenta], Vatikan, 24. 3. 1995; Osebni arhiv Iva Ravnika, *Supreme Tribunal of the Apostolic Signatura*, Prot. N. 25427/94 C.

Kljub neuspešnim pritožbam⁷⁷ pa je medtem sprememba v vodstvu nadškofije prinesla novo upanje, saj je bil novi nadškof, William J. Levada (1995–2005), pripravljen zadevo ponovno preučiti. Bodoči kardinal Levada, ki ni mogel prezreti pritiskov na sodiščih in je verjetno moral upoštevati voljo župljanov – in je hkrati v tem času iskal tudi stalen prostor za poljsko katoliško skupnost –, se je sklenil obrniti na poljski red Kristusove družbe za izseljence. S slednjim se je seznanil, ko je kot nadškof deloval v Portlandu v Oregonu, in sicer v zvezi s tamkajšnjo poljsko-hrvaško župnijo. Poljska katoliška skupnost v San Franciscu ni imela lastne župnije, njene vernike so pri bogoslužju gostile različne cerkve, imela pa je svojega duhovnika – za razliko od Slovencev in Hrvatov, za katere se je zdelo, da kljub določenim zagotovilom slovenskega škofa Metoda Piriha januarja 1994,⁷⁸ svojega še dolgo ne bodo dobili.⁷⁹

Za veliko obetavnejši in uspešnejši pristop so se izkazala neposredna pogajanja med nadškofom, predstavniki župljanov in slovenskimi duhovniki. Ključno je bilo srečanje 8. novembra 1996, na katerem je nadškof Levada slovenskemu škofu Metodu Pirihi, zadolženemu za slovenske katoličane v izseljenstvu, in očetu Davidu Šrumpfu, predstavniku Slovenskega verskega središča v Lemontu v zvezni državi Illinois, predstavil načrt, v katerem bi se poljska skupnost pridružila slovenski in hrvaški v

cerkvi Rojstva Gospodovega. Strinjali so se, da bi bil tak kompromis v prid vsem. Slovenci in Hrvati bi se morali sprijazniti z dejstvom, da bo cerkev upravljal poljski duhovnik in tudi s kakšnimi neljubimi spremembami, ki bi jih to prineslo, ali pa dopustiti, da ostane njihova cerkev za vedno zaprta.⁸⁰

Prenovljena cerkev Rojstva Gospodovega (vir: <http://sfnativity.org/photos/images/photo042.jpg>)

V simbolični gesti je bil prvi verski obred v ponovno odprti cerkvi Rojstva Gospodovega na željo nadškofa Levade na božični dan leta 1996. Vodil ga je nadškof sam, z njim pa so somaševali še novi duhovnik cerkve, Czeslaw Rybacki, oče Janko Žagar, duhovnik hrvaškega rodu iz Oaklanda v Kaliforniji, in oče Andrzej Woznicki. Nadškof je 15. januarja 1997 izdal Odlok o ustanovitvi, s katerim je vzpostavil personalno, župniji podobno enoto za hrvaško, slovensko in poljsko katoliško skupnost v Nadškofiji San Francisco. Temu je 22. aprila 1998 sledil še en odlok, s katerim je bil cerkvi Rojstva Gospodovega dodeljen status personalne župnije, njenemu župniku pa naložena »posebna skrb za blagor krščanskih vernikov poljskega, hrvaškega in slovenskega jezika, kulture in dediščine«.⁸¹ Vse od ponovnega odprtja župnije poljska cerkev imenuje župnike, v skladu z dogovorom z nadškofom pa je cerkev odprta za gostovanje hrvaških in slovenskih duhovnikov, kadar koli bi se za to ponudila priložnost.⁸²

A. Sancti Francisci in California, Suppressionis parociae Nativitatis et reductionis ecclesiae paroecialis ad usum profanum [kopija dokumenta], Vatikan, 28. 2. 1996.

⁷⁷ Župljani slovenske katoliške župnije v Bethlehemu v Pensilvaniji so tudi vložili tožbo na Vrhovnem sodišču Apostolske signature in so bili delno uspešni. Sklep sodišča iz leta 2011 je bil, da cerkev ostane odprta, a brez rednih verskih obredov (glej: Radio Ognjišče, Slovenska cerkev v Pensilvaniji bo lahko le deloma zaživela, 8. 11. 2011. Pridobljeno: 26. 8. 2023, povezava: <https://radio.ognjisce.si/sl/124/slovenija/5863/>). Cerkev je sicer v letošnjem letu zaprla vrata. V istem kraju se je nahajala tudi slovenska protestantska cerkev, ki se je prav tako zaprla v letu 2023, župnija pa združila še z dvema, le da bo zaradi drugačne ureditve protestantskih cerkva v primerjavi s katoliškimi, protestantski kongregaciji po prodaji ostal denar, katoliški Slovenci, ki so prav tako desetletja v celoti vzdrževali svojo župnijo, pa ne bodo dobili ničesar. Glej: STA, Another Slovenian-founded church in US being sold. Pridobljeno: 26. 8. 2023, povezava: <https://english.sta.si/3134794/another-slovenian-founded-church-in-us-being-sold>.

⁷⁸ Osebni arhiv Iva Ravnika, Pismo škofa Metoda Piriha nadškofu Johnu R. Quinnu, Koper, 4. 1. 1994.

⁷⁹ Glej intervju s patrom Davidom Šrumpfom, 14. 7. 2021.

⁸⁰ Ameriška domovina, 28. 11. 1996; Družina, 24. 11. 1996; Osebni arhiv Iva Ravnika, Pismo koprškega škofa Metoda Piriha Ivu Ravniku, Koper, 1996.

⁸¹ Osebni arhiv Iva Ravnika, Odlok o razglasitvi župnije Rojstva Gospodovega za personalno župnijo, 22. 4. 1998.

⁸² Intervju s patrom Davidom Šrumpfom, 14. 7. 2021.

Zaključek

Zaprtje hrvaško-slovenske župnije v San Franciscu je izzvalo različne oblike upora proti katoliški nadškofiji – od molitev rožnega venca pred cerkvijo in maševanja na nadomestnih krajih do pomoči vojnim beguncem iz nekdanje skupne države, s katero so verniki poudarjali svoje »družbeno poslanstvo«, od prizadevanj za pozornost in naklonjenost lokalne skupnosti do skupnih iniciativ z drugimi župnijami, predvidenimi za ukinitve, navsezadnje pa tudi s pritožbami in prošnjami na civilna in cerkvena sodišča. Njihov odnos do Katoliške cerkve je odraz njene večplastnosti in polemik, ki se lahko porodijo iz različnih pogledov na to, kaj bi verske institucije morale predstavljati. V želji, da bi ohranili svojo župnijo – njen prostor in v primeru etnične župnije tudi posebno obliko bogoslužja (kot znamenja posameznikove predane pripadnosti veri) –, so verniki odkrito »napadli« nadškofa in Duhovniški svet Nadškofije San Francisco ter sprožili dvom o pravilnosti njihove odločitve. Župljani cerkve Rojstva Gospodovega so svojega župnika javno obtožili posredovanja lažnih informacij, ne da bi kdaj prenehali čutiti in izkazovati spoštovanje do te cerkvene oblasti, zlasti do predstavnikov Katoliške cerkve v svoji domovini, predvsem pa ne da bi kakor koli prekršili tradicije in eklezilogijo katoliške vere.

Takšna krepitev vloge kot se je pokazala v primeru župljanov Rojstva Gospodovega in ki se po mojih opazanjih še naprej ohranja, je specifična za priseljske kontekste, ki jim akterji zunaj ZDA dajejo dodaten zagon in odmevnost, še bolj specifična pa za samo ameriško okolje zaradi statusa, ki ga v njem uživajo verske organizacije in posebnosti glede njihovega lastništva in financiranja, ki lahko celo predstavljajo – kakor koli šibko že – osnovo za pravdanje. Nazadnje je do soglasne rešitve prišlo s pogajanjem in župnija je bila ponovno odprta, ker je poljska skupnost potrebovala svoj cerkveni prostor. Šele vse tri narodnosti skupaj so župnijo lahko dosegle in – vsaj zaenkrat – obdržale, kar kaže na to, da se dolgotrajna kriza etničnega katolicizma evropskih diaspor v ZDA samo pogloblja.

Viri in literatura

Arhivski viri

- Archives of the Archdiocese of San Francisco (AASF), Closed Parishes, 1992–1998, šk. 1, fasc. 8 in 9
Collection of Immigration History Research Center, University of Minnesota, enota 4, Slovenes: zvitok 130
Osebni arhiv Iva Ravnika

Časopisni, spletni in drugi viri

- Ameriška domovina*, 28. 11. 1996.
Archdiocese of San Francisco, Ethnic Ministries, pridobljeno 28. 8. 2023, povezava: <https://sfarchdiocese.org/ethnic-ministries/>.
Ave Maria Koledar, 1943.
Ave Maria Koledar, 1944.
Ave Maria Koledar, 1948.
Center for Applied Research in the Apostolate, Washington, DC, Frequently Requested Church Statistics, pridobljeno: 10. 9. 2023, povezava: <http://cara.georgetown.edu/frequently-requested-church-statistics/>.
Družina, 24. 11. 1996.
Ivo Ravnik, 1. 12. 2020, korespondenca z avtorjem.
Nativity Newsletter, September 1990.
Pew Research Center, America's Changing Religious Landscape, pridobljeno 25. 8. 2023, povezava: <https://www.pewforum.org/2015/05/12/americas-changing-religious-landscape/>.
Pew Research Center, In U. S., Decline of Christianity Continues at Rapid Pace, pridobljeno 17. 9. 2023, povezava: <https://www.pewforum.org/2019/10/17/in-u-s-decline-of-christianity-continues-at-rapid-pace/>.
Radio Ognjišče, Slovenska cerkev v Pensilvaniji bo lahko le deloma zaživela, 8. 11. 2011. Pridobljeno: 26. 8. 2023, povezava: <https://radio.ognjisce.si/sl/124/slovenija/5863/>.
San Francisco Chronicle, Catholic Church Plans the Future, 16. 11. 1993.
San Francisco Examiner, »Suppressed« Catholics Go Underground, 27. 2. 1994.
Save Our Church Bulletin, 25. 9. 1994; 27. 9. 1994; 29. 8. 1994; 7. 1. 1996.

- STA, Another Slovenian-founded church in US being sold. Pridobljeno: 26. 8. 2023, povezava: <https://english.sta.si/3134794/another-slovenian-founded-church-in-us-being-sold>. *Sunday to Sunday: News for San Francisco, Marin, and Peninsula Catholics*, Archdiocesan Pastoral Planning Commission Uses »Criteria For a Viable Parish«, 17. 10. 1993.
- The Association of Religion Data Archive, US Religion, pridobljeno: 14. 7. 2023, povezava: <https://www.thearda.com/us-religion/census/congregational-membership>.
- The Independent*, Closed Churches Could Bring in \$43 Million, 1. 8. 1995.
- United States Census Bureau, American Community Survey 2013–17, pridobljeno: 7. 6. 2020, povezava: <https://www.census.gov/newsroom/press-kits/2018/acs-5year.html>.
- Ustni viri**
- George, intervju, 29. 4. 2020, digitalni zapis hrani avtor.
- Michael, intervju, 1. 4. 2020, digitalni zapis hrani avtor.
- Andrej, intervju, 1. 8. 2020), digitalni zapis hrani avtor.
- Miha, intervju, 15. 6. 2020, digitalni zapis hrani avtor.
- Mary, intervju, 1. 7. 2020, digitalni zapis hrani avtor.
- Simon, intervju, 18. 5. 2020, digitalni zapis hrani avtor.
- Gorazd, intervju, 2. 6. 2020, digitalni zapis hrani avtor.
- Pater David Šrumpf, intervju, 14. 7. 2021, digitalni zapis hrani avtor.
- Članki in monografije**
- Albanese, Catherine L.:** *America: Religions and Religion*, 5th ed. Boston, MA: Wadsworth, 2013.
- Avella, Steven M.:** Catholicism on the Pacific: Building a Regional Scaffolding. *U. S. Catholic Historian* 31, 2, 2013, 1–24.
- Barrett, James R. in Roediger, David R.:** The Irish and the 'Americanization' of the 'New Immigrants' in the Streets and in the Churches of the Urban United States, 1900–1930. *Journal of American Ethnic History*, 24, 4, 2005, 3–33.
- Bicha, Karel D.:** Hunkies: Stereotyping the Slavic Immigrants, 1890–1920. *Journal of American Ethnic History*, 2, 1982, 1, str. 16–38.
- Brian, Dunn:** The Merger of Parishes and the Closure of Churches: Lessons Learned from a Bishop's Perspective. *Studia Canonica*, 51, 2, 2017, str. 471–496.
- Bruce, Tricia Colleen:** *Parish and Place: Making Room for Diversity in the American Catholic Church*. New York: Oxford University Press, 2017.
- Brunnbauer, Ulf:** *Globalizing Southeastern Europe: Emigrants, America, and the State since the Late Nineteenth Century*. Lanham, MD, in London: Lexington Books, 2016.
- Burns, Jeffrey M.:** The Archives of the Archdiocese of San Francisco. *U. S. Catholic Historian*, 16, 1, 1998, str. 63–72.
- Carey, Patrick.** The Laity's Understanding of the Trustee System, 1785–1855. *The Catholic Historical Review*, 64, 3, 1978, str. 357–376.
- Friš, Darko:** *Ameriški Slovenci in katoliška Cerkev 1871–1924*. Celovec, Ljubljana in Dunaj: Mohorjeva družba, 1995.
- Galush, William J.:** Trusteeism Revived: The Federation of Polish Catholic Laymen. *American Catholic Studies*, 125, 2, 2014, str. 45–61.
- Gam, Gerald:** *Urban Exodus: Why Jews Left Boston and the Catholics Stayed*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999.
- Hollowak, Thomas L.:** A Spirit of Insubordination and Opposition: A Parallel Struggle in the Creation of Independent Polish Catholic and Methodist Churches in Baltimore. *Polish American Studies*, 71, 2014, str. 43–77.
- Klemenčič, Matjaž:** *Slovenes of Cleveland*. Novo mesto: Dolenjska založba, 1995.
- Klemenčič, Matjaž:** Slovenes beyond Slovenia, in Europe and Overseas. *European Migrants, Diasporas, and Indigenous Ethnic Minorities* (ur. Matjaž Klemenčič in Mary N. Harris). Pisa: Plus-Pisa University Press, 2009, 99–127.
- Klemenčič, Matjaž in Šeruga, Tadej:** *Pregled zgodovine slovenske skupnosti v Elyju, Minnesota*. Maribor: Univerza v Mariboru, 2019.

- Kolar, Bogdan:** Mesto Cerkve med Slovenci po svetu in njen prispevek za ohranjanje narodnosti. *Slovensko izseljenstvo: zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice* (ur. Milica Trebše-Štolfa in Matjaž Klemenčič). Ljubljana: Združenje slovenska izseljenska matica, 2001.
- Kolar, Bogdan:** *Slovenian Priests and Priests of Slovenian Descent in the Catholic Communities of California*. San Francisco, CA: Educational and Dramatic Club Slovenia; Ljubljana: Salve, 2004.
- Kuzmič, Mihael:** Slovenska evangeličansko-luteranska cerkev Sv. Ivana v Betlehemu, Pensilvanija, ZDA. *Dve domovini/Two Homelands*, 7, 1996, str. 131–152.
- Lorentzen, Lois Ann:** Golden State of Grace? A Lifetime Scholar of Religion Surveys California Spirituality. *Boom: A Journal of California*, 5, 4, 2015, str. 20–33.
- Manalo, Ricky:** A History of Chinese Catholics in San Francisco. *The 2008 Report: Bay Area Chinese Churches Research Project, Phase II* (ur. Timothy Tseng in James Chuck). Castro Valley, CA: Institute for the Study of Asian American Christianity, 2009, str. 199–206.
- Matovina, Timothy M.:** The National Parish and Americanization. *U. S. Catholic Historian*, 17, 1, 1999, str. 45–58.
- McGreevy, John T.:** *Parish Boundaries: The Catholic Encounter with Race in the Twentieth-Century Urban North*. Chicago: University of Chicago Press, 1996.
- Putnam, Robert D.:** *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster, 2000.
- Schütz, Oliver M.:** German Catholics in California: The German Origins of St. Elizabeth's Parish, Oakland, and the Early Move to a Multicultural Parish. *U. S. Catholic Historian*, 12, 3, 1994, str. 63–72.
- Seitz, John C.:** *No Closure: Catholic Practice and Boston's Parish Shutdowns*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2011.
- Stolarik, Mark M.:** Slovak Immigrants Come to Terms with Religious Diversity in North America. *The Catholic Historical Review*, 96, 1, 2010, str. 56–84.
- The Church of the Nativity of Our Lord: A Centennial* (ur. Peter Lah et al.), 2004.

- Valentinčič, Dejan:** Sodobno izseljevanje iz Slovenije (2004–2017) in etnično povezovanje 'novoizseljencev'. *Raziskovanje slovenskega izseljenstva: vidiki, pristopi, vsebine* (ur. Janja Žitnik Serafin in Aleksej Kalc). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2017, str. 171–192.
- Zecker, Robert M.:** Not Communists Exactly, but Sort of Like Non-Believers: The Hidden Radical Transcript of Slovak Immigrants in Philadelphia, 1890–1954. *The Oral History Review*, 29, 1, 2002, str. 1–37.

Zusammenfassung

DIE ZEITWEILIGE ABSCHAFFUNG DER KROATISCH-SLOWENISCHEN PFARRE IN SAN FRANCISCO UND DIE HERAUSFORDERUNGEN DES ETHNISCHEN KATHOLIZISMUS IN DER VEREINIGTEN STAATEN VON AMERIKA

Nationale bzw. ethnische Pfarren, die von Immigranten in den USA im 19. Jahrhundert gegründet wurden, waren ein Kompromiss zwischen den Interessen der Spitze der Katholischen Kirche, die Gläubigen zu behalten und ihnen gleichzeitig bei der Integration in die amerikanische Gesellschaft zu helfen, und dem Wunsch der Laien nach Erhalt ihres kulturellen Erbes. Im Laufe der Zeit änderte sich die Organisationsstrategie der Katholischen Kirche und nach dem Zweiten Weltkrieg genehmigte sie selten die Einrichtung neuer ethnischer Pfarren für europäische Immigranten. In den achtziger Jahren des 20. Jahrhunderts änderte die amerikanische Katholische Kirche erneut ihre Ansicht zu Pfarren, die auf der Ethnizität beruhten, und gründete Personalpfarren, was jedoch zumeist die immer zahlreicheren katholischen Immigranten aus lateinamerikanischen Staaten und Asien betrifft. Hingegen mussten viele ethnische Pfarren, die europäischen Immigrantengruppen dienen, schließen oder sich vereinen, gewöhnlich aufgrund von Priestermangel, sinkendem Besuch der Messen, dem Rückgang der Migration in die USA und der hohen Integration in die amerikanische Gesellschaft, weiters wegen der verstreuten Besiedlung sowie finanziellen Gründen. Von 46 gegründeten slowenischen und gemischten Pfarren in den USA

bewahrt nur mehr eine Handvoll ihren typischen ethnischen Charakter.

Dieses Problem des amerikanischen Katholizismus steht im Mittelpunkt des Beitrags, der ein besonderes Beispiel des Widerstandes der Pfarrangehörigen gegen die Schließung der kroatisch-slowenischen Pfarre Rojstva Gospodovega [Geburt unseres Herrn] im Jahr 1994 und deren Wiedereröffnung zwei Jahre später behandelt. Besagte Pfarre war nur eine von elf Pfarren, die die Erzdiözese San Francisco zu schließen beabsichtigte. Der Hauptfaktor für den Entschluss der Erzdiözese, diese kroatisch-slowenische Pfarre zu schließen war die Frage des langfristigen erfolgreichen Wirkens. Die behandelte Pfarre hatte weder Schulden noch gab es die Notwendigkeit eines Wiederaufbaus nach dem Erdbeben, womit einige andere Pfarren zu kämpfen hatten, und obwohl der Besuch der Messen bereits seit längerer Zeit sank, blieben die immer älter werdenden Pfarrangehörigen innerhalb der Gemeinschaft aktiv. Tatsächlich war das größte Problem, nach der Pensionierung des Pfarrers einen neuen slowenischen oder kroatischen Geistlichen zu finden.

In der Überzeugung, dass solche Maßnahmen der Reorganisation der Erzdiözese nur noch mehr Gläubige vergraulen, vereinten sich die Pfarrangehörigen der von der Schließung bedrohten Pfarren in mehreren Aktionen, organisierten gemeinsame und individuelle Demonstrationen, recht viele entschlossen sich auch zu Klagen. Dabei schöpften die Angehörigen der behandelten Pfarre, die sowohl von der weiteren slowenischen Gemeinschaft in der Bucht von San Francisco als auch von Diasporagemeinschaften aus anderen Teilen der USA, Slowenien und Kroatien Unterstützung bekamen, alle rechtlichen Mittel aus. Sie reichten Zivilklagen ein und verlangten auch vom Obersten Gerichtshof der Apostolischen Signatur einen Widerruf des Erlasses, und zwar mit Argumenten, die sich auf die bedeutende Sendung der ethnischen Pfarre sowie die Tatsache beriefen, dass sie selbst und ihre Vorfahren bereits seit dem Jahr 1903 die Kosten für den Grundstückskauf, den Kirchenbau und den Erhalt der Kirche und des Personals getragen hatten – jedoch ohne Erfolg. In Bewegung geriet die Angelegenheit erst in Verhandlungen mit dem neuen Erzbischof William Levada, der einer

Wiedereröffnung am Weihnachtstag im Jahr 1996 unter der Bedingung zustimmte, dass die polnische Gemeinschaft in die Pfarre eingebunden wird und die künftigen Pfarrer vom polnischen Orden Gesellschaft Christi für Emigrantenseelsorge ernannt werden. Dies war eine Periode der Ermächtigung für die katholischen Slowenen und Kroaten in der Bucht von San Francisco, ein bedeutsamer Erfolg für die »traditionellen« Emigrantenorganisationen, die langsam ihre frühere zentrale Stellung verlieren, vor allem unter den jüngeren Generationen und neuen Zuwanderern.

Schlagwörter: Katholische Kirche, ethnische Pfarren, Minderheiten, Slowenen in den USA

Milko Bizjak*

Janez Frančišek Janeček in celjska baročna orglarska delavnica

Uvod

Doba baroka je tudi na Slovenskem pustila močan pečat na področju umetnosti. Arhitektura, slikarstvo, kiparstvo in glasba so se prepletali in se medsebojno dopolnjevali. Naše dežele niso prav nič zaostajale za evropskim prostorom, kulturni vplivi so prihajali iz vseh strani, najbolj od zahoda iz Italije in severa iz nemških dežel in Češke. Arhitekti so postavljali prekrasne dvorce po naročilu plemstva, razkošne meščanske hiše, baročne cerkve so rastle kot gobe po dežju. Slikarji so zgradbe freskirali in jih opremljali s slikami, podobarji s kipi, glasbeniki so polepšali cerkvene obrede z glasbo. Tudi plemstvo je naročalo glasbena dela in prirejalo koncerte. Za plemiči niso zaostajali niti meščani, ki so v večjih mestih postavljali gledališča in bili deležni uprizoritve oper ansamblov, ki so iz Italije potovali na Dunaj, vmes pa gostovali tudi v Ljubljani. Cerkevna glasba se je razvila do take mere, da so pomembnejše cerkve zaposlile poleg organista tudi pevce in razne instrumentaliste. Pomemben del cerkvene opreme so postale orgle. Te so bile v zgodnjem baroku postavljene le po glavnih cerkvah, kasneje pa so postale nepogrešljiv del opreme tudi manjših podružničnih cerkva. Že v sredini 17. stoletja se pojavi v Ljubljani orglarski mojster Tomaž Krek, ob koncu 17. stoletja pa še Janez Faller. Tržno nišo in velik prazen prostor na Štajerskem je izkoristil orglar Janez Frančišek Janeček, ki se je leta 1721

preselil s Češke v Celje in tu postavil baročno orglarsko delavnico z najdaljšo tradicijo pri nas. Sam je delavnico vodil 56 let. Vzporedno z njegovo delavnico je v Ljubljani delovala orglarska delavnica, kjer so se v 18. stoletju zvrstili orglarji: Janez Mihael Zajc, Marko Goebel, Janez Jurij Eisl in Jožef Alojz Kučera. V Mariboru je v drugi polovici 18. stoletja orglarsko obrt opravljal Simon Otoničer in za njim njegov sin Jožef Otonič. Za kratek čas je orgle v Vipavi izdeloval tudi Franc Ksaver Križman, ki se je kasneje umaknil na območje današnje Avstrije. Vsekakor je Janez Frančišek Janeček prednjačil pred vso ostalo konkurenco tako po številu postavljenih orgel kot tudi po najdaljšem neprekinjenem delovanju. Na območju Slovenije in Hrvaške je postavil okoli 150 orgel in pozitivov, od katerih je še danes ohranjenih nekaj deset prekrasnih instrumentov.

Orglarska obrt v evropskem prostoru v obdobju 18. stoletja

Ta veja obrti je bila zaradi svoje ozke usmeritve v primerjavi z ostalimi relativno redka. Orglarji so zelo težko dobivali naročila. Pri priporočilih in lobiranju so uporabljali vsa mogoča poznanstva, od cerkvenih, plemiških, meščanskih in glasbenih krogov. Borbe za preboj na trg so šle velikokrat »preko trupel«. Medsebojne diskreditacije med orglarji so bile pogost pojav, posebno še, ko so se vanje vpletli vplivni ljudje iz visokih družbenih krogov. Realizirano naročilo za poprečno velike orgle je pomenilo dober zaslužek, ki bi ga danes lahko primerjali s ceno boljšega stanovanja ali celo

* Milko Bizjak, diplomirani glasbenik – organist, Srednji Globodol 3, 8216 Mirna Peč. E-mail: edition.bizjak@siol.net

hiše. Ko se je nek trg zaprl, so bili orglarji primorani iskati nove rešitve. Veliko se jih je selilo tudi zelo daleč, da so našli novo tržno nišo. Mnogi izdelovalci orgel so se poleg popravil in servisiranja starih orgel usmerili tudi v izdelavo drugih inštrumentov s tipkami. Klavikordi (nekateri opremljeni tudi s pedalno klaviaturo) in čembali so bili pogosti inštrumenti, ki so jih organisti uporabljali za vajo. Na orglah si takrat vaj brez plačanega mehača, ki je poganjal meh, ni mogel privoščiti skoraj nihče, saj takrat ni bilo elektromotorjev za pogon mehovja kot danes. Čembali, ki so bili dražji od klavikordov, so bili v uporabi predvsem na dvorih, kjer so bili nepogrešljiv inštrument v komornih, predvsem godalnih ansamblih. Obenem so se uveljavili tudi kot solistični inštrument, na katerega so ob mentorstvu zasebnih učiteljev igrale tako plemkinje kot plemiči v obdobju pridobivanja svoje vsesplošne izobrazbe. Sloviti nemški orglar Gottfried Silberman (1683–1753) je že okoli leta 1733 začel snovati prvi fortepiano, klavir s klavinci, ki je omogočal izvajanje v smislu dinamike glasno – tiho, kar pri čembalu zaradi sistema mehanike s peresci, ni bilo možno.¹ Dinamično niansiranje je omogočal sicer klavikord, vendar je bil ta izredno tih in primeren zgolj za vajo, ne pa za koncertiranje. Tudi pri nas sta se ohranila dva klavikorda, ki sta ljubljanskim uršulinkam služila kot inštrumenta za vajo in pouk in sta danes v *Narodnem muzeju* v Ljubljani. Izdelal ju je ljubljanski orglar Janez Jurij Eisl (ok. 1708–1780), ki se je nanju podpisal kot »instrument und orgl macher«. V delavnici orglarja

Portret orglarja Johanna Andreea Steina pri uglaševanju orgel
(Arhiv avtorja)

Johanna Andreea Silbermana (1712–1783)² se je s fortepianom seznanil tudi izdelovalec orgel Johann Andreas Stein (1728–1792),³ ki se je leta 1750 naselil v Augsburgu, kjer je v eni izmed cerkva⁴ postavil velike orgle in kasneje tam deloval tudi kot organist. Tudi Stein je ugotovil, da z orglami ne bo več dobička in se je preusmeril v izdelovanje strunskih inštrumentov s tipkami. Eksperimentiral je s kombinacijo čembala na enem manualu in fortepiana na drugem manualu, ter celo s kombinacijo čembala

¹ Johann Sebastian Bach je bil Silbermanov prijatelj, kolavdiral je veliko njegovih orgel, preiskusil pa je tudi prvi model Silbermanovega fortepiana. Vendar z zvokom ni bil zadovoljen, saj je bil inštrument v višji legi pretih. Zaradi tega sta prišla z mojstrom za nekaj časa celo navzkriž. Silberman je kasneje to pomanjkljivost odpravil in nov inštrument je navdušil tudi Bacha, ko ga je preiskusil na dvoru pruskega kralja. Silbermana je priporočil in tedaj je kralj naročil pri izdelovalcu kar 15 fortepianov za dvorec v Postdamu. Quioka, ki je sestavljal Bachovo biografijo je leta 1802 napisal, da so bili ti inštrumenti takrat po sobanah dvorca zapuščeni v slabem stanju.

² Johann Andreas Silberman je bil nečak Gottfrieda Silbermana.

³ Ohranjen je baročni portret J. A. Steina, ki ga prikazuje kot orglarja pri uglaševanju orgel z uglaševalnim rogom (stimhorn) v roki. Originalno platno, ki je bilo fotografirano pred drugo svetovno vojno v črno beli tehniki, je uničeno, ohranili pa sta se dve stari oljni kopiji. Eno hrani Muzej Leopolda Mozarta v Augsburgu, drugo pa avtor tega članka.

⁴ Velike Steinove orgle narejene med 1755–1757 v Barfusserkirche v Augsburgu so bile prava atrakcija. Nanje sta večkrat zaigrala tudi Wolfgang Amadeus Mozart in Ludvig van Beethoven. Uničene so bile v bombardiranju leta 1944 v drugi svetovni vojni.

na enem manualu in enim orgelskih registrom na drugem manualu. Ker se to ni izšlo, se je lotil izpopolnjevanja fortepiana. Silbermanovo mehaniko fortepiana je izpopolnil do potankosti in postal oče takoimenovane dunajske klavirske mehanike.⁵ Klavirje Steinove delavnice so uporabljali Joseph Haydn, Wolfgang Amadeus Mozart in Ludvig van Beethoven. Očeta slavnega Amadeusa, Leopolda Mozarta, je na potovanjih vedno spremljal Steinov klavikord. Posredno iz Steinove umetnosti izdelovanja fortepianov je to znanje prevzel tudi orglar iz Kamnika Peter Rumpel (1787–1861), ki se je izdelovanja orgel in fortepianov naučil nekje na Zgornjem Avstrijskem. V graščini pri Moravčah je ohranjen prekrasen fortepiano z Rumpolovim podpisom iz leta 1820.⁶ Prve njegove znane orgle najdemo leta 1826 na Limbarski Gori pri Moravčah. Rumpel je kasneje, kolikor je znano, izdeloval samo še orgle in postavil zajetno število tovrstnih inštrumentov na Kranjskem in na sosednjem Hrvaškem. Baročne orgle so se namreč začele v 19. stoletju umikati novim neoklasicističnim in romantičnim in nastopila je priložnost za velik zaslužek. Celjska baročna orglarska delavnica pod vodstvom Janeza Frančiška Janečka je zrasla ob pravem času v pravem prostoru. V samem začetku se je ob prihodu v Celje Janeček posvetil popravilom starih orgel, naredil več manjših inštrumentov, potem pa so se mu s postavitvijo velikih orgle v ljubljanski stolnici leta 1733 odprla vrata na Kranjskem, Štajerskem in Hrvaškem. Ni znano, da bi tudi Janeček izdeloval strunske inštrumente s tipkami, saj je imel kot kaže, naročil za majhne orgle – pozitive s 4 do 5 registri dovolj. Proizvodnja le teh je tekla kot po tekočem traku in z njimi je opremjal manjše podružnične cerkve. Nobena naša orglarska baročna delavnica ni izdelala tolikšnega števila majhnih orgel kot Janečkova. Vmes je bilo prvih 35 let delovanja vedno dovolj tudi naročil za velike orgle. Ohišja Janečkovih inštrumentov so izredno bogato okrašena. Sodeloval je z odličnimi podobarji, kiparji in slikarji, tako da so njegove orgle in pozitivi tudi prava paša za oči.

Orglarska dinastija Janeček

Rodbina Janeček izvira iz Češke⁷ Grajskemu kovaču v mestecu Poděbrady, Janu Janečku in njegovi ženi Katarini se je leta 1673 rodil Venceslav kot eden izmed dvojčkov. Venceslav Janeček je postal jermenar in se je 12. 9. 1696 poročil s 23-letno Terezo, starejšo sestro znanega češkega orglarja Jiří Vojtěch Dvorský-ja. V tem zakonu so se rodili štiri otroci: Melhior (1699), Martin (1700), Ana (1792) in Matija Jožef (1704), od katerih je postal orglar Martin Janeček. Martinov dedek kovač Jan se je po smrti prve žene, ki je umrla 30. 7. 1691, že 12. 2. 1692 v drugo poročil z Elizabeto. V tem zakonu so se rodili štiri otroci: Jan (1693), Rosina (1695), Jan (1697) in Venceslav (1698). Prvorojeni sin Jan je očitno umrl, zato je po njemu dobil ime drugi Jan, krščen 8. 12. 1697. Slednji glede vseh sklepov, ki sledijo v nadaljevanju, ustreza celjskemu orglarju Janezu Frančišku Janečku. Po Janovem rojstvu leta 1697 je oče Jan prenehal opravljati službo dvornega kovača in se je iz mesteca Poděbrady preselil v bližnjo majhno vasico Kanin. Tam se je zakonema rodil še že prej omenjeni sin Venceslav. Stari kovač Jan je umrl 23. 1. 1715. Ko se Janez Frančišek Janeček pojavi v Celju leta 1721 kot že izučen orglar, je v navedbi v maticah omenjeno, da je bil njegov oče Venceslav že pokojni.⁸ Vendar rojstnega lista Janeček v Celju nikoli ni predložil in sta zanj ob pridobitvi meščanskih pravic garantirala dva ugledna meščana. Moja domneva je, da je bil Janez Frančišek Janeček posvojen takoj po rojstvu s strani starejšega polbrata Venceslava, ki takrat še ni imel nobenega otroka, saj je kovač Jan takrat izgubil službo na gradu in se iz mesteca Poděbrady odselil. Janez Frančišek je najverjetneje odraščal pri starejšem polbratu Venceslavu ter ga smatral kot očeta in to navedbo tudi podal ob vpisu v celjskih matičnih knjigah. Tako si lahko tudi razlagamo dejstvo, da je Venceslav oba bodoča orglarja, Janeza Frančiška in Martina, dal v uk svojemu svaku orglarju Jiří Vojtěch Dvorský-ju.

⁵ Njegova hči *Nannette Stein* (1761–1833) kasneje poročena *Streicher* in njen brat *Matthäus Stein* (1776–1842) sta po očetovi smrti na Dunaju odprla delavnico, kjer sta izdelovala fortepiane.

⁶ Osebni ogled avtorja tega prispevka v 80-tih letih 20. stoletja. Lastoročni Rumplov podpis s svinčnikom se nahaja v notranjosti inštrumenta.

⁷ Matični podatki o rodbini Janeček se nahajajo v Državnem arhivu v Pragi, Poděbrady (Statni oblastni archiv v Praze, Poděbrady). Primerjaj tudi: Zadravec, Nekaj drobtinic iz življenja celjskega baročnega orglarja Janeza Frančiška Janečka, str. 19-21).

⁸ Poročne knjige (Sv. Danijel, Celje). Prim. tudi: Bizjak, Celjske orglarske delavnice v obdobju baroka, v: *Cerkveni glasbenik*, 77 (1984) 40.

Jiří Vojtěch Dvorský (1677 – 1734) je deloval v Pragi. Orglarske obrti sta se pri njem izučila Janez Francišek Janeček in njegov mlajši polbrat Martin Janeček (11. 11. 1700⁹ – umrl po 1741 neznano kje). Jiří Vojtěch Dvorský je bil pravi Martinov stric, zato je Martin ostal v njegovi delavnici, ki jo je po stričevi smrti tudi nasledil, medtem ko je Janez Francišek, ki z Dvorsky-m ni bil v sorodu, odšel v širni svet s trebuhom za kruhom. Že kot izučen orglar je prišel v Celje, se poročil v bogato in ugledno meščansko družino in tam odprl svojo orglarsko delavnico. Obe delavnici sta kljub oddaljenosti na nek način očitno sodelovali, kajti med leti 1726–28, 1732–33 in 1740 imamo ohranjene ostanke kar treh večjih orgel, ki imajo identične, povsem netipične konstrukcije orgelskih omar in jih v izročilu orglarske umetnosti Dvorskega drugje ne najdemo. 1726–1728 sta Martin Janeček in Jiří Vojtěch Dvorský postavila velike orgle v stolnici v kraju Ceske Budejovice, ki zelo spominjajo na orgle Janeza Frančiška Janečka izdelane med 1732 in 1733 za stolnico v Ljubljani. Tema dvema inštrumentoma so podobne tudi orgle v cerkvi sv. Katarine v Pragi, ki jih je leta 1740, že po smrti Dvorskega, postavil Martin Janeček.

Janez Francišek Janeček in Martin Janeček pa nista bila edina orglarja iz te rodbine. Iz drugega zakona med Katarino in Janezom Frančiškom Janečkom je postal orglar tudi Jožef Francišek Janeček (11. 3. 1765¹⁰ – umrl po letu 1805). Ob smrti očeta Janeza Frančiška Janečka je imel sin Jožef Francišek komaj trinajst let. Veliko mlajša od svojega pokojnega moža, bi se vdova Katarina lahko v drugič poročila z najboljšim vajencem in prenesla obrt nanj, vendar tega ni storila. Orglarsko delavnico je upravljala sama, Anton Scholz kot najboljši vajenec pa je delo vodil in se celo podpisoval v orgle kot »orglar iz Celja«, prvič že 12. maja 1778.¹¹ Katarina je poskrbela, da se je sin Jožef Francišek izučil orglarske obrti, ko pa je postal polnoleten, je leta

Fotografija Janečkovih orgel v cerkvi sv. Barbare v Idriji (1767)
(Arhiv avtorja).

1785 prodala delavnico Antonu Scholzu, ki je s tem letom lahko prevzel orglarsko obrt in postal celjski orglar z vsemi meščanskimi pravicami vred. Odprodala je tudi ostale nepremičnine in se s sinom odselila iz Celja,¹² najverjetneje najprej v poljsko mesto Kalisz. Leta 1786 namreč zasledimo Jožefa Janečka »Organifex Calisij« kot orglarja v Varšavi, kjer je omenjeno, da se je preselil iz Celja. Deloval je še vsaj do leta 1805.¹³

V Budimu je deloval tudi orglar Jožef (Jozsef) Janeček, ki je leta 1774 zgradil orgle v cerkvi frančiškanskega samostana v Našicah¹⁴ in leta 1776 v Banatu v mestecu Jimbolia.¹⁵ V Bratislavi je v drugi polovici 18. stoletja deloval orglar Karel Janeček, ki je leta 1781 zgradil orgle v romunskem mestu Arad.¹⁶ Tadva Janečka očitno pripadata rodbinski veji po Martinu Janečku.

⁹ Državni arhiv v Pragi, Poděbrady. Prim. tudi Zadravec, Nekaj drobtinic.

¹⁰ Krstne knjige (Sv. Danijel, Celje). Prim. tudi: Milko Bizjak, Celjske orglarske delavnice ...

¹¹ Lastnoročni Scholzov podpis v orgelskem pozitivu pri Sv. Andražu nad Polzelo.

¹² Zgodovinski arhiv Celje, Mestni magistrat Celje, Davčni register mesta Celje 1785, št. hiše 44. Prim. tudi Zadravec, Nekaj drobtinic

¹³ Na ta podatek me je prvi opozoril organolog Tomaš Horak, potem pa še leta 2014 ob mojem nastopu na Bachovem orgelskem festivalu organolog in organist Wiktor Lyjak. Prim. tudi: Lexikon norddeutscher Orgelbauer. Band 2: Sachsen und Umgebung. Herausgegeben von Wolfram Hackel und Uwe Pape unter Mitarbeit von Wolfgang J. Brylla, Hermann Fischer und Thomas Horak. Pape Verlag Berlin 2012.

¹⁴ Ladislav Šaban, Orgulje slovenskih graditelja u Hrvatskoj, JAZU. Poseban otisak iz Rada 385 str. 5-84, Zagreb, 1980.

¹⁵ Podatek mi je odstopil organolog Tomaš Horak.

¹⁶ Prav tam.

Janečkova hiša (nekdanja št. 44) v Celju (Arhiv avtorja).

Leta 1801 je neki Jožef Janeček pričel graditi velike 60 registrske orgle v stolnici v Bratislavi,¹⁷ vendar zaenkrat ne moremo ugotoviti, ali gre za budimskega ali varšavskega Jožefa Janečka, ali nemara celo nekega novega potomca iz te rodbine orglarjev.

Janez Frančišek Janeček v Celju

Kako je pot zanesla Janečka iz daljne Prage v Celje, zaenkrat lahko le ugibamo. Mesta, ki so bila v monarhiji dobro organizirana prek cehovskih združenj in uglednih meščanov, so bila predvsem prek trgovanja medsebojno povezana. Po pregovoru: »dober glas gre v deveto vas«, se je očitno nekje v okolici Celja pojavila želja po novih orglah. Na Kranjskem in Štajerskem okoli leta 1720 ni bilo nobene vidne orglarske delavnice. Iz leta 1720 imamo ohranjene orgle v Mekinjah pri Kamniku, čigar izdelovalca še vedno nismo indentificirali. Edini podatek je le, da je orgelsko omaro skupaj z ostalo cerkveno opremo okrasila frančiškanska delavnica iz Ljubljane. Sam inštrument z deljenimi piščalnimi deskami predstavlja popoln tujek v našem prostoru, torej lahko sklepamo, da je bil nabavljen iz uvoza.

Janečka v dokumentih zasledimo v Celju prvič 20. 1. 1721, ko se je v mestni cerkvi sv. Danijela poročil z nekaj let starejšo, vendar premožno Marijo Sartori, hčerko od leta 1706 pokojnega trgovca in

mestnega svetnika Adama.¹⁸ V tem zapisu je Janeček omenjen kot izdelovalec orgel v Celju, torej je verjetno v mestu bival že nekaj časa prej. Zanimivo v tem zapisu je, da je Janeček omenjen kot »zakoniti sin pokojnega gospoda Venceslava iz Češke.«¹⁹ Vendar ta zapis ni bil potrjen na osnovi rojstnega lista, ki ga Janeček niti leto kasneje ob pridobitvi meščanskih pravic²⁰ mestnemu svetu ni predložil, z izgovorom, da bi za to potreboval več tednov. Zato sta zanj leta 1722 garantirala dva ugledna meščana.²¹ V zakonu z Marijo so se rodili trije otroci: Marija Tereza Julijana (15. 2. 1722), Leopold Andrej Ksaverij (16. 9. 1724) in Ignacij Tadej (21. 10. 1731).²²

Julija leta 1721 je Janečku mestno vodstvo napisalo priporočilno pismo za zagrebško nadškofijo, z opombo, da je Janeček v okolici že opravil več orglarskih del.²³ Verjetno je šlo le za popravila obstoječih orgel. Prva dva ohranjena Janečkova inštrumenta imamo iz leta 1725 (Šmihel nad Laškimi in Zagorje pri Pilštanju). Istega leta je zabeleženo tudi popravilo starih orgel v zagrebški stolnici, že leta 1726 pa je za zagrebško stolnico izdelal nove male

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ Poročne knjige (Sv. Danijel, Celje). Prim. tudi: Bizjak, Celjske orglarske delavnice

¹⁹ Prav tam. Prim. tudi: Bizjak, Celjske orglarske delavnice.

²⁰ Meščanske pravice je dobil 2. 2. 1722. Prim. tudi: Bizjak, Celjske orglarske delavnice

²¹ Zadravec, Nekaj drobtinic.

²² Datumi veljajo za krste otrok. Krstne knjige (Sv. Danijel, Celje). Prim. tudi: Bizjak, Celjske orglarske delavnice.

²³ Zadravec, Nekaj drobtinic.

Največje danes ohranjene Janečkove orgle v Olimju (1764) (Arhiv avtorja).

orgle – pozitiv. Na sosednjem Hrvaškem je Janeček užival velik ugled. Izdelal je več manjših pozitivov in orgel po župnijskih in podružničnih cerkvah. Leta 1737 so mu lepoglavski pavlinci zaupali obnovo starih orgel v samostanski cerkvi v Lepoglavi in po njihovem naročilu je leta 1764 postavil tudi največje njegove danes ohranjene orgle v Olimju v tedaj še samostanski cerkvi, ki so jo upravljali lepoglavski pavlinci. Naročilo za velike razkošne nove orgle s 24 registri je dobil leta 1740 za mestno cerkev sv. Marka v Zagrebu, kjer so mošnjček razvezali bogati meščani in obrtniki. Naročniki torej niso bile samo župnije, samostani in škofije, ampak tudi bogate mestne skupnosti. Podoben primer je bilo tudi naročilo velikih orgel, ki jih je Janeček postavil leta 1767 v cerkvi zaščitnice rudarjev sv. Barbare v bogatem rudarskem mestu v Idriji.²⁴ Pomembno naročilo, ki je Janečku odprlo pot na Kranjskem, je bila izdelava velikih orgel v Ljubljanski stolnici leta 1734. To je bilo tudi prvo največje Janečkovo delo, vendar oblika orgelskih omar namiguje, da je pri snovanju tega inštrumenta sodelovala tudi praška delavnica Jiří Vojtěch Dvorskega in njegov polbrat Martin Janeček. V ohranjeni originalni pogodbi za ljubljanske stolne orgle seveda ni nobene omembe v zvezi s tem in Janez Frančišek Janeček tu nastopa samostojno z svojim izvirnim pečatom s podobo majhnih orgelskih piščali in lastnoročnim podpisom datiranim z mesecem majem 1732.

Janez Frančišek Janeček je med meščani v Celju postopoma pridobival velik ugled. Že ob poroki z Marijo Sartori, katere oče je ob prelomu med 17. in 18. stoletjem spadal v sam vrh mestne elite, je imel dve ugledni poročni priči. To sta bila trikratni mestni sodnik Gašper Kočevar in doktor obojnega prava ter celjski vicedomski sekretar in cesarski krvni sodnik Janez Matija Popp. Leta 1727 je Janeček postal mestni odbornik, po letu 1754 mestni svetnik in leta 1759 celo celjski mestni sodnik, kar je bila najvišja funkcija v mestu.²⁵

Janeček se je praviloma podpisoval samo z okrajšano obliko imena kot Janez Janeček. V sapnice orgel je prek 50 let dosledno lepil tiskane etikete s tiskarsko napako »Joannes Franciscus / Genechek,

Burger / und Orgel-Macher / in Zilla. 17.« S črnilom je sproti prek tiska popravljaval tiskarski napaki v priimku Genechek »Ge« z »Ja« in včasih pri navedbi mesta Zilla »a« z »i« oziroma »j«. Na koncu je ob številki 17 dodal še zadnji dve številki letnice izdelave orgel. Tudi v zapiskih mestnega sveta se je podpisoval samo z Janez Janeček. Ta podatek na videz ni pomemben, vendar bo ob koncu te zgodbe še kako ključen dokaz, ki bo dokončno ovrgel razlago, da naj bi v Celju delovala dva Janečka – oče Janez Frančišek Janeček in nek drugi Janez Janeček.²⁶

Neprijetno dejstvo, ki bo razkrilo dvojno zakonsko življenje Janeza Frančiška Janečka, je namreč krst Janečkove hčerke Marije v zagrebški mestni cerkvi sv. Marka 9. 5. 1749, kjer kot mati ne nastopa Janečkova zakonita celjska žena Marija, temveč Katarina, ki je ob krstu omenjena kot »Janečkova spremljevalka« in ne kot »zakonita žena«.²⁷ Prav taista Katarina se po smrti prve žene Marije 20. 1. 1762 že jeseni istega leta pojavi v Celju kot Janečkova zakonita žena, čeprav poroke med njima v celjskih maticah ne zasledimo.²⁸ Kje in predvsem kdaj se je Janeček poročil s Katarino, bo ostalo še nekaj časa odprto vprašanje. Razmerje z njo je imel najmanj trinajst let, verjetno pa še dlje, medtem ko je bil poročen s prvo ženo. Pogosta in dolgotrajnejša bivanja v Zagrebu so se začela s postavitvijo velikih orgel v mestni cerkvi sv. Marka na Gornjem Gradu med leti 1740 in 1741. Vendar se je Janeček v Zagrebu mudil tudi 29. avgusta 1742, ko mu je bilo iz državne zakladnice dano za nove orgle petdeset renskih florenov, relativno majhen znesek, ki je bil očitno poplačilo zadnjega obroka dolga.²⁹ Verjetno ni na-

²⁶ V monografiji *Orgle na Slovenskem (Bizjak in Škulj)*, str. 48 in str. 60 sem kot avtor prispevka predvideval, da sta obstajala dva Janeza Janečka, ravno zaradi najdbe podatka o krstu otroka Janeza Janečka in Katarine v cerkvi sv. Marka v Zagrebu leta 1749. Janez (Frančišek) Janeček je bil takrat še poročen v Celju z Marijo, ki je živela še do leta 1762. Danes lahko z gotovostjo trdimo, da sta bila oba ena in ista oseba.

²⁷ Državni arhiv v Zagrebu, Župnija sv. Marka (Zagreb, Gornji Grad), matice krščenih 1744-1755, št. 1289 (fol. 42): 1749 die 9na maji baptisata est filia legitima Nomine Mariana Patris Joannis Janechek et Consortis ejus Catharinae Janechin, Levantibus Patrinis Josepho Erharth et Domina Catharina Okierth (?).

²⁸ 21. 9. 1762 je Katarina Janeček nastopala kot botra pri krstu hčerke celjskega izdelovalca odevi Jakoba Janischa.

²⁹ Državni arhiv v Zagrebu hrani podatek, da je med leti 1740-41 v cerkvi sv. Marka (Zagreb, Gornji Grad) postavil

²⁴ Ohranjena je stara črnobela fotografija teh orgel, ki so bile uničene v bombardiranju v drugi svetovni vojni.

²⁵ Zadravec, *Nekaj drobtinic*

ključje, da sta Janez Frančišek in Katarina kasneje leta 1749 krstila hčerko prav v tej cerkvi.

Leta 1750 se je zgodil hud družinski povračilni udarec Janezu Frančišku Janečku. Kot kaže, so doma izvedeli za očetovo prešuštvo ter krst nezakonske hčerke in njegov 19 letni sin Ignacij Tadej se je odpovedal orglarski obrti. 20. septembra 1750 je stopil v stiški samostan in prejel redovno ime Štefan.³⁰ Ignacij Tadej je nedvomno delal v očetovi delavnici in stiške menihe ter njihovo življenje spoznal že nekaj let prej, ko je leta 1747 v samostanski cerkvi v Stični Janeček postavil nove orgle. Montaža in uglaševanje tako velikega instrumenta sta zahtevala nekaj tednov dela in bivanja na terenu, pri čemer je sodelovalo več izurjenih pomočnikov. Štefan Janeček je 21. 9. 1751 naredil redovne zaobljube, v letih 1753 in 1754 študiral v Reinu, potem pa poučeval v samostanu. Opravljal je službo namestnika priorja (1757) in bil član arhidiakonatskega konzistorija. Umrl je mlad, 4. 9. 1757.³¹

Ko je v začetku leta 1762, tik po izteku Janečkovega mandata mestnega sodnika, umrla še žena Marija,³² je začel ugled orglarju v mestu naglo upadati. Najkasneje septembra istega leta se v Celju pojavila druga žena Katarina. Okoliščine te poroke, ki so še vedno nerazjasnjene, dopuščajo možnost, da je bil Janeček istočasno poročen z dvema ženama, prvo v Celju in drugo v Zagrebu. Skrivnostni zapleti z nikoli predloženim rojstnim listom v Celju, to možnost dodatno povečujejo. 11. 3. 1765 se je Janezu Frančišku in Katarini v Celju rodil drugi znani otrok, sin Frančišek Jožef. Porod je bil problematičen in babica je otroka krstila, ko je bil še v maternici,³³ saj so po

nove orgle celjski orglar. To je bil seveda lahko samo Janez Frančišek Janeček.

³⁰ Mlinarič, *Stiška opatija 1136-1784*, str. 770, cit.: »Za orgle vemo da so bile predelane v letu 1697, nakar je pod opatom Viljemom orglarski mojster Janez Janeček iz Celja, čigar sin je v letu 1750 oblekel v Stični meniški habit in prejel redovno ime Štefan, leta 1747 postavil nove orgle z lepim baročnim ohišjem.«

³¹ Mlinarič, *Stiška opatija*

³² *Matice umrlih (sv. Danijel, Celje): 1762, 20. 1. Sepulta est D. Maria Janetschekin, nata circ. 70 annos, provisa omnibus. Prim. tudi: Milko Bizjak Celjske orglarske delavnice.*

³³ *Krstne knjige (Sv. Danijel, Celje): 1765. 11.3. Die 11ma Franciscus Josephus natus 9na hujus Baptisatus est sub conditione / obsterix in casu necessitatis abluerat materno adhuc clausum / filius legitimus D. Joannis Janetschegg et Catharinae conjugis ejus. Levantibus Nobili Domino Fran-*

tedanji navadi nekrščene umrle otroke pokopavali izza cerkvenega pokopališkega zidu. Porod se je na koncu vendarle srečno končal. Katarina je bila bistveno mlajša od Janeza Frančiška in njuna zveza ni temeljila na pridobitnosti, kot je bila očitna poroka s prvo ženo, temveč je bila plod prave ljubezni. Tudi po Janečkovi smrti je Katarina to požrtvovalno dokazala s tem, da se ni vdruugo poročila, temveč je sama vodila orglarsko delavnico in poskrbela, da se je njun mladoletni sin izučil orglarske obrti.

Janeček je leta 1769 ponovno kandidiral za mestnega sodnika, vendar se je tokrat zapletlo. Okrožni urad ga je odstavil, češ da ni dovolj miroljuben. Naslednje leto 13. 10. 1770 ga je večina od 86 meščanov ponovno izvolila za mestnega sodnika. Takrat je Janeček mestne svetnike ozmerjal z lažnimi preroki, ti so se pritožili zaradi njegove izvolitve, zato ga guvernerij ni potrdil. Za nameček so ga vrgli celo iz mestnega sveta, vendar so ga čez nekaj dni vanj ponovno sprejeli.³⁴ Sovražna atmosfera, ki se je razvnela v mestnem svetu, je bila gotovo posledica skupine ogorčenih meščanov, ki očitno niso mogli sprejeti Janečkovega osebnega življenja v tem majhnem mestu.

Razkritje afere je moralo imeti posledico tudi v cerkvenih krogih. Po letu 1762 so se nad Janečka resnično zgrnili črni oblaki tudi na poslovnem področju. Leta 1726 v Rihenbergu na Primorskem rojen Frančišek Ksaver Križman,³⁵ ki je bil 1750 posvečen v duhovnika in je med leti 1754-58 pniknil v neznano, domnevamo pa, da se je tedaj učil orglarske obrti v Benetkah pri Petru Nakiću, je v ljubljanski stolnici prek cerkvenih krogov zlobiral, da je lahko podrl velike Janečkove orgle in tam postavil svoje. V ohranjeni ponudbi za nove orgle je Janečkove orgle popljuval tako glede koncepta dispozicije kot tudi mehansko tehnične izvedbe. Kot poznamo danes ohranjena Janečkova dela, popolnoma neumestno in krivično. Leta 1762 je Križman v ljubljanski stolnici postavil nove, samo enomanualne, 32 registrske orgle po italijanskem

cisco Jamnigg, et Praenobili Domina Juliana e Satlberg, per me Antonio Maximiliano Jureschitsch Vicario. Prim. tudi: Milko Bizjak Celjske orglarske delavnice.

³⁴ *Prim. tudi: Bizjak, Celjske orglarske delavnice in Zadravec, Nekaj drobtinic.*

³⁵ *Milko Bizjak, Frančišek Ksaver Križman, v: Cerkevni glasbenik, 76, 1983, str.73-77.*

vzoru, ki pa niso zdržale niti 20 let. Križmanovo kratkosapno delovanje na naših tleh se je hitro in neuspešno končalo. Preselil se je na območje današnje Avstrije, kjer je postavil več orgel, vendar niti ene se danes niso ohranile v originalnem stanju. Pri nas je postavil samo štiri znane orgle, od katerih ni razen dveh orgelskih omar ostalo praktično nič: Ribnica na Dolenjskem (1758-60), Ljubljana stolnica (1762), Ljubljana uršulinska cerkev (1763), Novo mesto kapiteljska cerkev (1763).³⁶

Reprezentančne Janečkove orgle v ljubljanski stolnici so bile torej uničene. Po letu 1762 Janečkova delavnica pri nas ne dobiva več velikih naročil, kjer bi bili naročniki župnije. Izjema so velike orgle v Idriji (1767),³⁷ kjer je Janeček očitno posel uspešno pridobil prek obrtniških povezav in je ta instrument financiralo bogato rudarsko mesto. Večja naročila zaznamo samo še s Hrvaške; kot naprimer velike dvomanualne orgle v Olimju (1764) naročijo lepoglavski pavlinci, ali pa orgle v dveh prekrasnih baročnih omarah v Selih pri Sisku (1777). Vse ostalo, kar je danes znanega iz tega obdobja, so samo manjši pozitivni brez pedala. Konkurenca Janečkovi delavnici se pojavi tudi iz ljubljanske delavnice Janeza Jurija Eisla, ki je z velikimi orglami obvladoval področje predvsem samostanskih cerkva,³⁸ kjer Janeček z izjemo Cistercianov v Stični, nikoli ni dobil naročil.³⁹ V Mariboru se ob koncu šestdesetih let

18. stoletja pojavi nova konkurenca. Iz Gradca se v Maribor priseli orglar Simon Otoničer (ok. 1730 – 6. 11. 1784)⁴⁰ in predvsem z orgelskimi pozitivni opremlja manjše cerkve. Njegove prve instrumente pri nas sledimo od leta 1764 naprej.⁴¹ Preusmeri se tudi na področje Hrvaške, kjer se trg počasi, a vztrajno zapira. Po njegovi smrti nadaljuje z očetovo tradicijo sin Jožef Otonič (8. 8. 1767 – 5. 1. 1835)⁴² in ob koncu 18. stoletja z večjimi orglami resno ogrozi Scholzovo delavnico.

Posebno vprašanje se odpre ob Janečkovi smrti. V celjskih matičnih knjigah sv. Danijela bomo zaman iskali vpis Janečkove smrti. Tudi v zapiskih celjskega mestnega sveta ni o datumu Janečkove smrti nobenega natančnega podatka. Da so tako slavnega in pomembnega Celjana prezrli, je skoraj nerazumljivo. Razdobje, v katerem je umrl, kljub vsemu lahko določimo le približno, na podlagi dveh znanih dokumentov. Svojo navzočnost je s podpisom zadnjič potrdil 28. 7. 1777 v zapisku mestnega sveta.⁴³ Zanesljivo pa 12. 5. 1778 ni bil več živ, saj je

jajo v župnijski cerkvi na Raki. Tja so namreč po razpustitvi kostanjeviškega samostana ob koncu 18. stoletja prodali orgle in jih krepko znižali, ker na novem koru po višini ni bilo dovolj prostora. Celoten instrument je popolnoma uničil Mayer, ko je v stare orgelske omare postavil svoje nove 22 registrske pnevmatične orgle. Že na prvi pogled je poznavalcu jasno, da ne gre za Janečkov koncept orgelskih omar, na kar opozori ne samo členitev prospekta, ampak tudi drobno okrasje. Te pri nas največje menzurirane baročne orgle so imele v osrednjem delu prospekta obeh velikih stranskih omar register Principal 16', kar še danes potrjujejo velike okrogle odprtine na pokrovu omar, skozi katere so nekoliko štrlele največje piščali. Ob restavriranju omar so bile na kasetah pokrovov najdene stare kvadratne izreznine za registerske ročke, z delno ohranjenimi zapisi imen registrov, med katerimi je bil dobro viden napis Vox Humana (v smislu Voce Umana). Register, ki ga Janečkova, kot tudi vsa češka baročna orglarska tradicija, ni nikoli izdelovala. Iz samih orgelskih omar je prostorsko razvidno, da so bili tako pedalni kot manualni registri postavljeni na skupnih sapnicah, kar je bila pogosta praksa severno tirolske orglarske šole, način, ki ga je kasneje uporabljal tudi Janez Jurij Eisl (Tri Fare na Dolenjskem, 1753).

³⁶ Orgle v Ribnici so skrivnostno zgorele in Janečkov naslednik Anton Scholz je tam postavil nove leta 1782, ko je celjsko delavnico vodila vdova Katarina Janeček. Orgle v ljubljanski stolnici so leta 1780 zamenjale Eislove orgle, ki jih je ob mojstrov smrti dokončal Kučera. Orgle v ljubljanski uršulinski cerkvi je uničila Napoleonova vojska, ko so cerkev uporabili kot hlev. Orgle v novomeški kapiteljski cerkvi pa so bile predelane in popolnoma odstranjene, najprej nadomeščene s pnevmatičnimi (Mayer), danes pa so v stari restavrirani Križmanovi omari nove Škrablove orgle.

³⁷ Janečkove orgle v Idriji so imele zanesljivo dva manuala in pedal. Edini ohranjeni dokument je črnobela fotografija, ki priča, da so imele orgle pod glavno sapnico še sapnico vzporednega manuala, katerega piščalje je lepo vidno pod glavnim večjim orgelskim piščalnim prospektom. Igralnik je bil enako kot pri orglah v Olimju nameščen na hrbtni strani orgelske omare, tako da je lahko organist skozi kukalo v omari gledal na oltar.

³⁸ Cerkev frančiškanskih samostanov z Eislovimi orglami: Marija Gorica na Hrvaškem 1759, Nazarje 1763, Novo mesto 1764; Jezuitska cerkev sv. Jakoba v Ljubljani 1779.

³⁹ Janečku pripisujejo tudi velike orgle v cistercijanski samostanski cerkvi v Kostanjevici iz leta 1742. Od teh orgel so danes ohranjene le tri prekrasne baročne omare, ki se naha-

⁴⁰ Bizjak, Mariborska orglarska delavnica v obdobju baroka, v: Cerkevni glasbenik 77 (1984) 77.

⁴¹ Orgle v Starem Trgu pri Slovenj Gradcu (sv. Pankracij) je po izročilu kronike leta 1764 izdelal nek mariborski orglar. To je bil lahko samo Simon Otoničer, saj je takrat že bival v Mariboru in tega leta se mu je rodil tudi prvi od štirih otrok, sin Simon Laurentius, krščen 11. 9. 1764.

⁴² Bizjak, Mariborska orglarska delavnica.

⁴³ Zgodovinski arhiv Celje, Mestni magistrat Celje, šk. 5. Protokol sej celjskega mestnega sveta 1775-1778. Prim. tudi

s tem datumom zabeležen podpis Antona Scholza v orgelskem pozitivu v cerkvi sv. Andraža nad Polzelo. Popis Janečkove zapuščine so predstavniki celjske mestne uprave izvedli 14. 5. 1778.⁴⁴

Možno je, da je Janeček umrl na terenu in bil tam pokopan, ter so bili njegovi posmrtni ostanke prenešeni v Celje naknadno? Vendar bi o tem zagotovo našli kak dokaz v zapiskih mestnega sveta. Leta 1777 je postavljaj zadnje znane orgle v Selih pri Sisku⁴⁵ in četudi je orgle že končal, je možno, da je odšel na pot zaradi poplačila po izvršenem delu, kar je bila velikokrat ustaljena praksa. Lahko bi umrl na poti, ki gotovo ni bila enostavna za tiste čase. Vendar kljub temu zanesljivo ni potoval sam in bi spremljevalec poskrbel za njegovo truplo. Druga, a tudi ne izključujoča možnost pa je, da mu je cerkev zaradi pregrehe dvojne poroke, odrekla cerkveni pogreb in s tem posledično ni bilo vpisa v matice umrlih?

Po popisu Janečkove zapuščine je vdova Katarina prejela 700 goldinarjev, ostanek 1956 goldinarjev pa je pripadal mladoletnemu sinu.⁴⁶ Katarina je bila do sinove polnoletnosti določena za njegovo skrbnico in je upravljala preostalo premoženje. Ker drugih dedičev ni bilo, lahko sklepamo, da sta bila tudi oba preostala Janečkova otroka iz prvega zakona že pokojna, prav tako tudi v Zagrebu krščena hči Marija. Katarina je delavnico vodila sama, delovodja pa je bil Anton Scholz. Ta se je od Janečkove smrti dalje podpisoval v vse izdelane orgle, vendar dokler je bila lastnica obrti Katarina, Scholz ni imel meščanskih pravic. Šele z letom 1785 je Scholzu prodala delavnico in mu prepustila obrt. Od tega leta dalje se Scholz podpisuje kot »meščanski graditelj orgel v Celju.«⁴⁷ Nikjer ni omenjeno, ali je Scholz kupil tudi orglarsko orodje Janečkove delavnice? Po vsej verjetnosti je to Katarina prepustila sinu Jožefu Frančišku, ki je bil takrat že izučen in polnoleten orglar. 3. 1. 1785 je Katarina poravnala letni davek od hiše št. 44 in po tem datumu se zanjo in za sinom v Celju izgubi vsakršna dokumentirana sled. Hišo in vrt je kupil Janez Pilz, oštat na bregu s poslovnimi

Janečkovimi dokumenti pa Ferdinand Gall – kipar, ki je dolga leta poslovno sodeloval z Janečkom.⁴⁸

Kot je bilo že omenjeno, se Janečkov sin Jožef Frančišek kot izučeni orglar leta 1786 pojavi v Varšavi, kjer ga zasledujemo do leta 1805. Podobno kot nekoč njegov oče, je odšel s trebuhom za kruhom daleč od svojega rojstnega kraja. Kaj ga je vodilo tako daleč, bo mogoče nekoč odkrila zgodovina. Žal ne poznamo rodovnega porekla Katarine Janeček, kar bi morda lahko razjasnilo tudi to odločitev.

Celjska baročna orglarska delavnica pod vodstvom Antona Scholza (roj. ok. 1754 – 4. 10. 1802)⁴⁹ se v najhujših časih sooča z vsesplošno recesijo. Jožefinske reforme, ki so v osemdesetih letih 18. stoletja ukinile premnoge bogate samostane, so posredno prizadele tudi obrtnike, ki so velik del zaslužka pridobili z dragocenimi cerkvenimi naročili. Naročil za velike orgle ni več. Scholz izdeluje pretežno manjše orgelske pozitive, prodaja je usmerjena večinoma na ozemlje Hrvaške. Scholz živi v osrčju Celja na hišni številki 17. V zakonu z Elizabeto (ok. 1769 – 27. 6. 1835) se jima rodi sin Franc Ksaver, ki umre star komaj pol leta zaradi krčev 1. 1. 1800. Anton Scholz umre dve leti kasneje za tuberkulozo 4. 10. 1802.⁵⁰

Po Scholzovi smrti se vdova Elizabeta 9. 9. 1805⁵¹ poroči z vajencem Venceslavom Marthalom, ki tedaj prevzame obrt. Istega leta se zakoncema rodi sin Jožef, ki v starosti šestih let umre 7. 8. 1811. Delavnica ostane brez naslednika. Trg z orglami je vse bolj zasičen. Marthal se osredotoča na popravila in vzdrževanje obstoječih orgel, kjer zasledujemo njegove podpise. Kvaliteta novih inštrumentov znatno nazaduje od odličnih Janečkovih orgel. Venceslav Marthal umre 27. 7. 1825 za tuberkulozo⁵² in Elizabeta postane vdrugeč vdova. Delavnico vodi sama vse do smrti 27. 6. 1835.⁵³ S tem datumom se zaključí bogata tradicija celjske orglarske delavnice.

Zadravec, Nekaj drobtinic.

⁴⁴ *Zadravec, Nekaj drobtinic.*

⁴⁵ *Ladislav Šaban, Orgulje slovenskih graditelja u Hrvatskoj, Zagreb: JAZU, Poseban otisak iz Rada 385 str. 5-84, Zagreb, 1980.*

⁴⁶ *Zadravec, Nekaj drobtinic.*

⁴⁷ *Bizjak, Celjske orglarske delavnice.*

⁴⁸ *Zadravec, Nekaj drobtinic.*

⁴⁹ *Bizjak, Celjske orglarske delavnice.*

⁵⁰ *Bizjak, Celjske orglarske delavnice..*

⁵¹ *Bizjak, Celjske orglarske delavnice.*

⁵² *Bizjak, Celjske orglarske delavnice.*

⁵³ *Bizjak, Celjske orglarske delavnice.*

Janečkove orgle in pozitivni ali zabeležena večja popravila na drugih orglah v kronološkem zaporedju

1725	Šmihel nad Laškim	1749	Trbovlje, sv.Martin
1725	Zagorje pri Pilštanju	1751	Slake pri Podčetrtku, sv. Marija na Pesku
1725	Zagreb, stolnica (popravilo starih orgel)	1753-55	Ruše, cerkev Marijinega rojstva
1726	Zagreb, stolnica (nov pozitiv)	1755	Sladka Gora, cerkev Matere božje
1730	Brezina, sv.Barbara	1756	Log pri Vipavi (prodane v Boršt)
1731	Rečica nad Laškim (kasneje Celje sv.Maksimilijan, danes opatova kapela)	1757	Podlipovica, sv.Mohor in Fortunat
1733	Brdovec, župnijska cerkev (danes Laduč)	1763	Čermožiše pri Žetalah, cerkev sv.Marije
1734	Ljubljana, stolnica, velike orgle	1764-65	Olimje, cerkev Marijinega vnebovzetja
1734	Sv.Rozalija pri Šentjurju	1767	Idrija, sv.Barbara
1734	Sela, sv.Filip	1767	Sisak, sv.Križ
1737	Lepoglava (pavlinski samostan, obnova starih orgel)	1768	Vine nad Zagorjem (danes Zagorje ob Savi, sv.Peter in Pavel)
1738	Ptuj, sv.Peter in Pavel (obnova starih orgel)	1770	Lemberg, sv.Pankracij
1739	Ljubljana, stolnica, orgle na levem stranskem koru	1771	Lemberg, sv.Miklavž
1739	Ptuj, muzej, procesijski pozitiv	1771	Brezovica, Marijina cerkev
1740 ali 50	Sv.Jožef v Studencih	1775-77	Nova Cerkev pri Vojniku, sv.Lenart
1741-42	Zagreb, sv.Marko	1777	Sela pri Sisku, sv. Marija Magdalena
1743	Crngrob, cerkev Marijinega oznanjenja	ok.1725	Vodule nad Dramljami, sv.Uršula
1743	Rogarec, sv.Hiacinta	ok.1730-40	Vrhe pri Slovenj Gradcu, sv.Urban
1745	Zavrč, cerkev Marijinega vnebovzetja (danes Ljubljana, cerkev Vstalega Jezusa)	ok.1740-50	Legen, sv.Jurij
1745	Bojtina, sv.Uršula	ok.1740-50	Svetina nad Laškim, sv.Križ
1746	Uniše, sv.Ožbalt	ok.1750-55	Botričica nad Šentjurjem, Marija sedem žalosti
1747	Stična, samostanska cerkev	ok.1755	Lepoglava, sv.Jurij
1748	Trbonje, sv.Križ (danes ptujski muzej)	ok.1755-70	Spodnje Tinsko, cerkev Matere božje
1749	Čeče, sv.Katarina	ok.1760	Ponikva pri Šentjurju
1749	Rodni Vrh, sv.Duh	?	Sv.Florijan nad Vojnikom
		?	Sisak, sv.Marija

Viri in literatura

- Bizjak, Milko**, *Baročne orgle in orglarstvo na Slovenskem* (diplomski rad, mentor: red. prof. Ladislav Šaban), Zagreb: Muzička akademija u Zagrebu, 1983
- Bizjak, Milko**, *Frančišek Ksaver Križman, v: Cerkevni glasbenik*, 76, (1983) 73–77.
- Bizjak, Milko**, *Celjske orglarske delavnice v obdobju baroka, v: Cerkevni glasbenik* 77 (1984) 40.
- Bizjak, Milko**, *Ljubljanske orglarske delavnice v obdobju baroka, v: Cerkevni glasbenik* 77 (1984) 17.
- Bizjak, Milko**, *Mariborska orglarska delavnica v obdobju baroka, v: Cerkevni glasbenik* 77 (1984) 77.
- Bizjak, Milko**, *Orglarske delavnice v obdobju klasicizma (1), v: Cerkevni glasbenik* 78 (1985) 17.
- Bizjak, Milko** in **Škulj, Edo**, *Orgle na Slovenskem*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1985.
- Mlinarič, Jože**, *Stiška opatija 1136-1784*, Novo mesto: Dolenjska Založba, 1995.
- Wolfgang J. Brylla, Hermann Fischer** und **Thomas Horak**, *Lexikon norddeutscher Orgelbauer. Band 2: Sachsen und Umgebung.*, Berlin: Pape Verlag, 2012
- Zadavec, Dejan**, *Nekaj drobtinic iz življenja celjskega baročnega orglarja Janeza Frančiška Janečka. Celjski baročni orglarski mojster Janez Frančišek Janeček*, Pokrajinski muzej Ptuj – Ormož, 2016, str. 19-21.

Urh Ferlež*

»Zdaj pa poglejmo sad modernega liberalizma«

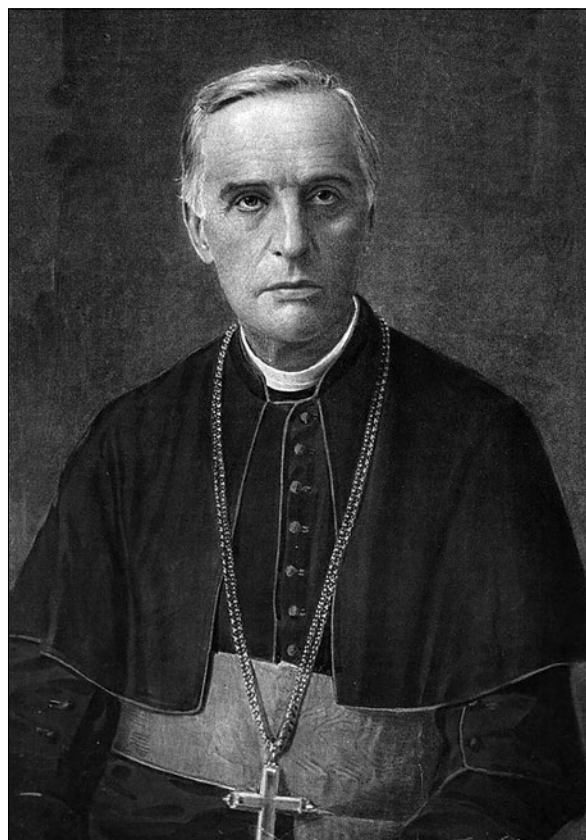
Misel Antona Mahniča v njegovem pariškem potopisu

Članek obravnava potopis politično angažiranega škofa, pisatelja in profesorja Antona Mahniča, ki je bil v dveh delih objavljen v piščevem lastnem listu leta 1891. V uvodu so pojasnjene zgodovinske okoliščine na Slovenskem ob koncu 19. in začetku 20. stoletja, ko je bil Mahnič politično in pisateljsko najbolj dejaven. Zadnja tri desetletja življenja Slovencev v Avstro-Ogrski monarhiji so bila zaznamovana z delitvijo na liberalni in katoliški tabor, pri čemer Mahnič velja za vodjo drugega. Njegova pisateljska dela so prežeta s krščansko metafiziko in platonskim idealizmom, njegovi politična in duhovna drža sta bili radikalni in konservativni. V tem duhu je napisan tudi njegov pariški potopis. V »zibelko sadu moderne liberalizma«, kot imenuje Pariz, je potoval leta 1886. V potopisu poleg izletniških vtisov kritizira kapitalizem in (katoliški) liberalizem, analizira francosko zgodovino in družbo in ob obisku Louvra razmišlja o umetnosti. Njegovi zapisi nam ponujajo pogled na svet katoliškega intelektualca na prelomu stoletja.

Od Gorice do Krka

Gorica, Görz, Gorizia, Gurize – v tem mestu je na bližnjem Krasu rojeni Anton Mahnič začel svoje zadano poslanstvo. Štiri verzije zapisa njegovega imena dobro pokažejo na nacionalno kompleksnost prostora. Če so pod habsburško krono združeni na-

rodi skozi stoletja bolj ali manj uspešno po stopnji kulturnega in narodno-političnega napredka vedno hodili korak za nemškim vzorom, so po nagodbi 1867, ki je avtonomijo omogočila Madžarom, tudi sami zahtevali politične, jezikovne in kulturne pravice. Nemci (in Italijani na zahodu) svojega privile-

Portret Antona Mahniča, okoli 1900
(Wikimedia Commons)

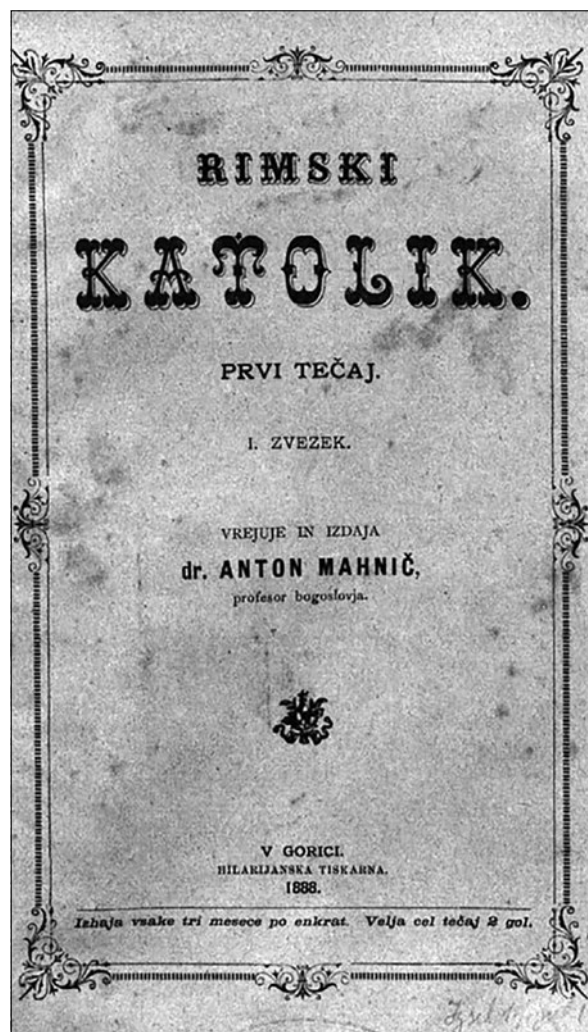
* Urh Ferlež, magister profesor slovenskega jezika in književnosti, E-mail: ferlez.urh@gmail.com

giranega položaja niso želeli kar tako pustiti iz rok, zato se je njihov pritisk na druge narode zelo povečal, pri tem niso izbirali sredstev (na Slovenskem najbolj izrazito na južnem Štajerskem in Koroškem).

Slovenci, s svojimi politiki, intelektualci, duhovščino in gospodarstveniki na čelu, so kaj kmalu ugotovili, da se bo treba pritisku zoperstaviti (slovenski nacionalizem je bil izrazito obramben). Dolgo so nastopali v slogi, vsaj navzven po aneksiji Bosne in prihodu konservativne Taaffejeve vlade na oblast (1879) so Slovence razdelili na dva tabora, poenostavljeno rečeno na katoliškega in liberalnega, iz katerih so potem izšle stranke. Delitev seveda ni bila nič nenavadnega, saj se je takšen razkol v skoraj vseh evropskih narodih zgodil že prej. Za milijonski narod je dolgo veljalo, da je bolje, če politično nastopa skupaj, ironija pa je, da se je delitev zgodila ravno pod Taaffejem, ko je nemški pritisk nekoliko popustil, Slovenci pa so uspeli uveljaviti nekatere svoje narodne pravice.

Za oba dva tabora lahko načelno trdimo, da sta se idejno zavzemala za dobro slovenskega naroda. Liberalci, npr. Hribar, Vošnjak in Tavčar, so emancipacijo slovenskega naroda videli v liberalizmu, naprednih idejah, kapitalizmu (gospodarskem napredku) in so tako uspeli nagovoriti predvsem meščane in izobražence. Njihove ideje niso bile skladne s tradicionalnostjo Cerkve, ki se je takrat vključevala v politično življenje, zato so pogosto po njej neusmiljeno udrihali. Enaka delitev je bila tudi v odnosu do književnosti in druge umetnosti. S katoliško politiko je sredi osemdesetih let 19. stoletja začel škof Jakob Missia, vendar je to počel diplomatsko, medtem ko je bil njegov naslednik Anton Mahnič precej bolj polemičen in radikalen. Katoliška struja je na svojo stran pridobila veliko kmečkega in delavskega življa. Oba škofa sta izhajala iz kmečkega okolja, zato sta jima bila kmečko in delavsko vprašanje blizu, liberalizma, kapitalizma in centralizacije pa nista mogla sprejeti.

Mahnič je bil po izobrazbi doktor bibličnih ved, dolgo je bil profesor v goriškem bogoslovju in semenišču, po duši pa je gorel za krščansko filozofijo, krščanski platonizem. Bil je zelo izobražen, obvladal je več jezikov. Zavzemal se je, da bi mišljenje njegovih sodobnikov zopet preželo krščanstvo, toda ne vera na slepo, zanj je bilo krščanstvo

Naslovnica prve številke Rimskega katolika
(Digitalna knjižnica Slovenije)

pogojeno z globokim razmišljanjem in študijem, ki pa je bilo po njegovih besedah že v tistem času zaslepljeno zaradi subjektivizma religije in znanosti, površinsko navduševanje za narod in navduševanje nad enodnevnimi literarnimi in drugimi dosežki.¹ Mahničeva filozofija delno sloni na Platonovem idealizmu, uvrstimo pa jo lahko na začetek slovenske nove sholastike (njen najbolj znani predstavnik je Aleš Ušeničnik). Razvil jo je v svoji razpravi *Metafizična trojica*, jasno pa jo artikulira tudi v svojih *Dvanajstih večerih*. Osrednja ideja je trojica dobro-resnično-lepo, mišljenje mora biti pravilno (prav), delovanje dobro, umetnost pa lepa.²

¹ Klemenčič, 1990, 11.

² Gržan, 2006, 91.

Preko te prizme je Mahnič presojal vse vidike sveta okoli sebe. Radikalno je presojal politiko predvsem pa književnost. Ogromno je pisal že izza dijaških let, vrhunec pa je njegovo pisateljstvo doživelo, ko je leta 1888 ustanovil list *Rimski katolik*, katerega lastnik, urednik in glavni avtor je bil. Zgodovina (literarna) ga šteje za neusmiljenega kritika slovenskih pisateljev (Stritarja, Tavčarja, Jurčiča, Gregorčiča in drugih), saj je bilo njihovo literarno ustvarjanje daleč od njegovih filozofskih nazorov. S svojo radikalnostjo si je nakopal veliko nasprotnikov in dobil nalepko krivca za »ločitev duhov«. Po drugi strani je finančno podpiral veliko mladih, tako pisateljev kot študentov, tudi mladega Cankarja, in slovenskih narodnih društev. Leta 1896 je bil imenovan za škofa na Krku. Tam je deloval povsem enako kot poprej v Gorici, zavzemal se je za izobraževanje prebivalstva, ustanovil tiskarno in pisal, njegova narodna drža je prišla še bolj do izraza v času italijanske zasedbe. Krčani so ga vzeli za svojega, bil je zelo priljubljen, trenutno teče postopek za njegovo beatifikacijo.

Mahnič je bil že za svoj čas idejno zelo konservativen in radikalen, iz perspektive 21. stoletja ga razumemo še težje. Slovenska zgodovina njegovega političnega in literarnega delovanja še ni obdelala preko njemu lastnega idejnega stališča (tj. stališče Cerkve in njegove osebne filozofije), iz perspektive nekoga, ki je prepričan, da morajo Slovenci postati izobražen, polnopraven narod, ki bo prežet s katoliško vero in brez vsakršnega liberalizma. Sploh se še danes na slovenske katoliške umetnike in izobražence iz 19. in z začetka 20. stoletja pogosto pušča ob robu ali se jim natika oznako konservativnosti. Mahnič je pustil veliko sled v slovenskem političnem in kulturnem življenju. Njegova filozofsko-literarna nestrpnost je preglasila pogumno zavzemanje za pravice Slovencev.³

Izlet v prestolnico sadu modernega liberalizma

Anton Mahnič je v Francijo potoval poleti leta 1886, takrat je bil profesor na bogoslovju v Gorici. Najprej je obiskal Lurd, nato je potoval proti prestolnici, sproti pa si je ogledal še Orléans. V Parizu je preživel pet dni. Pet let pozneje se je svojega

potovanje spominjal v tretjem letniku *Rimskega katolika*, napisal je dva sestavka, kot kaže, jih je v začetku načrtoval še več, saj ima prvi listek podnaslova *Iz Lurda v Pariz. Orléans. in Prvi dan v Parizu*, drugi pa je pisan brez podnaslovov.

Že listanje tretjega letnika Mahničevega lista da zanimiv vpogled v njegove tedanje filozofsko-katoliške okope, ki jih je skupaj s sodelavci projiciral na prav vse vidike življenja. Nekakšno hrbtenico časopisa tvori razmislek o sodobni interpretaciji Aristotela in Tomaža Akvinskega, sledi razprava o metafiziki spolne ljubezni, pisma o vzgoji (kjer se izkaže za precejšnjega antifeminista), komentarji sodobnega političnega dogajanja v Avstriji in po svetu, kritika Ivana Tavčarja, razprava o vlogi glasbe v cerkvi, pa feljton *Pisma brezvercu*, kjer so odgovarjali na verska in filozofska vprašanja, nekaj potopisov, spominov, pisem in literarnih feljtonov.

Mahnič v zvezi s Francijo ni pisal le v zvezi s Parizom, o Franciji je pisal kot o zibelki *sadu modernega liberalizma*:

»Zdaj pa poglejmo sad modernega liberalizma. Začnimo pri javnem življenju. Francoska revolucija si je zapisala na zastavo: *liberté*. A ravno ona je na Francoskem zatrla avtonomistično pravo; ravno ona je svoje tiranstvo razširila — do vesti (...) kruto preganjajoč cerkev, a javno proglašivši vero čiste pameti; francoska revolucija je prva staršem utajila pravico do svobodne vzgoje svoje dece. Liberalizem uničuje povsod deželno avtonomijo, prikračuje zgodovinske, postavno priborjene pravice. Z železno verigo centralizma je oklenil Avstrijo, Španijo, Italijo, Nemčijo. Liberelec pa centralist je identično. Liberalizem je uvedel splošno vezajočo vojaško postavo, prezrši, da za vojaštvo ni vsakdo, ki je krepkega telesa, ampak kogar za to usposablja individualno nagnenje in poseben poklic. Liberalizem je vpeljal prisilno šolsko postavo, po kateri pristoji, ako ne izdajo nič milejša sredstva, vojaku oblast staršem trgati deco iz rok in jo gnati v šolo, katera je osnovana proti verskemu prepričanju staršev, kojim daje narava izključljivo pravo do odgoje otrok! Liberalizem je Evropi stvaril novo suženjstvo, ker je izdal se svojimi postavami in kmetijsko in rokodelsko ljudstvo brezsrčnemu kapitalu. Liberalizem je omogočil, da se je tako bujno razcveto židovsko koristolovno časopisje, ki v svoje umazane namene zasleplja občinstvo in tiranizuje

³ Klemenčič, 1992.

*javno mnenje. Liberalizem je evropskim narodom na vrat obesil stoječo vojsko, z neznosnimi davki pa vsemogočno, vse oklepajočo birokracijo! Vzemimo poštenega, zvestega državljana, ki ima **svoje** polje, **svoje** otroke, **svojo** pamet, **svojo** vest, **svojo** voljo. Svoje polje **mora** zastaviti Židu za dolg, ako hoče plačati zemljiščni, hišni itd. davek pa doklade in priklade in obklade. Svoje otroke **mora** izročiti šoli proti svoji pameti, proti svoji vesti in proti svoji volji. In ti otroci morajo v šoli misliti **ne po svoji ali očeta pameti**, ampak po pameti državno potrjenih knjig. Predrzní se učitelj — preveč oddaljiti se od pred pisane knjige-vodilnice, glej, že visi nad teboj Damoklov meč liberalne »šolske postave«! In to imenujejo — prostost!⁴*

Kljub Mahničevemu katoliškemu konservativizmu nekatere njegove besede zvenijo povsem enako kot današnji očitki kapitalizmu in sodobni liberalni demokraciji. Mahnič ima delno seveda prav in mu lahko to štejemo v apologijo. Francija je še danes izrazito centralizirana država, kjer so mnoge regionalne posebnosti izumrle. Enako je s stoletji služnja obveznega roka in uporabe mladih fantov za »kanonfuter« v nešteti vojnah. Nenehno razpravljamo o ideološkosti šolstva, v Franciji še izraziteje s popolno gonjo proti kakršnimkoli sledovom vere. Mediji vsakodnevno poročajo o situacijah, kjer se je človek znašel med sužnji kapitala in ti isti mediji (pri Mahniču še *koristolovno časopisje*), ki javno mnenje prikraja v svojo korist. In zopet se Mahnič postavi v kožo majhnega človeka, ki je danes ravno tako majhen, kot je bil tedaj. Vzporednico s sodobnostjo bi lahko potegnili takole: mali človek ima svoje polje, svoje otroke in svojo pamet; svoje polje (danes svoje delo, svoj čas, moči ali znanje) zastavi Židu, kapitalistu, da lahko plača davke, otroke mu »vzame« šola in jih vzgoji v »dobre poslušne državljane« (v Franciji npr. od tretjega leta dalje!) in jih tako prikrajša za lastno pamet in vero. Seveda Mahnič situacijo vidi črno-belo in mestoma pretirava, demokracija, obvezno šolstvo in »zlobni« kapitalizem so prinesli tudi veliko dobrega, obenem pa imajo tudi negativne plati, ki se niso spremenile vse do danes, nanje pa je opozarjal tudi Mahnič.

V svojem kratkem potopisu je Mahnič Parizu in francoskemu narodu presenetljivo naklonjen. V Pariz je pripotoval z vlakom (v tretjem razredu na leseni klopi), po poti si je ogledal Orléans, v katerem se je spominjal škofa Dupanloupa, ki je bil sicer po profesorjevem mnenju izvrsten vzgojitelj, a je po drugi strani pripadal najhujšemu zlu – katoliškemu liberalizmu (Mahnič se niti v potopisu ni mogel vzdržati, da ne bi udrihal). Po poti je razmišljal o tem, kako uspejo francoski kmetje iz zemlje iztisniti več plodov in kako se evropska zgodovina pusti voditi po poti francoske. »Francija ima nekov mik, ona očaruje in omamlja vse, da zatelebani drvijo za njo, kaker nori mladiči za zijalasto čufico, nič ne de, da jih spelje tudi v prepad.«⁵

Mahnič se je znal pošaliti na svoj, pa tudi na tuj račun. Ob prihodu v Pariz se je oklical za *velikega copernika*, ki se bliža *pregrešnemu Babilonu*. Ob prihodu ga je pričakala huda toča, ki mu je dodobra uničila cilinder. Stanoval je blizu Montmartra in se na grič seveda tudi povzpел. Z vremenom ni imel sreče, saj mu je pogled na mesto z griča onemogočila gosta megla. V tistem času so ravno gradili baziliko Svetega Srca Jezusovega (*Sacre-Coeur*). Mahniču je bila seveda zelo všeč ideja, ki je botrovala gradnji. Leta 1871 je Francija utrpela hudo ponižanje v boju proti Prusiji, pretresla jo je tudi komuna in marsikdo (tudi v višjih političnih krogih) je bil prepričan, da je to Božja kazen. Leta 1875 so položili temeljni kamen za cerkev, ki bi bila simbol vrnitve države pod Božjo zaščito, na pravo pot po Mahničevo, hkrati pa nacionalni spomenik padlim vojakom. To ozadje gradnje je Mahniča ganilo in nagovorilo, skrivnosti, ki jih Pariz hrani na *la butte de Montmartre* pa se mu zdijo neskončno daleč od mestnih zabavišč.⁶

»Tak pust in okoren človek, kakor sem baje jaz, ni gotovo nič kaj pripraven za pohajanje po elegantnih pariških ulicah. Ne malo sem si belil glavo, kako bi se postavil, da ne bi preveč žalil finega okusa francoskega,«⁷ tako začelja Mahnič svoj drugi pariški listek. Vozil se je z omnibusi in tramvaji, v družbi sanskilotov, kot zapiše, in doda: »Da bi me bil videl takrat »Brusov« *Hasmodeus*, gotovo bi mi

⁴ Citirano: Mahnič, 1891, 186-188. Kar je odebeljeno, je bilo v originalu tiskano v razprtem tisku.

⁵ Mahnič, 1891, 40.

⁶ Mahnič, 1891, 47-48.

⁷ Citirano: Mahnič, 1891, 205.

bil zalučal eno tistih špičastih pušic v tilnik, da bi se bil prekucnil na pariški tlak in stegnil kakor sem bil dolg in širok!»⁸

Mahnič opiše, kako je obedoval v Parizu: »Ker se tudi v Parizu ne more živeti brez jedi in — ne zamerite! — brez pijače.«⁹ Pohvali cene, ki so menda cenejše kot v domači Gorici, drago je plačal le tistikrat, ko je kosil v nemški restavraciji.¹⁰ Nato nas popelje še v Tuilerije¹¹ in v Louvre. Tudi iz Tuilerij uspe napraviti kar posrečen dovtip, pravi, da je za temi zidovi Ludvik XVI. izvedel, da se je njegova oblast iztekla, po dvoranah palače so se preganjali girondinci in jakobinci, tu si je Napoleon utrdil svojo oblast, zidovi so prisluškovali zvitim nakanam Napoleona III., dokler je niso komunisti zakurili, zdaj pa trava prerašča mesto, kjer so se dogajale svetovno znane orleanske in napoleonske intrige.¹²

Louvre je obiskal trikrat, oriše vse njegove dvorane in katero obdobje je kje razstavljeno, nato pa razmišlja o pomenu umetnosti. Brez dvoma ji pripisuje zelo velik pomen, vzvišeno poslanstvo, imenuje jo hči nebeška, boginja miru. Najpomembnejša je zanj seveda krščanska umetnost; likovna umetnost po njegovem mnenju najbolj izrazito izraža verski nazor (tu se obregne ob Stritarja). Grški kip Borgeškega gladiatorja ali Miloške Venere je morda popolna anatomsko rešitev, njegova duhovna vsebina pa je za sodobnega katolika neznatna, saj je nastal v poganskem času, ko je vladala drugačna miselnost. Mahnič sicer antični umetnosti priznava prednost pri obliki in harmoniji, pri njej pa pogreša tisto, kar najde v krščanski, to so nežnost, miloba, jasnost, veselost in vdanost v Božjo voljo. V krščanskih umetninah se zrcali nebo, Bog, najbolje se mu to zdi uresničeno pri Raffaellu in Da Vinciju.¹³

Za razliko od vere pa za Mahniča ni pomembna narodnost umetnika:

»Francoski, španski, italijanski, nemški, nizozemski in drugi umetniki tekmujejo mej seboj. Tu se duh vzpne nad razliko narodnosti v kraljestvo najvišjih idej. Led se taja, srce se ogreva in širi. Da, tu prideš k spoznanju, da nobenemu narodu ni zaprt vhod do obče človeškega, do večno resničnega in lepega. Tu se Francoz zamakne v tvorbo, ki nosi zdolej ob strani ime umetnika — Nemca. Italijan obuja navdušenje v srci Francoza, Nemec izvablja solze Slovanu. Ne, tu ni Španec, ni Slovan, ni Anglež, tu smo vsi otroci nebes, tu se objemamo kot bratje. Tu smo doma.«¹⁴

Louvre okoli 1900 na razglednici (Wikimedia Commons)

Mahnič svoje raziskovanje Louvra zaključi z mislijo o tem, da si Francozi umetnin, ki so v muzeju razstavljene, niso vedno pridobili na pošten način. Prosi, naj jim Bog ta greh odpusti, saj so umetnine lastnili le iz prevelike ljubezni do umetnosti, ki se kaže v tem, kako so na svoj muzej ponosni. Zanj narod, ki tako ceni umetniške ideale, ne more biti drugačen kot blag.¹⁵

Sklep

V slovenskem zgodovinskem spominu je Anton Mahnič obveljal za krivca za ločitev duhov, literarna zgodovina ga omenja kot kritika slovenskih pisateljev liberalne politične orientacije. V senci so ostala nekatera njegova dejanja, ki bi jih zgodovina lahko vrednotila pozitivneje, na primer njegova jasna opredelitev in podpora slovenski in hrvaški

⁸ Mahnič, 1891, 205. *Brus (1889–1891) je bil satirični časopis, ki se je mnogo norčeval iz Mahniča. V potopisu ga omeni dvakrat.*

⁹ Mahnič, 1891, 205.

¹⁰ Zanimivo je analizirati vrednotenje cen pri obiskovalcih Pariza pred in po 1. svetovni vojni. Prvi pišejo o, v primerjavi z domačimi, nizkih cenah (prim. Župančič, Mahnič, Bezenšek), drugi o draginji (Levstik).

¹¹ Palais de Tuileries je bila kraljeva rezidenca velikih dimenzij, zgrajena v 17. stoletju. Pariški komunardi so jo leta 1871 zažgali, danes je na mestu palače park.

¹² Mahnič, 1891, 206.

¹³ Mahnič, 1891, 205–208

¹⁴ Citirano: Mahnič, 1891, 208.

¹⁵ Mahnič, 1891, 208.

pravici do samoodločbe ob koncu prve svetovne vojne.¹⁶ Dejstvo je, da gre za osebo, ki je s svojim vplivom pomembno posegla na slovenski politični razvoj ob koncu 19. in začetku 20. stoletja. Njegov pariški potopis je resda drobec v njegovem sicer širšem pisateljskem, teološkem in filozofskem opusu, a bralcu ponuja pomenljiv pogled v avtorjevo razmišljanje. Nasprotje med konservativnim katoliškim teologom in mestom, ki je bilo svojčas središče umetniškega in dekadentnega življenja, pripelje do dveh vsebinskih plati njegovega potopisa. Seznanimo se lahko s pogledom popotnika – natančnega opazovalca na vsakdanje življenje v Franciji, v navezavi s tem pa lahko sledimo s konkretnimi (pariškimi) primeri podkrepjenim družbenokritičnim mislim.

Viri in literatura

Viri

Mahnič, Anton: Kaj je prav za prav liberalizem?. *Rimski katolik*, 3/1, 1891, str. 182–189.

Mahnič, Anton: Spomini iz Pariza. *Rimski katolik*, 3/1, 1891, št. 40–43, str. 205–208.

Literatura

Dragoš, Srečo: Eks(centričnost) katoliških modelov na Slovenskem. *Cerkev, kultura in politika 1890–1941*. Ljubljana, 1993, str. 34–47.

Ferlež, Urh: *Francija in slovenska književnost*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2020.

Ferlež, Urh: Novačan in Prežih o Parizu. *Slavistična revija*, 2021, št. 69, str. 69–82.

Gestrin, Ferdo in Melik, Vasilij: *Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918*. Ljubljana, 1966.

Grafenauer, Bogo: Mahnič, Anton. *Enciklopedija Slovenije*, 6. knjiga (ur. Marjan Javornik, Dušan Voglar, Alenka Dermastia). Ljubljana, 1992, str. 364–365.

Gržan, Karel: *Sto duhovnikov, redovnic in redovnikov na Slovenskem*. Ljubljana: Prešernova družba, 2006.

Klanjšek Tomšič, Erna: Anton Mahnič: katolicizem in kultura. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1997.

Klemenčič, Drago: Kratek pregled Mahničevega življenja in dela. *Mahničev simpozij v Rimu*. Celje, 1990, str. 7–18.

Klemenčič, Drago: Anton Mahnič. *Primorski slovenski biografski leksikon*, 9. snopič (ur. Martin Jevnikar). Gorica, 1983, str. 325–328.

Klemenčič, Drago: Kratek pregled Mahničevega življenja in dela. *Mahničev simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje: Mohorjeva družba, 1990, str. 7–18.

Klemenčič, Drago: Mahnič, Anton (1850–1920). *Slovenska biografija*. SAZU, 2013.

Klemenčič, Drago: Mahnič, Anton. *Enciklopedija Slovenije*, 6. knjiga (ur. Marjan Javornik, Dušan Voglar, Alenka Dermastia). Ljubljana, 1992, str. 363–364.

Mahnič, Anton: Več luči! *Rimski katolik* (ur. Aleš Ušeničnik). Nova Gorica, 2000.

Meglič, Mateja: »Čuvar z Jadrana«. *Škof Anton Mahnič med prvo svetovno vojno*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2007.

Smolej, Tone: "Tisoč kilometrov je od Rue Descartes do Cankarjeve ulice" Podoba Pariza v slovenski književnosti (1789–2000)". *Mesto in meščani v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi* (ur. Irena Novak Popov). Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 2006 (SSJLK 42), str. 100–111.

Smolej, Tone: Perspektive imagologije. *Podoba tujega v slovenski književnosti. Podoba Slovenije in Slovencev v tuji književnosti, imagološko berilo* (ur. Tone Smolej). Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2005, str. 21–29.

Sorč, Ciril: Nekatere pomembnejše poteze Mahničeve teologije. *Mahničev simpozij v Rimu*, 1990, št. 43–76

Vitezić, Ivan: Mahnič i njegovo djelo (München – Barcelona 1976). *Posebni otisak iz jubilarnog zbornika Hrvatske revije*, 1967, št. 1951–1975, str. 568–583.

Žagar, France: *Dr. Anton Mahnič: slovenski literarni kritik*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1957.

¹⁶ Meglič, 2007.

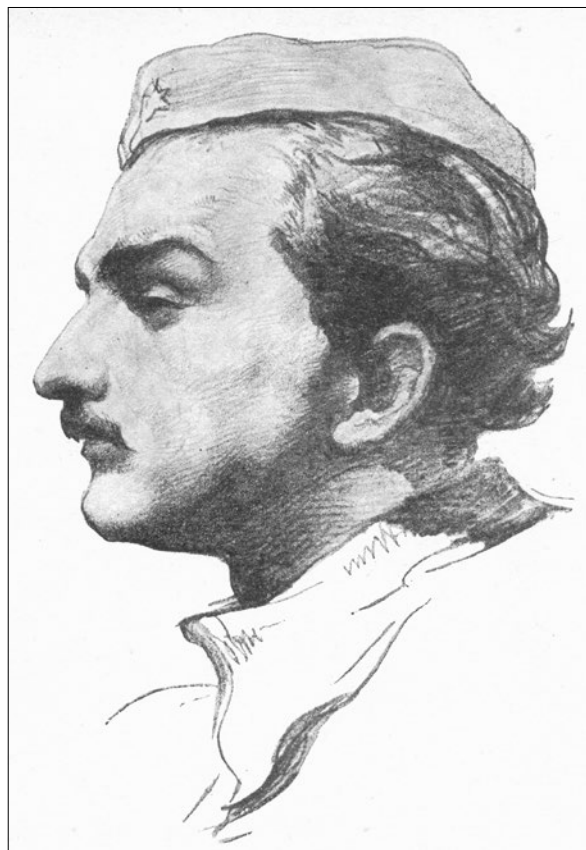
Franc Križnar

Uglasbeni Kajuh

Uvod

Karel Destovnik, vzdevek in partizansko ime Kajuh, se je rodil 13. decembra 1922 v Šoštanju, med drugo vojno pa je padel 22. februarja 1944 na Žlebinkovi domačiji v Šentvidu pri Zavodnjah nad Šoštanjem. Slovenski pesnik, prevajalec, upornik in jugoslovanski narodni heroj se je rodil kot nezakonski otrok Jožeta Destovnika in Marije Vasle. Ime Kajuh izvira iz ekonima, definicije rojstnega kraja njegovega deda v Skornem pri Šmartnem ob Paki. Po končani osnovni šoli se je leta 1933 vpisal na celjsko gimnazijo. Leta 1934 je postal član *Zveze komunistov Jugoslavije*, zaradi komunističnih idej pa je bil izključen iz šole. Šolanje je nato nadaljeval v Mariboru, a ga zaradi druge svetovne vojne ni končal.

Pesmi je začel pisati že pred drugo svetovno vojno. Objavljal je najprej v mladinski literarni reviji *Slovenska mladina*, ki jo je urejal njegov prijatelj Dušan Pirjevec. V tej reviji so bile objavljene nekatere njegove najboljše pesmi tega obdobja s socialno, politično in ljubezensko tematiko: *Otrok slovenski*, *Slutnja*, *Norec*, *Pesem delavca o svoji ljubic*, *Vseh mrtvih dan*, *Otrokovo pismo Jezuščku*, *Novoletni sonet*, *Kmečki otrok vprašuje* (*Vprašanje kmečkega otroka*), *Moj stric* in druge. Kajuh je bil tudi prevajalec. Omembe vredni so njegovi prevodi iz češčine, zlasti avtorjev Jiříja Wolkerja, Franti-

Karel Destovnik Kajuh, portret (risba s kredo)
Božidarja Jakca, 5. 1. 1944 (Muzej Velenje)

ška Halasa, Ivana Olbrachta in Jaroslava Seiferta. Konec januarja 1941 so ga jugoslovanske oblasti aretirale in poslale v taborišče v Ivanjici v Srbiji, kjer je ostal do sredine februarja. 6. aprila 1941, prvi dan invazije sil osi na Jugoslavijo, se je Kajuh

* Franc Križnar, doktor glasbenih znanosti, univ. mag. in dipl. muzikolog, e-pošta: franc.kriznar@siol.net

prostovoljno prijavil v jugoslovansko armado, da bi branil svojo domovino. 28. aprila istega leta ga je po nemški okupaciji severne Slovenije aretiralo gestapo in ga zaprl v Slovenj Gradcu. Maja so ga izpustili in se je skrival v Savinjski dolini, preden je pobegnul v Ljubljano. Tam se je pridružil tajnim skupinam, *Varnostno obveščevalni službi* in *Zvezi komunistov Slovenije*. Konec leta 1941 je spoznal Silvo Ponikvar, ki ji je posvetil vrsto svojih najbolj cenjenih pesmi. Leta 1943 je odšel v partizane na Notranjsko. Njegova revolucionarna in preprosta ljubezenska poezija je bila zelo priljubljena med slovenskimi partizani. S svojim pesniškim talentom in opusom je ljudi mobiliziral za boj proti okupacijskim silam in jim vlival upanje na vrnitev v svobodo. Leta 1943 je sredi vojnih razmer izšla prva Kajuhova pesniška zbirka *Pesmi* v 38 izvodih. 1945 je sledila obsežna zbirka, ki jo je uredil Mile Klopčič in je izšla v Ljubljani. Kajuh je bil v stiku s sodobno slovensko literarno sceno. Vzdrževal je stike s priznanimi avtorji, kot so bili Tone Seliškar, Matej Bor, Prežihov Voranc in drugi. Srečal se je tudi z Otonom Župančičem, ki je takrat veljal za najpomembnejšega slovenskega pesnika. Čeprav podrobno njunih srečanj niso znane, je mladi pesnik očitno pustil velik vtis na Župančiča, ki je izrazil navdušenje nad Kajuhovim delom. Po odhodu v partizane, je Kajuh postal vodja kulturnega odseka v svoji vojaški enoti, *XIV. slovenski partizanski diviziji*. 6. januarja 1944 je divizija zapustila Belo Kranjsko (t. j. krajino) v Ljubljanski pokrajini, kjer je bila nameščena, da bi prek hrvaških tal prišla na Spodnjo Štajersko. Končni cilj so dosegli 6. februarja, ko so se istega leta soočili z veliko nemško ofenzivo in hudo mrzlo zimo. Kulturni del enote je imel sedež v hiši v majhnem kraju Žlebnik. Hišo je napadla nemška patrulja in Kajuh je bil med prvimi ubit. Okoliščine njegove smrti so nejasne.

21. julija 1953 je bil Kajuh razglašen za narodnega heroja Jugoslavije. Njegova poezija še danes velja za enega najpomembnejših simbolov slovenskega partizanskega gibanja. Po njem se imenuje osnovna šola v Ljubljani in Kajuhova literarna nagrada ter več ulic in trgov po Sloveniji. V Celju se po njem imenuje cela mestna četrt. Kajuh velja skupaj z Matejem Borom in Edvardom Kocbekom za enega najpomembnejših pesnikov druge svetovne vojne v slovenskih deželah. Njegove pesmi so zaradi svoje neposrednosti, melodične intonacije in preprostosti

Naslovnica Kajuhovih *Pesmi*, nekje v gozdovih, 1943
(Muzej novejšje zgodovine Celje)

postale zelo priljubljene. *Vlada Republike Slovenije* je leto 2023 razglasila za *Kajuhovo leto*, čeprav je večina slovesnosti ob poetovi stoletnici rojstva minila že leta 2022.

Kajuhova poezija

Socialna lirika se je v literaturi pojavila leta 1931 in je obstajala še po koncu druge svetovne vojne. Z glasbo in rojstvom socializma pet let kasneje (1936) pa je imela kar precej skupnega. To vsekakor velja tudi za našega literarnega asa. Pisal je pesmi z narodnoosvobodilno tematiko. Pripravil je svojo zbirko *Markacije* (neizdano) in objavljaj v *Mladi Sloveniji* in *Slovenskem poročevalcu*. V zbirki *Pesmi* (1943) je povezoval odločenost za osvobodilni boj (*Moja pesem*) z globoko lirično izpovedjo, zlasti v pesmih, posvečenih materi (*Materi padlega partizana*, *Kje si, mati*) in dekletu (*Bosa pojdiva, dekle, obsorej, Samo en cvet, en češnjev cvet*).

Kajuh je med drugo svetovno vojno vodil *propagandno skupino XIV. divizije*, katere del je bila tudi kulturniška skupina. Izoblikovana je bila jeseni 1943 (neposredno pred italijansko kapitulacijo ali po njej, okrog 8. septembra). Poleg vodje, pesnika Kajuha, so skupino sestavljali gledališki igralci,

plesalka Marta Paulin – Brina, harmonikar Janez Lavrič, skladatelj in dirigent Sveto Marolt – Špik in drugi.¹ Številni *mitingi* so pripomogli k popularizaciji tako poezije (literature) kot tudi glasbe, največkrat kar obeh skupaj, združenih v odpetih pesmih. Pri vpogledu v Kajuhov sicer maloštevilni pesniški opus smo najprej pozorni na njegovo metriko in ritem. Lirika (poetika²) je tisti del njegovega pesniškega opusa, ki je že ob samem začetku, pa še tudi kasneje, izzvala številne skladateljske izzive. Tudi poezija (pesništvo) ali besedna umetnost v verzih izhaja iz (stare) grške in rimske dobe. Ker je bila do 18. stoletja skoraj vsa besedna umetnost le verzne oblike, se je tudi izraz poezije enačil s književnostjo. Z novimi literarnimi oblikami in zvrstmi pa je dobila pomen vezane besede, znotraj te pa poezija lirike. V splošni rabi se je oboje pogosto enačilo.³

¹ Križnar, 1992, str. 21.

»[...] v Štirinajsti pa (so za vodjo) določili deset let mlajšega (od pesnika Bora), a v ilegali prekaljenega Kajuha, ki ga seveda niso vprašali, ali nalogo sprejema. Bil je komunist in ni bilo dvoma, da se ne bo uprl. Bil je celo ponosen, prepričan je bil, da je to zanj nov izziv. Čeprav ga je malo le skrbelo, kako bo, saj je bil le najmlajši. Vodja tehnike in ilustrator Belač, urednik divizijskega glasila Ladislav, fotoreporter Jože, recitator Krn, glasbenika Špik in Lavrič in plesalka Brina so bili prvi tovariši, ki so jih določili v propagandno kulturniško skupino Štirinajste divizije pod Karlijevim (Kajuhovim, op. a.) vodstvom.« (v: Vrbič, 2020, str. 295–296).

² Veda o bistvu in oblikah, posebno zvrsteh pesništva oz. literature in je sestavni del literarne teorije ali pa filozofske estetike. Glavna akterja poetike kot pesniške tehnike, ki jo določajo nespremenljiva pravila v pravadnini, sta bila v antiki Aristotel in Horacij. Prav na njuni estetiki so poetiko razvijali v pozni renesansi, klasicizmu in zgodnjem razsvetljenstvu, v romantiki pa jo je nadomestila splošna teorija o umetnosti oz. estetiki.

Slovenska književnost je prišla v stik z evropsko poetiko v razsvetljenstvu (M. Pohlin), na poetiko klasicizma pa se je opiral Ž. Zois (v pismih V. Vodniku). Pozneje je zlasti M. Čop zavračal njena pravila in poudarjal ideje romantične estetike. Pisci so že kmalu iskali in našli nova pravila za posamezne zvrsti in oblike (balada, roman, drama ...), pa tudi odgovor na vprašanje o realizmu in idealizmu v besedni umetnosti (F. Levstik, J. Jurčič, J. Stritar, F. Levec, A. Aškerc, J. Kersnik). Vpliv takšne poetike se je pri nas končal z začetkom moderne. Po l. 1950 je v evropski literarni vedi postopoma znanstveno opisna poetika, ki je zdaj del literarne teorije. Pri nas so se v tej smeri in pred Kajuhom (ter pozneje, po l. 1945) uveljavili modernisti in drugi (I. Cankar, O. Župančič, J. Murn – Aleksandrov, S. Kosovel, B. Vodušek, E. Kocbek, N. Grafenauer idr.); tudi že v strukturalizmu.

³ Na Slovenskem je oznaka M. Čopa poezije za celotno književnost prevladovala še v poznejših literarnih teoretičnih pregledih in priročnikih. V slovensko literarno vedo je razlikovanje med poezijo in estetsko nižjo literaturo (P. Verlai-

Iz Kajuhove poetične socialne lirike, ki se je v književnosti pojavila prej kot v glasbeni umetnosti, so najbolj pogosti, pa tudi vredni naslovi: *Moj ded, Na kmetih, V tovarni, Divje kakor lačni psi, Naša pesem ...*⁴ Od partizanskih pesmi pa so to uporniške pesmi: *Slovenske pesmi, Po tisoč letih, Jesenska, Naša pesem, Kralj Matjaž ...*, od pesmi doma pa: *Materi padlega partizana, Pesem matere treh partizanov, Kje si, mati ...*, izmed ljubezenskih pesmi: *Ti in jaz, Bosa pojdiva, Samo en cvet ...*, med miselnimi pesmimi so to *Mostovi*, med pesmimi, ki izražajo bol pa *Kmetova pesem, Črni avti, Pesem talcev, Petindvajset, Dekle v zaporu ...*⁵

Da je bila že Kajuhova lirična poezija neposredno navdahnjena z zvočnostjo, glasbo, pričajo tudi nekatere oznake (drugih) o njem in o odnosu do glasbe celo v poeziji, besedilih:

»Zdaj je že vedel, da hoče pisati za preproste ljudi, ki potrebujejo razumevanje, sočutje in tudi spodbudo za svoja dejanja. Kot izkušen gledališčnik je čutil, da ljudi najbolj pritegne melodičnost, enoten ritem, iskrenost in preprostost ... Zato je pisal globoko občutene lirične pesmi. [...] Pevec, ki v rokah drži liro, glasbilo, simbol lepote, harmonije, preprostosti, pa tudi simbol lirskega pesništva in glasbe [...]«⁶

»Od takrat Jožeta niso videli brez fotoaparata in Karli je bil prav vesel, da so dobrovoljnega fotografa,

ne) najprej sprejel I. Prijatelj. Kljub temu pa je v slovenski literarni vedi (in kritiki) še naprej prevladovala raba izraza poezija, predvsem za verzna besedila v pesniškem slogu. V ljudskem slovstvu je bila poezija pomembnejša od prozne ustvarjalnosti. V protestantski in katoliški književnosti (od sredine 16. do sredine 18. stol.) je prevladovala proza s političnimi ali neliterarnimi zvrstmi. Po l. 1770 je bilo več pesniških del (M. Pohlin, V. Vodnik, U. Jarnik idr.), poezija pa je prevladovala še kasneje v romantiki. Od sredine 19. stol., ko se je začel razcvet prozne ustvarjalnosti, se je poezija vedno bolj omejevala na liriko (razen Aškercovih balad in romanc). V času moderne je tudi poezija ostajala vedno bolj znotraj lirike, v pripovedništvu pa je prevladala proza. Znova je bila pomembnejša v ekspresionizmu, v socialnem realizmu se je zožila na liriko, dramatika in pripovedništvo pa sta postala povsem prozna. Po l. 1950 se je poezija spet uveljavila v pripovedništvu (balade in romane pri M. Boru/V. Pavšiču, J. Menartu idr.) in zlasti v dramatiki.

⁴ Socialna lirika, izbrano delo, Ljubljana: MK, 1972.

⁵ Pesmi partizanov, izbrano delo, Ljubljana: MK, 1971.

⁶ Vrbič, 2020, str. 194.

ki je tudi lepo pel in igral nekaj glasbil, dodelili v njegovo skupino.«⁷

»O zmrznjenih prstih nista več govorila. Do večera, ko so vsaj malo odpočili svoja izmučena telesa, je vasica postala živahnjša in zaslišali sta se že tudi harmonika in pesem.«⁸

Glasba na Kajuhovo poezijo

Poezija enega od prvakov slovenske postmoderne literature je našla tudi zaradi poetičnosti (metrika in ritmika) nemalo odsevov v glasbi številnih slovenskih avtorjev in skladateljev ter celo nekaj med tujimi. Kajuhove raznovrstne, še največ pa v socialni realizem zazrte vsebine, je našel povsem profesionalne skladateljske refleksije. S svojimi vsebinami in oblikami pa je še najbolj zazrt v borbo in upor, saj je bil Kajuh neposredni in aktivni udeleženec NOB. Če med skladatelji, ki so največkrat komponirali svoja dela (*samospevi* in *zbori*), navedemo vsaj Bojana Adamiča, Matijo Bravničarja, Radovana Gobca, Marjana Kozino, Janeza Kuharja, Sveta Marolt Špika, Karla Pahorja, Rada Simonitija in druge, zagotovo še nismo zajeli vseh. Omenjene uglasbitve slovenskih avtorjev na Kajuhovo poezijo pa se niso ustavile zgolj pri *samospevih* in *zborih*, ampak segajo vse do najsodobnejše, moderne glasbe in njenih novodobnih žanrov: *šanson*, *pop*, *rock*, *mešana glasba-partizanski rock* ... Med njimi je zagotovo najbolj popularna *Himna = Pesem XIV. divizije / Zaplovi pesem borb in zmage*, ki jo je prvi uglasbil na Kajuhovo poezijo Sveto Marolt Špik.

Kajuh v vrsti najbolj uveljavljenih poetov in kulturnikov

Mesto in vloga pesnika Kajuha v pesniškem pogledu zajema obdobje, ki je bilo s prezgodnjo smrtjo prekinjeno. Njegov pesniški credo se pne od leta 1938, prek leta 1941 do 1943 in (do)končno do leta 1944. V še ne njegovih 22 letih je to pomenilo komaj nepolnih šest let aktivnega pesnikovanja pa že lahko pišemo o okrog 140 pesmih. Njegova poezija je bila tako rekoč dobesedno prekravljena, sporadično pa prisotna tudi na preostalem (južnoslovanskem) prostoru. Med njimi so tudi no-

vodobne glasbene oblike in zasedbe (*šanson*, *pop*, *rock*, *mešana glasba-partizanski rock*, ...), ki pa jih večinoma kot nezapisane, torej improvizirane, najdemo na dostopni diskografiji in v drugi elektroniki. Seveda primarno in najbolj pogosto jo najdemo v opusu uglasbitev številnih slovenskih avtorjev in skladateljev. Glede na poudarjeno besedo, prevladujejo vokalne in vokalno inštrumentalne glasbene oblike in zasedbe. Med štirinajstimi *mešanimi zbori* so trije izgubljeni, tako je tovrstni »izkupiček« enajst del. Med šestimi *mladinskimi zbori* je izgubljeno le eno delo, torej skupaj pet tovrstnih del. Med *množičnimi (enoglasnimi) zbori* jih je troje na Kajuhovo poezijo. Med dvajsetimi *moškimi zbori* jih je šest izgubljenih, kar pomeni realno število štirinajst. Tu je še en *otroški* in trije *ženski zbori*. Med praviloma *a cappella* (tj. brez spremljave) in nekaterimi redkimi *zbori* jih je torej 47, deset od njih je izgubljenih, realno torej 37 del. Med preostalih vokalno-inštrumentalnimi deli so še štiri taka dela, med *samospevi*, ki so tudi neke vrste vokalno inštrumentalne miniaturre pa je nadalje omenjenih še 55 del, od tega pa osem izgubljenih, skupaj torej 47. Posebej pa velja omeniti še druge zasedbe. Med njimi je 52 del, od teh pa osem izgubljenih; skupaj torej še 44 del.

Skupni povzetek oz. seštevek pokaže, da gre za kar 158 omenjenih (glasbenih) del na Kajuhovo poezijo oz. literarne predloge, libreta. Od teh je 18 izgubljenih, kar pomeni realni seštevek vseh (dokazanih) del: 140!

Med skladatelji in avtorji glasbe na Kajuhovo poezijo se pojavljajo znana in manj znana imena: Bojan Adamič, Aleksander Vasiljevič Aleksandrov, Zeqirja Ballata, Andrej Barbič Krt, Filip Bernard, Meta Borštinar, Darijan Božič, Matija Bravničar, Danilo Bučar, Zvonimir Ciglič, Stjepan Dlesk, Marijan Gabrijelčič, Radovan Gobec, Jani Golob, Štefan Grmek, Tomaž Habe, Lovro Hafner, Eva Istenič, Dmitrij Jakovljevič, Matjaž Jarc, Iztok Kocen, Marjan Kozina, Albin Krajnc, Matej Krajnc, Lojze Krajncan, Janez Kuhar, Lojze Lebič, Jože Leskovar, Ladislav Leško, Peter Lipar, Sveto Marolt Špik, Viktor Mihelčič, Andrej Misson, Jerica Mrzel, Anton Nagele, Karol Pahor, Milan Pečovnik Pidži, Makso Pirnik, Dan (= Daniel) Pokrass, Pavel Rasberger, Ivan Rupnik, Aljoša Saksida, Rado Simoniti, Jože Skrinar, Dina Slama, Breda Šček, Pavel Šivic, Milko

⁷ Prav tam, str. 334.

⁸ Prav tam, str. 346.

PESEM XIV. DIVIZIJE

Karel Destovnik - Kajuh

Živo, korakoma
Solo ali basi enoglasnoSveto Marolt - Špik
Prir. Radovan Gobec

1. Za - plo - vi pe - sem borb in zma - ge pre - ko gmajn, go -
2. Ko do - mo - vi - na vsta - ne iz tr - plje - nja in go -

1. ra, _____ za - plo - vi pe - sem di - vi - zi - je ští - ri -
2. tja, _____ ta - krat bo ští - ri - naj - sta zma - go - ví - to

1. naj - ste v_svet, _____ Tom - ši - ča duh,
2. sto - pa - la, _____ ta - krat med pr - vi - mi bo

1. Šer - cer - ja, duh Bra - čí - ča _____ po vsej slo -
2. sta - la v_vr - sti dí - ví - zij, _____ kí so bo -

1. ven - ski zem - lji in pre - ka - li z_njim sr - ca,
2. ri - le se za bolj - še in stre - čnej - še dni.

96

77R - 2011

Zbor
»U bor - bo ští - ri - naj - sta,
»U bor - bo ští - ri - naj - sta,

ju - riši!« naj se raz - le - ga prek sve - ta! Dvi - gni - mo

pu - ške in na - prej ju - na - ško, vsi za ko - man - dan - tom

1. v_boj. Na - prej! »U bor - bo v_boj. Na - prej!
2. v_boj. Na - prej! »U bor - bo v_boj. Na - prej!

97

77R - 2011

Sveto Marolt Špik in Karel Destovnik Kajuh, priredba Radovan Gobec, *Pesem XIV. divizije*, moški zbor a cappella

Škoberne, Franc Šturm, Danilo Švara, Vilko Ukmar, Ubald Vrabc, Samo Vremšak, Fran Venturini, Tomaž Zupančič, Martin Železnik, Dečo Žgur in Janez Žura. Tako lahko ugotovimo, da je vseh 116 komponiranih skladb na Kajuhova besedila. napisalo 59 avtorjev oz. skladateljev. Največja in najbolj tehtna dela so med njimi komponirali na Kajuhovo poezijo: B. Adamič, M. Bravničar, R. Gobec, J. Golob, M. Kozina, J. Kuhar, S. Marolt Špik, K. Pahor, A. Saksida, R. Simoniti idr.

Besedila, oz. naslovi Kajuhovih pesmi, ki so bile tudi največ uglasbene pa so: *Bosa pojdiva, dekle obsorej, Čeprav tako je, kot bi sonce zamrznilo, Dèkle, dèkle moje, Dekle v zaporu/Moj dragi fant, Divje kakor lačni psi, Drobná pesem/Jaz sem droben, droben list, Iz pisma/Kako je tebi draga moja, Iz temnih gor, Jesenska pesem/Kaplje vodene drsijo po šipah, Kje si mati/Veš mama, rad bi ti napisal pismo, Kmetova pesem/Moje telo pretepeno poglejte, Materi padlega partizana/Takrat, ko je prvič ročice razprl, Med ljudi/Med ljudi bom šel, Mostovi/Iz src rasto v srca mostovi, Naša pesem/Moja pesem ni le moja pesem, Ne bo me strlo/Ne bo me strlo to, Ne klonimo, tovariši/Govore, da bo še bolj hudo, Nisem te poznal/Mrtvim tovarišem, Nora Štefa/V oguljenem plašču in z ruto na glavi, Otrokovó pismo Jezuščku/Gospod kaplan mi večkrat ..., Partizanovo slovo/(Večer je.)/V breze veter se zaganja, Pesem matere treh partizanov/Sini moji, fantje zlati, Pesem XIV. divizije/Zaplovi pesem borb in zmage, Pesem talcev ali Talcem/Le nikar ne jočite za nami, Petindvajset/Pet in dvajset nas je tu zaprtih, Pismo iz internata/Vse dni smo med sive zidove zajeti, Poetom/Ne peti, rjoveti bi morali, Preveč je sreče/Preveč je sreče v srcu mojem, Predpomladna pesem/Pozdravljen dež .../S hladnega pomladnega neba nalahno, tiho, Samo en cvet/Samo en cvet, en češnjev cvet, Sanjala si/Sanjala si o vrtnicah rdečih, Slovenska pesem/Samo milijon nas je, Slovo partizana/Partizanovo slovo/Večer je, v breze veter se zaganja, Slutnja/Ni res, ne morem verjeti, Stara žalostna/Tiho, tiho lega mir, Še veš .../Še veš, ko si prinesla mi jasmin, Tam v gozdu ob tabornem ognju/O, junaki le dajte prodrite, Tiho, tiho pada sneg/Kadar padajo snežinke, Ti in jaz/Poslušaj me, deklica moja, poslušaj, Večerna meditacija/Nocoj sem čisto, čisto sam, Vem dekle/Vem dekle, v večerih je najhuje, V slovenskih vaseh/Vsak večer z mrtvaškim prtom, V tovarni/Vse besede so bile besede, Zakaj, tovariš/Zakaj, tovariš, si*

roke razpel, Žalostna/Kaj je v vasi tako pusto, torej vsega skupaj 47 Kajuhovih naslovov. To pomeni ob podatku, da je nastalo 116 glasbenih opusov vsega 59 avtorjev, skladateljev, da je bilo prenekatero besedilo, pesem Kajuha, komponirano po večkrat kot npr.: Bosa pojdiva, dekle obsorej/Talcem, 10-krat (R. Simoniti, S. Marolt Špik, S. Dlesk, V. Mihelčič, M. Bravničar, M. Kozina, J. Kuhar, B. Adamič, A. Saksida, P. Pečovnik Pidži idr.), Pesem XIV. divizije/Zaplovi pesem borb in zmage, 7-krat (S. Marolt Špik, R. Gobec, J. Leskovar, J. Kuhar, F. Bernard, S. Dlesk, M. Borštinar-E. Istenič idr.), Pesem talcev/Talcem/Le nikar ne jočite za nami, 8-krat (F. Venturini, M. Škoberne, D. Božič, B. Adamič, B. Šček, K. Pahor, S. Marolt Špik, A. Saksida idr.), Samo en cvet, en češnjev cvet, 5-krat (A. Krajnc, R. Simoniti, K. Pahor, M. Pirnik, S. Dlesk idr.), Sanjala si o vrtnicah rdečih/Vrtnice, 3-krat (R. Simoniti, S. Marolt Špik, A. Misson idr.), Slovenska pesem/Samo milijon nas je, 9-krat (K. Pahor, D. Švara, U. Vrabc, M. Gabrielčič, M. Železnik, P. Rasberger, J. Kuhar, J. Golob, A. Barbič Krt idr.) itd. Med njimi prednjači vokalna in vokalno instrumentalna glasba (zbori: mešani, mladinski, množični/enoglasni, moški, otroški, ženski – a cappella = brez spremljave in s spremljavo, samospevi in drugo). Te so podpisali številni (slovenski) in še kateri drugi avtorji, skladatelji različnih generacij, kompozicijskih šol in slogovnih usmeritev; od medvojne in povojne generacije pa vse do dandanašnjega dne, ko se mednje enakovredno uvršča tudi pogojno zapisano »neumetniška« glasba z dandanašnjimi novodobnimi in zabavno glasbenimi oblikami in izvedbami: šansoni, pop, rock, mešana glasba-partizanski rock, ...

19 pesmi je iz prvega Kajuhovega pesniškega opusa (1938-1941), 22 iz drugega - očitno pesniški in zdaj še skladateljski-avtorski vrhunec (1941-1943), 4 pesmi so iz zadnjih nepolnih dveh let (1943-1944) in še dve preostali. Med njimi so tudi take, ki so kot najbolj popularne, uglasbene po večkrat: *Bosa pojdiva/Bosa pojdiva, dekle obsorej/Talcem, Pesem XIV. divizije/Zaplovi pesem borb in zmage, Pesem talcev ali Talcem/Le nikar ne jočite za nami, Samo en cvet/Samo en cvet, en češnjev cvet, Sanjala si/Sanjala si o vrtnicah rdečih/Vrtnice, Slovenska pesem ali tudi Samo milijon nas je* idr. Vse nazadnje navedene Kajuhove pesmi so doživele več uglasbitvev in to za različne zasedbe. Kot Kajuhove himne pomenijo epopejo tako partizanski umetnosti in

kulturi (literaturi in glasbi) in tudi zato kot take izzvene »... iz pretekle krute zgodovine v optimistično prihodnost.«

Skupaj z glasbenikom Špikom sta bila s Kajuhom (kolektivna) avtorja ene od najbolj popularnih »partizanskih« himn

»Mlad umrje, kogar bogovi ljubijo« (F. Prešeren) zagotovo velja tudi za Kajuha. »Kajuhov skladatelj« Sveto Marolt Špik je bil glasbeno, poklicno kompozicijsko (iz)šolan. Bil je del svoje generacije, svoje kompozicijske šole, imel pa je svoj (kompozicijski) slog; poklicni in obrtno verzirani skladatelj. Svoj ustvarjalni credo je začel še pred začetkom vojne. Ta mu je prekinila ali vsaj zaobrnila njegova do tedaj uveljavljena načela modernizma. Vojna pa mu je kot borcu, partizanu glasbeno povsem zasukala njegov opus. Svoja moderna ali že kar predvojna leta privrženosti glasbenim modernizmom ali kar radikalizmom po vseh muzikoloških analitičnih elementih svoje kompozicije mu je sila poenostavila. V ritmu, melodiji, harmoniji, obliki in barvi (inštrumentaciji) se je zdaj (na novo) odločil za vokal ali kvečjemu še za vokalno inštrumentalne (glasbene) forme, oblike. Prednjačili so tako socialna ali sorealistična glasbena refleksija, ki jo je diktirala izbrana poezija. Zato kar v večini primerov zasedbe, kot so *samospevi* in *zbori* prednjačijo iz njegovih, včasih kar »od danes na jutri« izvedenih skladb, na (partizanskih) *mitingih*. Med Maroltovimi izbranimi poeti prednjači prav Kajuh.

Kljub temu, da je bilo življenje glasbenika Marolta kratko pa je bilo obenem tudi plodovito. Ne le zaradi tiste cezure med drugo vojno, ampak tudi še pred njo. Kot glasbeni poet je sicer praviloma prisegal na (estetsko) lepoto, potem pa končal klavirno, v sami grdoti tostranstva ali življenja. Po biografskih podatkih je bil Marolt (rojen 16. oktobra 1919) med mlajšimi, ene in iste generacije, podobnih (ustvarjalnih glasbenih) slogov in skladateljskih »šol.« Datum smrti oz. žrtev fašističnih in nacističnih nasilnih ubojev je blizu prenekaterim od preostalih: Marolt Špik je 25-leten padel 7. maja 1944.

Tako pa so prišli po vojni na vrsto povsem drugi. Seveda vsi po vrsti še vedno iz Osterčeve »kompozicijske šole«, dandanes tudi že vsi pokojni (Dra-

Kulturniška skupina XIV. divizije. Mašun, 24. 9. 1943; na desni sta Svet Marolt Špik (*spodaj*) in Karel Destovnik Kajuh (*zgoraj*) (Foto: Jože Petek)

gotin Cvetko, Marijan Lipovšek, Svetozar Marolt, Karol Pahor, Primož Ramovš, Pavel Šivic, Danilo Švara, Demetrij Žebre ...). Tudi v glasbenem opusu Marolta Špika, oziroma v njegovem »partizanskem opusu« prednjači vokalna (*zbori*) in vokalno inštrumentalna glasba (*samospevi*). Dodatni izziv mu je predstavljala prav poezija našega Kajuha. Značilen je bil tudi po tem, da je tudi v glasbenih oblikah oz. zasedbah (*zbori* in *samospevi*) posegel po eni in isti poeziji. Prednjačijo naslovi kot so to npr. *Bosa pojdiva*, *Materi padlega partizana*, *Pesem XIV. divizije* (*Zaplovi, pesem borb in zmage*), *Pesem talcev*, *Petindvajset*, *Sanjala si* (vse na Kajuhova besedila) ...

Že v Kajuhovi poeziji je veliko glasbe

Z vpogledom v Kajuhov pesniški opus je najti v njem glasbene in onomatopoejske besede (izraze). Ti v veliki meri napeljujejo k temu, da je bil Kajuh nedvomno tudi glasbenik, ljubitelj topogledne (poetične) zvočnosti. To priča, da je Kajuh kot poet in pevec dvakrat pel: pesniško, poetično in glasbeno. Nobenih dokazov nimamo, da bi bil Kajuh glasbeno šolan. Imamo pa kar nekaj slik, izvornih fotografskih dokazov, da je Kajuh pel: sam, ali v zboru (mešanem pevskem kvartetu). Vse to pa našega vrhunskega poeta uvršča najmanj med umetnike dveh umetniških disciplin: književnosti in glasbe. Najmanj kar je, je to, da je bil Kajuh občutljivi (lirični) poet, ki sta mu bili tako glasba kot literatura sosednja umetniška disciplina. To samo po sebi pomeni, da imamo pred seboj neke vrste kompletnega in kompleksnega umetnika, ustvarjalca. Kot poudarjeno, obžalujemo lahko, da je tako

mlad umrl kot dvaindvajsetletnik. Med svojim 16. in 22. letom je, torej komaj zadnjih šest let, ustvaril večino pesmi. Zagotovo pa se v tem tako kratkem življenjskem obolusu ni razvil do konca. Zraven je bil še tisti kruti vojni čas, ki v finalu pesniškega opusa le-tega še kako globoko zaznamuje – pa kljub temu tak opus in etos.

Nabor besed iz Kajuhovega pesniškega opusa pomagajo osvetliti kot neke vrste sekundarni muzikološki dokazi. Ti in pa predvsem Kajuh sam so neke vrste krovni dokaz, da gre v samo enem avtorju – torej Kajuhu – za mnogotero umetniško osebnost; za človeka-umetnika, ki je najmanj, kar je, celostno ali totalno zaznamovalo našo književno in glasbeno polpreteklost. Še daleč po njegovi smrti se plejada slovenskih (in tujih) avtorjev, skladateljev odloča za uglasbitve njegova poezije. Primarna odločitev za te njihove izbore so zagotovo še primarne poetične Kajuhove kvalitete: metrum, ritem, refreni, rima, vsebine in oblike, kar pa je tisto, kar umetnika samega uvršča v takega, ki ima v svoji (poetični) strukturi osnovne in celo prevladujoče geneze za vse tisto, kar je kasneje privedlo do tega, da je Kajuh v celoti ostal naš in največji poet – z ali brez omenjenih ugotovitev oziroma dokazov za vse to. So pa ti dokazi in Kajuhova poezija so-elementi slovenske umetnosti 20. in zdaj tudi že 21. stoletja. Kajuha pogosto primerjamo s Francetom Balantičem (1921-1943), torej neke vrste vrstnikom, ki pa ste se komaj poznala – morda pa sta le vedela eden za drugega? Skupaj in vsak na svoji strani vojne reke sta pesnila univerzalno. Njuna lirika je brezčasna in brezprostorna, četudi je nazadnje eden od teh (glasbenih) ustvarjalcev našega časa in prostora ponudil neke vrste element, ki lahko še vedno pripomore k »spravi:« – »V Kamniku se pride po Kajuhovi cesti do Balantičeve Knjižnice in se vmes dotakne še skupnega spomenika obeh umetnikov.«

Viri in literatura

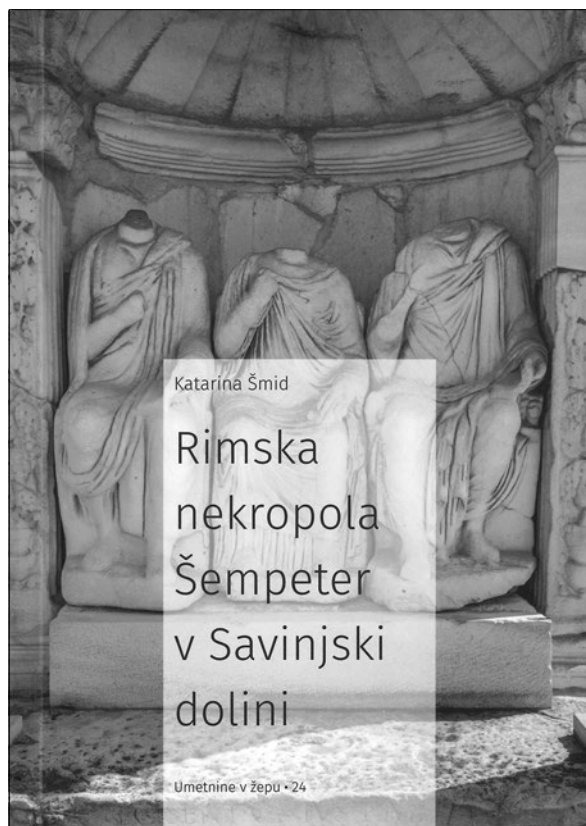
- Bohanec, Franček (ur.).** *Pesmi partizanov, izbrano delo.* Ljubljana: Mladinska knjiga, 1971.
- Križnar, Franc:** *Glasba v narodnoosvobodilni borbi, Razprave Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.* Ljubljana: FF UL, 1992.

- Križnar, Franc:** *Kajuh v glasbi.* Velenje in Maribor: Knjižnica Velenje in Litera, 2021.
- Križnar, Franc:** *Partizanski skladatelji Sveto Marolt Špik, Rudi Pešl, Franc Šturm in njihov opus.* V: *Šaleški razgledi. Zbornik, 19/2022.* Velenje: Knjižnica Velenje, 2022, str. 525-554.
- Križnar, Franc:** *Uglasbena poezija Karla Destovnika Kajuha (1922-1944).* V: *Šaleški Razgledi. Zbornik, 18/2021.* Velenje: Knjižnica Velenje, 2021, str. 265-296.
- Vrbič, Vlado (ur.):** *Kajuh. Zbrane pesmi.* Velenje: Knjižnica Velenje, 2015 in 2020.
- Vrbič, Vlado:** *Prestreljene sanje.* Maribor: Litera, 2020.
- Zadravec, Franc (ur.).** *Socialna lirika, izbrano delo.* Ljubljana: Mladinska knjiga, 1972.

Nekropola v Šempetru – prezrti rimski biser na domačih tleh?

Katarina Šmid: *Rimska nekropola Šempeter v Savinjski dolini. Umetnine v žepu 24*. Ljubljana: ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, 2022. 100 strani.

Kar je bilo v 20. stoletju odkritje nedotaknjene in neoskrnjene Tutankamonove grobnice za svetovno arheologijo, je bila za slovenske arheologe najdba rimske nekropole z zidanimi grobovi v Šempetru v Savinjski dolini. Po ohranjenosti ju sicer ne moremo primerjati, gotovo pa ju lahko po pomenu. Savinja, ki je s svojo neobvladljivo močjo divjala skozi vso zgodovino, je pustila svoje sledi tako v sami Celeji kakor tudi v njenem zaledju, kamor je sodil Šempeter. Do ene večjih poplav Savinje, za katero vemo, je prišlo v drugi polovici 3. stoletja, ko je reka s svojo nebrzdano močjo in s svojimi nanosi dodobra spremenila podobo rimskega mesta, pa tudi njenega agra. Ena izmed glavnih cest od zahoda (*Aquileia*) proti vzhodu je vodila preko Hrušice (*Ad Pirum*), Logatca (*Longaticum*), Vrhnike (*Nauportus*), Emone, naprej na Trojane (*Atrans*) in končno tudi skozi današnji Šempeter v Savinjski dolini. Na tem delu kraka rimske avtoceste se je formiralo večje pokopališče, predvidoma za prebivalce Celeje in okolice. Že omenjeno divjanje Savinje v 3. stoletju je svoj pečat pustilo tudi na tem delu Savinjske doline. Večje grobnice je prevrnilo, marsikaj polomilo, zaradi česar se je tudi kaj izgubilo, predvsem pa je ves ta prostor zasulo z blatom in muljem ter ga tako za dolga dolga stoletja skrilo pred radovednimi pogledi mimoidočih. Na pomembnost odkritja gotovo opozarjajo številne tako znanstvene kakor tudi strokovne in poljudne objave omenjenega grobišča s svojimi zakladi. S

tokratno objavo sta vsaj na prvi pogled najbolj primerljivi objavi iz 1962 (*Rimska nekropola Šempeter pri Celju*), ki je izšla v seriji vodnikov po znamenitostih in dvojezična iz 1997, ki jo je pripravila Vera Kolšek (*Rimska nekropola v Šempetru: vodnik = Römische Nekropole in Šempeter: Führer*). Pričujoča objava je izšla v seriji *Umetnine v žepu* (24), torej kot »žepnica«, ki na poseben način predstavi umetnostni spomenik oz. prostor. Če se morda zdi, da ponovna objava nekropole v Šempetru ni bila potrebna, je treba poudariti, da gre za kompleksno in privlačno predstavitev izjemno pomembnega najdišča, na katerega vrednost vedno znova pozabljam in jo lahko le na tak način obudimo in postavimo na pravo mesto v zavest zainteresirane strokovne pa tudi širše javnosti. Obe omenjeni predhodni objavi tokratna nadgradi na vseh nivojih.

Do izjemnega odkritja je prišlo leta 1952, ko so čisto naključno naleteli na velik marmorni kip ženske. Izkopavanja, pri katerih so še kot študenti sodelovali številni pozneje znani slovenski arheologi (Peter Petru, Vera Kolšek ...), so se pod vodstvom arheologa Josipa Klemenca odvijala vse do leta 1956. Poglavje o najdbi, izkopavanjih, raziskovanju, kronološko predstavi dela na najdišču, ki so se

nadaljevala in končala z vzpostavitvijo obstoječega arheološkega parka.

Naslednja štiri poglavja zaokroženo predstavijo štiri znane šempetrske grobnice: Vindonijeva, Sekundinova, grobnica Enijcev, in Spektacijev. Vsako poglavje je zasnovano na podoben način, najprej vsebuje fizičen opis spomenika z vsemi ikonografskimi posebnostmi, sledi prepis napisa, ki sicer ni preveden, je pa natančno razložen, tako da bralec ne pogrša ničesar. Pri prepisu so sicer povsem odveč poševnice na koncu vsake vrstice, ki bi bile na mestu le, če bi transkripcija tekla, ne oziraje se na vrstice, če pa prepis verno posnema stanje na spomeniku, niso potrebne oz. so celo zavajajoče. Avtorica sproti sooča različne razlage in stališča strokovnjakov, ki so se v preteklosti z »našim« predmetom preučevanja že ukvarjali. Na ta način se bralec sproti seznanja tudi z natančnejšo zgodovino raziskav in širšo problematiko ter odprtimi vprašanji. Največ pozornosti se posveti ikonografiji na posameznih grobnicah, kar je za potencialnega samostojnega obiskovalca arheološkega parka ključnega pomena, saj bo s pomočjo teh razlag sploh vedel, koga gleda ter razumel, zakaj so upodobljeni točno tam. Tega gotovo ni mogoče razumeti brez vsaj osnovnega vpogleda v grško-rimsko mitologijo. Simbolika upodobitev na šempetrskih grobnicah zaživi pred našimi očmi, ko si preberemo razlage upodobitev, povezave z mitologijo in iz tega izhajajočo simboliko. Seveda ne doseže Jožeta Kastelica in njegovo *Simbolika mitov na rimskih nagrobnih spomenikih: Šempeter v Savinjski dolini* (Ljubljana: Slovenska matica, 1998), kar pa za te namene tudi nikakor ni potrebno. Pri Vindoniju se povsem korektno seznanimo s Heraklom in Alkestido, upodobitvijo pisarja in služabnice, pa morda s personifikacijo jeseni ter lovca. Ne gre pa samo za golo navajanje upodobljenih podob, opisom je namreč dodano razmišljanje o razlogih za postavitev na spomenik.

Na podoben način je predstavljena naslednja grobnica, ki je posvečena rodbini Enijev (*Ennii*). Avtorica sicer uporablja izraz Enijci, a če izhajamo iz izvirnega imena, se zdi, da so Eniji bolj primerni. Razlaga nagrobnega napisa poteka vzporedno z natančno razlago upodobitve pokojnikov in vsega ostalega, kar je mogoče najti na tem veličastnem spomeniku: Evropa na biku, geniji smrti, Ganime-

dova ugrabitev, satir in menada. Pri razumevanju celotnega konteksta spomenika se izkaže za nepogrešljivo poznavanje mitologije, mitoloških junakov in ostalih ikonografskih elementov, razlago, za katere najdemo predvsem pri E. Walde (*Im herrlichen Glanze Roms die Bilderwelt der Römersteine in Österreich*. Innsbruck: Institut für Klassische und Provinzialrömische Archäologie, Universität Innsbruck, 2005) - vsaj za naš vzhodnoalpski prostor.

Še večja in bolj razkošna je grobnica Spektacijev, ki je ikonografsko tudi najbolj kompleksna. Izstopa po upodobitvi treh velikih (v naravni velikosti upodobljenih) sedečih figurah, ki so jih praktično vsi raziskovalci identificirali ter povezali z na napisu omenjenimi osebami. K. Šmid ponovno sooči različna mnenja in argumentacijo. Pri transkripciji se spet pojavijo poševnice (kot pri Vindoniju), ki niso potrebne. Bogastvo ikonografskih elementov in upodobitve v raznih reliefnih nišah je neprecenljivo. In kot takšno je tudi predstavljeno. Srečamo Dioskura, upodobitev vseh štirih letnih časov (simbolika minljivosti je še kako primerna za na grobnico), herojske mladeniče, ponovno satira in menado, osrednjo podobo (in mit) na spomeniku pa najdemo v zgodbi Ifigenije, ki je predstavljena izčrpno in s pomočjo paralel. Prepoznati je mogoče še Oresta in Pilada ter posamezne epizode iz njihovega življenja, ki nam spregovorijo s posameznih ploskev (niš) na spomeniku.

Sekundinova grobnica je že za nepoučeno oko drugačna, manjša, bolj preprosta, le s skromnim okrasom ter brez mitoloških podob. Temu primereno je tudi prezentirana: napisu sledi le njegova razlaga. Nekoč so se bolj nagibali k njenemu poznejšemu nastanku, a se zdi, da so si vse grobnice po času nastanka relativno blizu.

Prvič je v sklop predstavitve šempetrske nekropole dodana še t.i. velika arkadna grobnica, ki sicer ni ohranjena v celoti, zaradi česar je tudi nikoli niso sestavili in razstavili. Rekonstruirati sta jo poskušali G. Kremer in A. Maver ter pri tem ugotovili, da so ostanki pripadali grobnici, ki je bila verjetno največja med vsemi, a brez napisa in skromneje okrašena. Na tem mestu morda pogršamo vsaj bežno opombo, da so v arheološkem parku hranjeni in razstavljeni še drugi nagrobniki, ki sicer niso tako imenitni, gotovo pa vredni omembe. Videti je

namreč mogoče kakšno nagrobno stelo in več pepelnic. Na območju šempetrske nekropole gotovo niso bili pokopani samo imenitneži in bogataši; in ko v ospredje postavimo izključno velike zidane grobove, popačimo realno stanje.

Monografijo odlikuje simpatičen preplet zgodovinskih, epigrafskih in umetnostno-zgodovinskih podatkov; pri čemer, kakor se za avtorico spodobi, so slednji tisti, ki prevladajo. Krasijo jo kvalitetne fotografije ter tiste starejšega datuma, ki so povezane z začetki izkopavanj. Med temi je veliko manj znanih (ali sploh še neznanih), ki gotovo dodajo ilustrativno vrednost in so že same po sebi zanimiv arhivski vir.

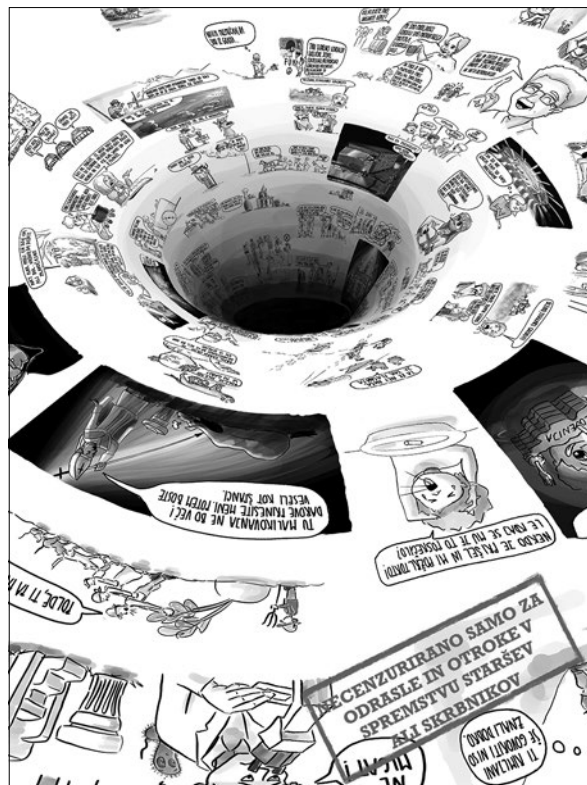
Čeprav publikacija ni znanstvene narave, je njen pomen za ozaveščanje širše javnosti še toliko večji. Šempetrska nekropola je tudi na globalni ravni rimskega imperija več kot vredna omembe. Če odmislimo Italijo (in nam bližnjo Akvilejo), tovrstne grobnice niso bile nekaj običajnega in pogostega. Za njihovo postavitev je bil potreben relativno velik finančni vložek, kar je že samo po sebi pomenilo veliko omejitev. Izid monografije je tako lahko spodbuda za vso strokovno in zainteresirano javnost, da se s še večjim zanosom loti del na področju ozaveščanja o pomenu in ohranitvi kulturne dediščine, do katere nimamo redko mačehovskega odnosa.

Julijana Visočnik

O izvoru Slovencev v besedi in podobi

Andrej Pleterski, Janja Rihter: *Kdo smo: Ilustrirana zgodovina slovenstva*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2020. 88 strani.

V koronskem času je police knjigarn in knjižnic dosegla publikacija z intrigantnim naslovom *Kdo smo*, izhodišče za njen nastanek pa so izključujoče se predstave o izvoru Slovencev, ki so se pojavile v slovenskem javnem prostoru. Vsebinske zamisli o etnogenezi slovenskega naroda izpod peresa Andreja Pleterskega, trikratnega doktorja s področja arheologije, etnologije in zgodovine, so predstavljene v nekoliko neobičajnem tandemu s pomenljivimi risbami ilustratorke Janje Rihter, dvakratne magistricice s področja likovne pedagogike in defektologije, ki deluje na Pedagoški fakulteti ljubljanske univerze. Čeravno se publikacija zaradi usklajene kombinacije besed in podob po mnenju nekaterih uvršča med stripe, to brez dvoma ni zgodovinski strip klasičnega tipa. A pustimo dolgočasne in ne posebej smiselne kategorizacije ob strani in se raje posvetimo strukturi in učinku knjige, ki sloni na

premisah znanstvenih spoznanj in predstavlja tako formacijo kot tudi zgodovinenje skupnosti, kakor se je razvila do danes skozi turbulentna družbenopolitična dogajanja na sončni strani Alp.

Knjiga *Kdo smo* je izšla pri Založbi ZRC in to bržkone ne zgolj zato, ker ZRC SAZU predstavlja pravno-institucionalni okvir Inštituta za arheologijo, na katerem je dolga leta deloval in še deluje njen

avtor. Omenjena založba ima že večletno tradicijo objavljajanja knjižnih izdaj, ki skušajo znanstvena dognanja predstaviti na oblikovno vznemirljiv način, z namenom zbuditi razmisleke o preteklosti in sedanjosti tudi med tistimi, ki namesto debelih tekstovnih knjig raje primejo v roke publikacije s večjim deležem vizualnosti. Založba ZRC je med drugim izdala tudi prevode več mednarodno prepoznanih stripov z zgodovinskimi vsebinami: denimo prelomni Spiegelmanov *Maus*, legendarni Lutesov *Berlin*, pretresljivo Tardijevo *Vojno v jarkih*, Tardijev in Vautrinov *Krik ljudstva*, Saccovi mojstrovini *Posrednik: zgodba iz Sarajeva* in *Goražde: varovano območje* ali manj znane, a nič manj presunljive Toffolojevo *Italijansko zimo* o fašističnem taborišču Gonars, Steinhallerjino in Loiselino *Peršmanovo domačijo*, o enem zadnjih nacističnih zločinov, zagrešenimi nad Koroškimi Slovenci in Slovenkami, ali Duplančičevo *Vojno*, pripoved o slovenski osamosvojitveni vojni skozi oči pripadnika JNA. Podprla je tudi slovenske stripovske ustvarjalce in izdala *Črni plamen* Zorana in Ivana Smiljanica ter *Sveto in smešno* Izarja Lunačka.

V stripih, teh do nedavna obstranskih in zanemarjenih nosilcih zgodovinskih pripovedi, je Založba ZRC očitno prepoznala pomembno pripovedno in spoznavno vrednost - pri čemer se zdi, da je doumela trenutni družbeni trend, po katerem vizualnost (ponovno) postaja prevladujoč nosilec sporočilnosti za najširše družbene plasti, zlasti za mlajše generacije. Stripovski jezik namreč lahko posrečeno ponazarja kompleksne družbene pojave in zapletena medosebna razmerja ter s prepletanjem slike in besedila, z rabo besednih iger in vizualne simbolike pa ustvarja pronicljive oblike zgodovinopisne ekspresivnosti. Dobri zgodovinski stripi brez dvoma lahko na vizualno domiselni način približajo ne le zabavne in satirične, ampak tudi pretresljive in zagonetne vsebine iz preteklosti, obenem pa bralstvu brezkompromisno nastavljajo družbeno ogledalo.

Dodano vrednost prepleta besede in podobe sta, kot izgleda, prepoznala tudi avtorja recenzirane knjige. Ključni namen stripovske zasnove publikacije *Kdo smo* je po pojasnilih Pleterskega ustvarjanje komunikacijskega mostu med akademsko in laično publiko, med katerima prepogosto nastaja pomensko brezno. Vrzel pri prenašanju

znanstvenih spoznanj na širše družbene plasti je Pleterski prepoznal tudi na polju zamišljanja izvora slovenstva, ki je v javnosti pustila močan vtis s t.i. venetsko teorijo, eni od avtohtonističnih predstav o izvoru Slovencev. Pleterski venetske teorije ne podpira, ampak se naslanja na mednarodna znanstvena spoznanja arheologov, zgodovinarjev, jezikoslovcev in etnologov, skratka sledi dognanju strok, ki jim pretežno pripada tudi sam. Lastne strokovne ugotovitve na vprašanje o tem, kdo smo Slovenci in kako smo nastali, niza s pomenljivimi in premišljeno postavljenimi povedmi. Minimalistično doziranje argumentacije v prid svoje vizije se nikakor ne odvija na račun strokovnosti, še več, ob dragocenem vizualnem spremstvu risb, ki jim ne manjka ironije, avtor v svojo razlago povabi bralca in ga izzove v razmišljanju.

V spremnem besedilu Pleterski pojasni genezo knjige, ki je trajala dva ducata let. Sprva je izhajala v *Delovih* podlistkih z naslovom *Etnogeneza Slovencev* kot odgovor na razmeroma široko recepcijo venetske teorije med Slovenci. Omrežje »zagnanih rodoljubov« je nagovorilo kar znaten delež javnosti k simpatiziranju s tezo, »da so na današnjem slovenskem ozemlju neposredni potomci prazgodovinskih Venetov, pravzaprav Slovenetcev, ki naj bi dali Evropi kulturo, svetu pa demokracijo«. Ta predstava, ki so jo znanstveniki ovrgli, pa ostaja prisotna in se še dandanes povezuje s slovensko državno simboliko. Večina se vas gotovo spomni »spodrsaljaja« s karantanskim panterjem ob predsedovanju Evropske unije leta 2021. Tudi ključna slovenska uradna dokumenta, kot sta potni list in osebna izkaznica, imata za slikovni ambient motiv iz vaške situle, predmeta, ki so ga – kot je v članku Gospodar veder iz leta 2015 pronicljivo pokazal Dimitrij Mlekuž – politične elite prevzele kot simbolno osnovo za novo zamišljanje nacionalne identitete Slovencev.

V izhodišču knjiga vsebuje preprosto, a nazorno epistemološko skico zgodovinarjevega ukvarjanja, ki je lahko v pomemben poduk vsem, ki se ukvarjajo z premišljevanjem o preteklosti in kako le-ta postane zgodovina. Posreduje nam sporočilo, da je najprej potrebno dosledno ločevanje med preteklostjo in zgodovino, pri čemer je zgodovina razumljena kot izdelek, ki ga zgodovinar ustvari iz preostankov preteklosti; ta je večinoma mnogopla-

stna, večglasna, neurejena in kontroverzna snov o človeku in njegovih dejavnostih skozi čas. Pri tem je ključnega pomena premislek o spoznavnih šumih oz. filtrih, ki določajo vsakokratno poustvarjanje preteklosti. Zgodovinska veda vselej temelji na preverljivosti dejstev, torej zgodovinopisnih virov, ki se ohranijo do trenutka, ko jih v pretres vzame zgodovinar. Dejstvo je, da se velik del virov o preteklosti sčasoma izgubi, razgradi, ali se celo namerno uniči, kar predstavlja poseben izziv zlasti za raziskovalce starejših dob, pomembno pa je zlasti zavedanje, da ohranjeni viri še zdaleč ne predstavljajo vseh sledi človeškega delovanja, ampak njen – nemalokrat sicer zelo ekspliciten – manjši del.

A tu se zaplet povezan z zgodovinarjevim raziskovanjem ne konča. Če denimo vzamemo v roke knjigo britanskega zgodovinarja Edwarda Halletta Carr, z naslovom *Kaj je zgodovina?*, lahko v njej preberemo, da je zgodovinar »dolžan spoštovati dejstva, a to še ne pomeni, da zadošča, če poskrbi, da so verodostojna«. S tem Carr samorefleksivno namiguje na to, da interpretativni naboj zgodovine vselej določa zgodovinarjeva izbira dejstev. Povedano z drugimi besedami, zgodovinar ne rabi poseči po laži, da podkrepi določeno zgodovinopisno sporočilo, dovolj je, da določene vidike o preteklosti poudari, druge pa zamolči. V praksi je navadno tako, da kvaliteto zgodovinskega dela določajo še zgodovinarjeva zavest o preteklosti, disciplinarne kompetence, širina nabora virov in tudi sposobnost razbiranja informacij iz njih. Pri tem pa, kot lucidno namigneta avtorja knjige, »se je treba zavedati, da pokaže drugačen zorni kot [opazovanja, op. p.] tudi drugačno sliko«. Na kakšne načine se na koncu zgodovinarjevo spoznanje usidra v zavest bralstva, je seveda povsem nova zgodba, ki je navadno zelo heterogena, saj je tudi (izhodiščno) razumevanje snovi s strani bralcev zelo raznoliko. Še več, spoznavno raznolikost se lahko zazna pri enem in istem bralcu; tudi piski te recenzije se pogosto dogaja, da isto knjigo vsakokrat bere z nekoliko drugačnimi očmi in iz nje posledično potegne druge poudarke - dejstvo, ki ga bržkone opazate tudi številni med vami.

Iz tovrstnega epistemološkega temelja Pleterski v nadaljevanju kombinira spoznavna polja zgodovine, arheologije, antropologije in deloma tudi primerjalnega jezikoslovja, ki so mu v pomoč pri

rekonstrukciji najstarejših dob človeške civilizacije. Predstaviti skuša zapleteno, spreminjajočo se in raznovrstno podobo kultur celinske Evrope, kot se izkazuje iz disciplin, pri katerih se navdihuje, izobražuje in jih s svojimi uvidi tudi dopolnjuje. Zaveda se, da spoznavni potencial vsake od teh vej znanosti še zdaleč ni izčrpan, zato posreduje tudi zavest o mejah zgodovinopisnih zamišljanj, ki jih do določene mere opredeljujejo tudi ugibanja in nezmožnost oblikovanja definitivnih odgovorov. Pri tem opozarja tudi na možnosti zgodovinskih napak v delih davnih raziskovalcev preteklosti, ki se jih danes uporablja predvsem kot zgodovinski vir. Za tem dejstvom tiči pomemben epistemološki pomislek, ki se nanaša na recenzirano knjigo. Posamezni kronisti in zgodovinarji od srednjega veka do 18. stoletja so Slovane prav tako enačili z Veneti; pri čemer pa, kot se pokaže v knjigi, se to poimenovanje pojavlja tudi za skupnosti, ki so živele v Turčiji, danes francoski Bretoniji, italijanskem Laciju in drugod po Evropi.

Izpostaviti velja, da je venetska teorija dobila močno podporo javnosti zato, ker se je pojavila v prikladnem časovnem trenutku, torej v procesu razpadanja jugoslovanskega političnega okvira, ki je terjal utemeljitev nove, na slovenstvu ustoličene državnosti. Tudi jedru slovenskih političnih in kulturnih elit (v razhajajočem kontrastu z znanstveno srenjo) je omenjena teorija ponudila ne le predstave o zgodovinsko podkrepljeni slovenski starožitnosti, temveč tudi posebno vlogo pri ustvarjanju temeljev evropskosti, kar je ob nelagodju glede negotovega zamišljanja prihodnosti med Slovenci bržkone vnašalo tudi potrebne občutke samozavesti.

Glede na strokovne kompetence Pleterskega je umevno, da časovno gledano glavnina knjige sloni na starejših zgodovinskih dobah. Pri tem pa avtorja dokaj na hitro opravita z obdobji, ko se je nad različne oblike kolektivnih identitet trdno usidrila nacionalna skupnost, ki uokvirja tudi zamišljanje slovenstva. Na tem mestu bi bilo nemara dobrodošlo, če bi Pleterski v posrečeni dvojec z ilustratoriko Janjo Rihter povabil tudi koga od kolegov in kolegic, ki se v večji meri posvečajo moderni zgodovini, njenim spoznanjem in pastem, pri čemer merim zlasti na stroko, ki je kritična do nacionalno uokvirjenih zgodovinskih pripovedi. Ta pomislek je zgolj dobronamerna sugestija o morebitni argumentativni

nadgradnji, ki bi tudi oblikovanje in recepcije venetske teorije obravnavala kot zgodovinsko dejstvo. Izjemnega pomena pa kljub vsemu je, da teža knjige razčlenjuje ravno tisto časovno obdobje od starega do srednjega veka, iz katerega črpajo avtorji venetske teorije svojo snov, saj so starejše dobe s svojo kompleksno realnostjo javnosti manj poznane in zato bolj dovzetne za mitološka zamišljanja.

Kot ljubiteljica stripov za pomemben sestavni del knjige razumem njen ilustrativni doprinos. Preproste, a zgovorne risbe Janje Rihter delujejo kot spodbujevalec bralčevega notranjega dialoga, ki se navadno ustvarja ob (nepovršnem) branju. Risbe pomensko podpirajo kratke zgodovinopisne skice Pleterskega, pri čemer jih večinoma ne povzemajo, ampak jih aktualizirajo, prikazujejo iz nam bolj znane sodobne perspektive. Na ta način delujejo ne le kot pojasnjevalec principov človeškega delovanja, ampak tudi v podkrepitev nekaterih univerzalnosti človeškega vedenja, zlasti teh na ravni medosebnih razmerij in relacij med različnimi kolektivi. S preprosto slikovitostjo, v katere so vtakani elementi humorja in provokativnosti, se obenem razelektri tudi teoretska rigidnost in celo duhamornost, ki nemalokrat veje iz strokovnih besedil o kolektivnih identitetah. S tem se v razpravo o zamišljanju naše preteklosti lahko vključijo tudi tisti, ki do zgodovine gojijo ljubiteljsko strast, med katerimi se nahaja velik delež podpornikov venetske teorije.

Publikacija, ki jo lahko pokonzumiramo v nekaj uricah sproščene, a navdihujočega branja, brez dvoma zasluži pozornost kolegov in kolegic iz celotne palete humanističnih disciplin. Zlasti se mi zdi posrečeno, na kakšen način lahko razmisleke o zapletenih dejstvih človeške družbe podžge sintetično odmerjen zgodovinski prikaz. Na tem mestu izhajam iz prepričanja, da zmore prav tisti, ki ima dober razgled nad snovjo, napraviti prepričljiv zgoščen zapis, ki obenem ne dela sile kompleksnosti, ki je preteklosti imanentna, ampak prav nasprotno – opozarja nanjo. Tej knjigi resda ne pripisujem visoke empirične referenčnosti, vendar v njej prepoznavam nekaj, kar se mi zdi veliko pomembnejše in bolj daljnosežno. Vidim nastavke za spodbujanje zamišljanja o tem, kako se oblikuje vednost o eni od danes nespregledljivih osebnih identitet in kako je ta formacija določena ne le z dejstvi, ampak tudi s sposobnostjo kreativnega domišljanja in izmišljanja, s sposobnostjo ki je v večji ali manjši meri lastna vsakomur od nas. Zaradi navedenega recenzirano knjigo toplo priporočam vsakomur, ki ga zanima preteklost in naš odnos do nje, k branju pa lahko dokaj enostavno povabim tudi tiste, ki se do bralnih vsebin raje dokoplje s kliki: <https://omp.zrc-sazu.si/zalozba/catalog/book/1911>.

Urška Strle

Plemiške rodbine sedmič

Miha Preinfalk, *Plemiške rodbine na Slovenskem. 18. stoletje. 2. del. Od Del-Negrov do Škerpinov.* Ljubljana: Viharnik, 2022 (Zbirka Blagoslovljeni in prekleti ; 7. knjiga). 300 strani.

V zbirki *Blagoslovljeni in prekleti* je po petletnem premoru zagledala luč sveta sedma knjiga, kot vse prejšnje izpod peresa zgodovinarja Miha Preinfalka, vodilnega slovenskega raziskovalca plemstva. Skoraj celo desetletje smo čakali, da je prvi knjigi o plemiških rodbinah, ki so to postale v 18. stoletju, sledila druga, potem ko so se vmes zvrstile tri knjige o plemstvu iz 16., 17. ter 19. in 20. stoletja. V tokratni knjigi je predstavljena življenjska pot 16 rodbin, ki so plemiški naslov pridobile v »razsvetljenem stoletju« in so bodisi izvirale iz slovenskega prostora ali pa so v njem živele.

Kot uvodoma poudarja avtor, so se kljub razmeroma majhnemu naboru rodbin ponovno pokazali vzorci znotraj plemiške družbe, ki jim je mogoče slediti tudi v drugih knjigah oziroma so značilni za plemstvo nasploh, na prvem mestu heterogenost. Velik del plemičev je bil daleč od stereotipnih predstav o gospodi v lepih oblekah in veličastnih gradovih. Mnoge poplemenitene rodbine so namreč še naprej živele svoje meščansko življenje in niti niso sklepale zakonskih zvez z drugimi plemiškimi rodovi.

Zelo raznolike so bile korenine posameznih rodbin, pri čemer je potrebna posebna previdnost pri presojanju prošenj, s katerimi so prosilci za plemstvo utemeljevali svoj izvor in zasluge prednikov. Radi so se sklicevali na stare, pogosto dvoimljive ali vsaj težko dokazljive plemiške statuse, ki naj bi jih sami ali njihovi predniki prinesli iz izvorne domovine, neredko izmišljene. Poplemenitenci iz povsem slovenskega okolja so ob povzdigu v plemiški stan skušali svoj plebejski izvor prikriti z izbiro nemških rodbinskih imen, ki so zvenela bolj gosposko od domačih. Tako je Zalokar postal Sallenstein, pri Protasijih pa je šlo prvotno sko-

raj gotovo za vipavske Bratože. Celjski trgovec in žovneški graščak Schwarz, ki mu je po večletnem prizadevanju uspelo pridobiti plemstvo šele leta 1803, se je izdajal za Del Negra, čigar predniki naj bi izvirali iz Karnije. Posebno pozornost pritegne za slovenski prostor eksotični priimek MacNeven, ki je prišel na Kranjsko v 19. stoletju iz Prage, in sicer s potomcem irskega priseljenca.

O raznolikem izvoru obravnavanih poplemenitih rodbin najboljše pričajo podatki, kdo in kaj je bil začetnik novega plemiškega rodu: Del Negro (1803) – trgovec v Celju, lastnik gospostva Žovnek in dveh manjših posesti, Formacher pl. Lilienberg (1739) – zasliševalni in ograjni odvetnik na Kranjskem, Janežič pl. Adlersheim (1716) – ljubljanski župan, Jeršinovič pl. Löwengreif (1715) – Senožečan v službi knezov Portia (ti so mu tudi podelili plemiški naslov), Kleinmayr (1787) – deželni tiskar in knjigotržec v Celovcu, Klosenau (1778) – stanovski knjigovodja na Kranjskem, MacNeven (1753) – profesor na praški medicinski fakulteti,

Plenčič (1764) – Solkanec, dr. medicine na Dunaju, Portico pl. Breitenau (1720) – graščak v Zalogu pri Novem mestu, Protasi (1770) – graščak na Planini pri Sevnici, Radič (1733) – dr. obojega prava, ljubljanski mestni sindik, Rastern (1724) – stanovski viceknjigovodja na Kranjskem, Sallenstein (1735) – dr. medicine, kranjski deželni zdravnik, Schifferstein (1702) – brata iz Škofje Loke, prvi pivovar, drugi zakupnik Komende (poplemenil ju je knez Eggenberg), Stremnitzberg (1763) – zakupnik gospostev Ljutomer in Branek, Škerpin pl. Oberfeld (1722) – duhovnik iz kamniške meščanske družine in trije njegovi nečaki, med njimi dva duhovnika. Tri rodbine oz. njihove rodbinske veje so pozneje, vse še v 18. stoletju, pridobile viteški naslov (Jeršinovič pl. Löwengreif leta 1756, Stremnitzberg 1766 in 1794 ter Schifferstein 1771), tri pa baronskega (Janežič pl. Adlersheim 1743, MacNeven 1767 in Rastern 1787).

Posebna vrednost Preinfalkovega pristopa k obravnavi plemstva je v spremljanju rodbin od najzgodnejših ugotovljivih prednikov preko vseh družinskih članov do izumrtja oz. do danes pri tistih treh, ki po moški strani še živijo. Te so: Del-Negro (pretežno v Avstriji), Kleinmayr (večidel v Braziliji) in Rastern (večinoma v Nemčiji), medtem ko so se sledovi za Schiffersteini izgubili v drugi polovici 19. stoletja nekje v Srbiji. Najkrajšo »življenjsko dobo« od plemenitenja do smrti zadnjega nosilca primka, samo šest desetletij in pol, so imele rodbine

Sallenstein (od 1735 do 1799), Plenčič (od 1764 do 1830), Protasi (od 1770 do 1836) in Klosenu (od 1778 do 1843). Pri Škerpinih pl. Oberfeldih je zanimivo, da je leta 1801 kot sploh zadnja potomka umrla članica rodbine, ki se je prva že rodila kot plemkinja (1723), in sicer leto dni po poplemenitnji njenega očeta. Številne obravnavane rodbine so do danes povsem izginile iz zgodovinskega spomina, zlasti tiste, ki so izumrle že po nekaj generacijah, a so se nekatere pozneje spet pojavile v drugačnem kontekstu. Tako je Solkanec Marko Anton Plenčič, znamenit zdravnik na dunajskem dvoru, ponovno oživel v dobi narodnega prebujenja.

Zasnova Preinfalkove zadnje knjige sledi konceptu prejšnjih šestih iz iste zbirke, vendar so rodbine tokrat predstavljene veliko bolj podrobno. Tak pristop je avtorju omogočila neprimerno lažja dostopnost zgodovinskih virov z vse bolj napredujočo digitalizacijo, zlasti matičnih knjig in časopisja. S tem je narasel tudi obseg prikaza posameznih rodbin, tako da bodo nekatere morale počakati na uvrstitev v naslednjo knjigo. Pri vsaki rodbini je sleherni član predstavljen z osnovnimi genealoškimi in drugimi podatki, na koncu knjige pa najdemo rodovna debla in obsežno osebno kazalo z več kot 1500 imeni. Knjigo poleg tega odlikuje bogat nabor slikovnega gradiva, od portretov, grbov, podpisov, pečatov in osmrtnic do sodobnih fotografij objektov – gradov in dvorcev, stanovanjskih hiš, nagrobnikov.

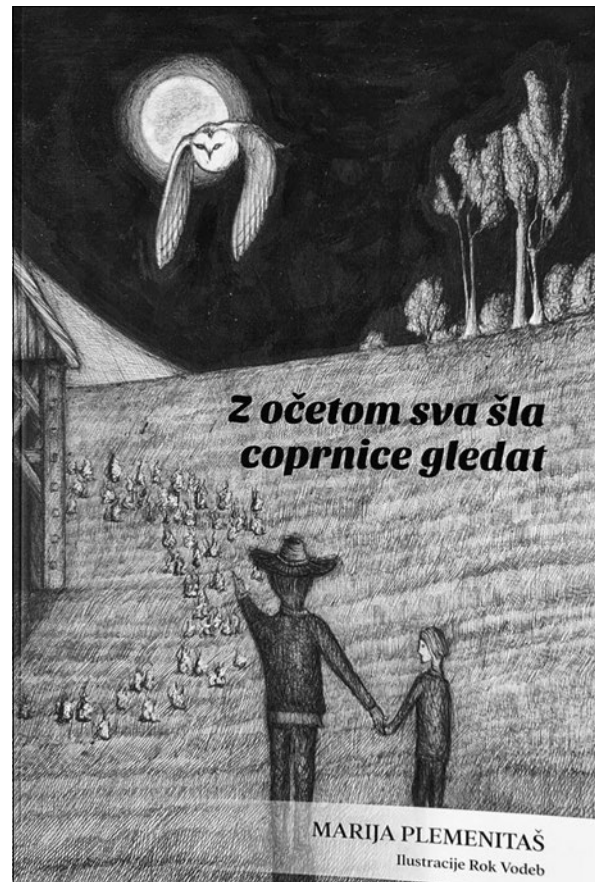
Boris Golec

Coprnice in coprnjaki

Marija Plemenitaš, *Z očetom sva šla coprnice gledat*. Šentjur: Javni sklad RS za kulturne dejavnosti, Območna izpostava in Literarno društvo, 2023. 75 strani.

Z očetom sva šla coprnice gledat je knjiga Marije Plemenitaš, v kateri so zbrane pripovedke, ki so si jih pripovedovali na Kozjanskem v prejšnjih generacijah ob kmečkih kolektivnih opravilih, tematsko pa so vezane na manj ali slabo razumljeno dogajanje v naravi. Gre za nadaljevanje avtoričinega interesa za lokalno zgodovino Dobja pri Planini, majhnega kraja v osrčju Kozjanskega. Plemenitaševa je tako izdala knjigo *Zgodbe s Handila, Legenda o nastanku Dobja*, ob stoti obletnici začetka prve svetovne vojne pa še pisma svojega dedka babici ob njegovi mobilizaciji in odhodu celjskega polka v Galicijo (*Ljuba moja Mici*).

Knjiga, ki je opremljena z ilustracijami, ponuja zbir pripovedi lokalnih informatorjev, zbranih na jesen življenja generacije, ki se je formirala na začetku 20. stoletja, ko je praznoverje obstajalo vzporedno z etabliranim krščanskim svetovnim nazorom. Mestoma je celo prišlo do sinteze praznoverja in družbene morale, o čemer pripoveduje zgodba o znašanju moža nad ženo zaradi promiskuitete pred sklenitvijo njune zakonske zveze. Zapisane zgodbe govorijo o težavnem sprejemanju drugačnosti, predvsem v potencirani obliki (izjemna lepota in njeno nasprotje - izstopajoča grdota ali deformiranost), ter »sproščanju« napetosti z izživljanjem nad substituti coprnic in coprnjakov: to je nad živalmi. Pripovedi so dejansko katalog izživljanja nad kraščami in mačkami. V knjigi pa lahko najdemo tudi simpatične razlage o še danes uporabljeni frazi

»so te zmešale čarovnice« za napačno nameščeno obleko ali obutev na vse zgodaj. Pomemben element je tudi eksistenčna beda ljudi, kar v pripovedih predstavlja motiv kraje mleka ponoči. Na eni stran je izražen strah pred izgubo mlečnosti krav – pomembnega, bogatega in rednega vira hrane – ob tem pa tudi drzne nočne tatvine mleka.

Sveta, ki je upodobljen v pripovedkah ni več, saj je modernizacija – vključno z izobraževanjem – odpravila oblike druženja ob kolektivnih kmečkih opravilih, grdo ravnanje z živalmi pa je postalo družbeno nesprejemljivo, ampak določene predstave, izvirajoče iz negotovosti, so preživele. Predstave o coprnicah in coprnjaki torej še zmeraj poganjajo strahovi, domišljija in stimulansi.

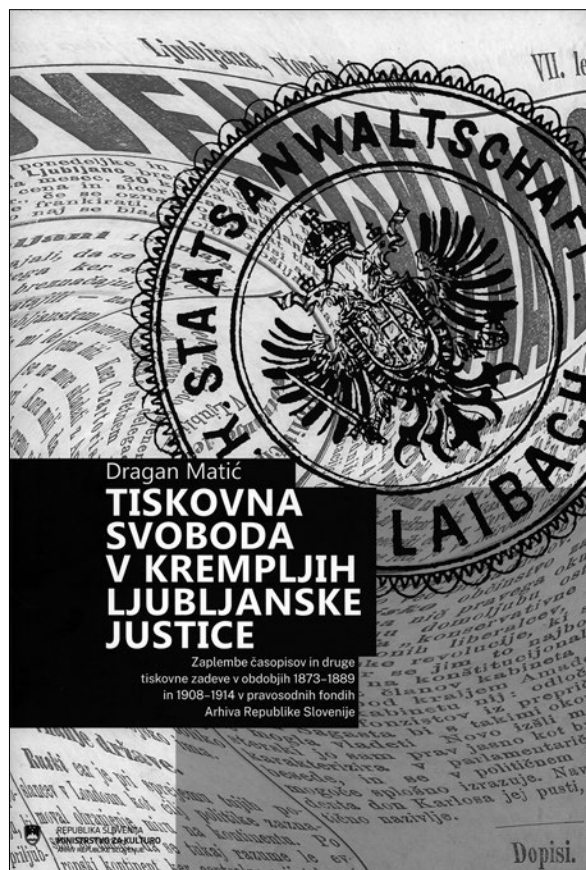
Željko Oset

Čas rdečih svinčnikov

Dragan Matić: *Tiskovna svoboda v krempljih ljubljanske justice : zaplembe časopisov in druge tiskovne zadeve v obdobjih 1873–1889 in 1908–1914 v pravosodnih fondih Arhiva Republike Slovenije*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2023. 336 strani.

Knjiga Dragana Matića zajema iz bogate zakladnice pravosodnih fondov slovenskega nacionalnega arhiva, posveča pa se tematiki, ki povezuje na eni strani živahno politično strankarsko življenje iztekajočega se 19. in mladega 20. stoletja, na drugi barvito pahljačo zlasti periodičnega tiska, ki je služil prenosu političnih idej med najširše občinstvo. Vmes pa je država v pravosodni sistem vtaknila še varovalke, ki so poskrbele za to, da politika (in tisk) s preradikalnimi idejami ne bi ogrozila obstoja države oziroma ne bi (preveč) spodkopavala ugleda njenih institucij ali nosilcev moči. Temu so včasih rekli cenzura, njeno delovanje pa je po stoletju in pol zanimiv dokument časa ter ogledalo družbe, ki je tedaj stopala na pot demokratizacije in podružbljanja politike ter postajala podobna temu, kar označuje demokracije zahodnega tipa še dandanes.

Politična zgodovina s strankarskimi programi, volitvami, politiki in njihovimi debatami zna biti za večino precej suhoparna zadeva, a na srečo obstajajo tudi izjeme – avtorji in dela, ki vse naštetu zavijejo v okusen ovoj zanimive pripovedi, skrbno izbrane perspektive in originalnosti. Na srečo gre pri predstavljeni knjigi prav za tak grižljaj. Avtor je z zasnovo svojega dela namreč mislil tudi na bralce, ki jim tovrstna tematika zgodovinsko (in pravniško) ni blizu, zato je moč v njem najti tudi dobrodošle »učbeniške« prijeme. Začetek nas najprej pouči o pomenu tiska, nas seznanja s predmetom obravnave ter predstavi obe instituciji, ki sta »prispevali« gradivo za knjigo – državno tožilstvo in deželno sodišče v Ljubljani. Sledi dobrodošla seznanitev z zakonodajo in postopkom v tiskovnih zadevah, po katerem so se odvijale v nadaljevanju predstavljene zgodbe o sodnih posegih v pravico do obveščnosti.

Osrednja nit dela je kronologija – tri obdobja, poimenovana po pomembnih osebnostih in značilnostih: »konfiskacijsko ministrstvo« Lasser-Auersperg (1873–1878), Taaffe-Winklerjeva doba (1879–1889) in obdobje pred veliko vojno (1908–1914) tvorijo okvir, v katerem je po posameznih letih najprej podano število tiskovnih postopkov, sledi pa podrobna obravnava najzanimivejšega ali najbolj tipičnega primera v tem letu. Vsako izmed poglavij spremlja tudi kratek, a izčrpen opis značilnosti obdobja z glavnimi poudarki, poglavje pa se prav po šolsko zaključuje s preglednico tiskovnih zadev obravnavanega obdobja in sklepom. Knjiga se zaključuje s pregledoma tiskovnih zadev Deželnega sodišča v Ljubljani (1873–1889) in Državnega tožilstva v Ljubljani (1908–1914), ki ju spremljajo kratki registri zadev.

Prvo obdobje (1873–1878) intenzivne germanizacije, razhoda mlado- in staroslovencev ter porajanja živahne »žurnalistične« dejavnosti je prinašalo izzive tako za novinarje in urednike, ki so si včasih želeli povratka »prave« cenzure, ko se je natančno vedelo, kaj je dovoljeno in kaj ne, kakor za pravosodne organe in policijo, ki je v gluhi noči pregle-

dovala še sveže izvode in prežala na prekucuške ali žaljive članke. Med predmeti zaplemb tedaj srečamo poleg stalnih osumljencev (Slovenski narod, Slovenec) pogosto tudi Alešovčevega Brenclja, ki ga je od »resnih« listov ločevalo prav dejstvo, da je bil narejen za to, da smeši in biča napake v politiki in družbi. Časopisi so v tem obdobju pogosto ločili funkciji »glavnega« in »odgovornega« urednika, pri čemer so zadnjemu (pogosto je bil to celo »slamnati mož« brez premoženja, a na dobrem glasu) namenili vlogo grešnega kozla in stalne stranke sodišč. V poglavju so podrobno predstavljeni primeri obravnav zoper Alešovca in Jurčiča, pohvalno pa je, da so na stran preganjanjih listov in novinarjev stopili tudi nekateri poslanci (Vošnjak), ki so skušali letvico dovoljenega dvigniti na državnem nivoju.

Taaffe-Winklerjevo obdobje (1879–1889) je bilo po prav maničnem preganjanju tiskovne svobode v pretekli periodi precej bolj upravljivo, povezano s siceršnjim deljenjem političnih »drobtinic« kranjskim Slovincem. Prineslo je prvo zaplembo »anarho-komunističnega« lista (1880), v istem letu pa še pričakovano zaplembo Brenclja zaradi očitkov o nemškutarstvu lavantinskega škofa Stepišnika in hkratno (malce bolj nepričakovano) ustavitev preiskave zoper Alešovca v isti zadevi. Vmes se kot jara kača ponavljajo prizadevanja za slovensko poslovanje sodišč – to se je za tiskovne zadeve zgodilo po letu 1883, čeprav se je že Jurčič sredi 70. let učinkovito boril za to ustavno pravico, in spričo spremenjenih družbenih razmer bolj ali manj duhoviti in izvirni »napadi« na »Nemce« in renegate. Za malce bolj žgečkljiv konec te periode je s svojim samomorom poskrbel nesrečni cesarjevič Rudolf (1889), ki ga je (in z njim vso habsburško hišo) bilo treba vsekakor obvarovati pred nepotrebno in neprimerno publiciteto.

Svoj osrednji motiv je imela cenzura tudi v zadnji periodi pred veliko vojno (1908–1914), dobila

pa ga je že prvo leto v divjaškem napadu Nemcev na cirilmetodovske zborovalce na »nemškem« Ptujju, še bolj pa seveda v septembrskih demonstracijah v Ljubljani, ki so odnesle življenji Ivana Adamiča in Rudolfa Lundra. Ta dva dogodka, ki sta radikalizirala politično življenje na Kranjskem in v drugih deželah s slovenskim prebivalstvom, so dodobra izrabili tako politiki kot mediji, ki so zato velikokrat končali v zaplembi, vsaj malo moralno sporno pa je, da so iz žrtev s prodajo »prigodnih« spominskih medalj in znamk »narodni« kapitalisti celo kovali dobiček. Kljub temu glavnemu torišču tiskovnih zadev kranjskega pravosodja, pa so se tudi v tem času ponavljali bolj ali manj stalni grehi časnikarjev in urednikov – žalitev časti, obrekovanje, ki so pridobivali ostrino in povzročili, da se je število zaplemb po prehodnem upadu v pretekli periodi znova dvignilo. Kot zloveščo novost pa velja izpostaviti »reptilsko« financiranje naklonjenih časnikarjev in medijev na Kranjskem, ki si ga je v letih pred I. svetovno vojno privoščila srbska vlada in v maniri specialne vojne širila svojo agitacijo med Slovenci.

Popotovanje v preteklost slovenskega političnega tiska in njegove (ne)svobode, ki ga opravimo med branjem Matičeve knjige, je tudi zgodba o dozorevanju slovenske politične in medijske krajine, iznajdljivosti urednikov in založnikov pri izogibanju zaplembam in kaznim ter nenazadnje še en dokaz za to, da se v zgodovini malo stvari zgodi »na novo«:

»Kmetija za kmetijo gre na boben, po drugih krajih pa se denar pri oknih ven meče: opominjamo le na dunajsko razstavo, na operno gledališče, na velikanske plače nekterih državnih služabnikov, na podpore, ki so se dajale in se še dajejo bankam, železnicam, služnim časnikom itd. itd.« Slovenec, 1. 3. 1879 (zaplenjena številka)

Aleksander Žižek

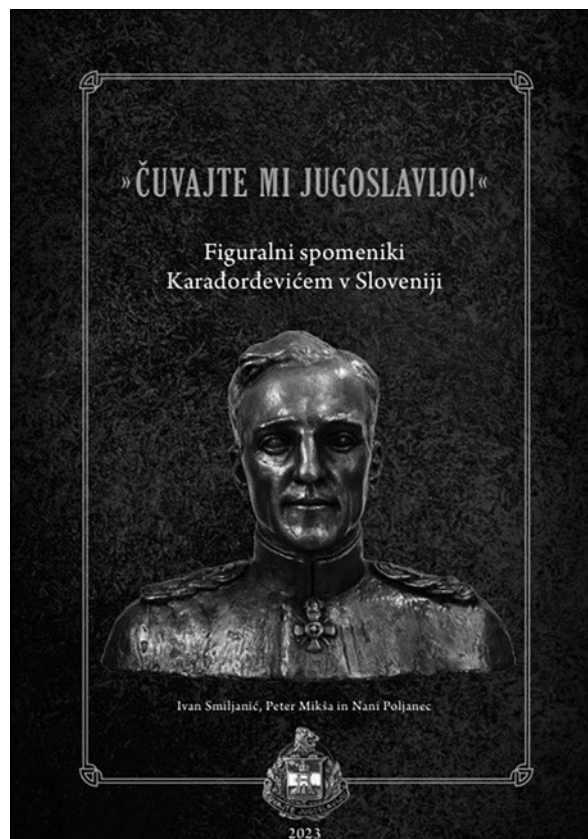
Jugoslovanska krona na spomenikih

Ivan Smiljanić, Peter Mikša, Nani Poljanec:
»Čuvajte mi Jugoslavijo!« *Figuralni spomeniki Karadorđevićem v Sloveniji*. Rogaška Slatina: Zavod ljudski muzej, 2023. 141 strani.

Čas teče, državna ureditev se spreminja, monarhi prihajajo in odhajajo. Država nastane, postavlja spomenike ... in propade. Ddr. Damir Globočnik, ki je v letu 2022 izdal obsežno knjigo s povezano temo – o poteh in stranpoteh spomenikov na Slovenskem, ugotavlja, da spomeniki želijo ohraniti spomin – niso pa večni.

Monografija, ki za naslov nosi domnevne zadnje besede kralja Aleksandra »Čuvajte mi Jugoslavijo!«, predstavlja vse figuralne spomenike kraljev Petra in Aleksandra Karadorđevića, ki so bili v času Kraljevine SHS, pozneje Kraljevine Jugoslavije, postavljeni v Dravski banovini. Delo tako osvetljuje del slovenske zgodovine 20. stoletja skozi prizmo javnega prostora, še posebej javne spomenike.

Avtorji, dr. Peter Mikša, Ivan Smiljanić in Nani Poljanec (uvodno besedo je prispeval dr. Božidar Jezernik), so natančno raziskali okoliščine nastanka, postavitve in – skoraj v vseh primerih – uničenja spomenikov. Pri tem so se z enako mero pozornosti lotevali vseh spomenikov, od konjeniškega spomenika kralju Aleksandru, ki je stal na Kongresnem trgu v Ljubljani in bil svojčas največji tovrsten spomenik v tem delu Evrope (tam ni stal niti leto dni), do tistih spomenikov, ki so jih postavljali po manjših krajih. Poleg zgodovinskih podatkov, ki so jih mnogo pridobili iz tedanjega časopisja, so zgodbe spomenikov opremljene z anekdotami, ki so jih spremljale, kar naredi branje še bolj zanimivo. Avtorji so ujeli dobro razmerje med strokovnostjo in poljudnostjo, zato je delo primerno za vse bralce.

Zgodovinski, družbeni in politični vidik vsakega spomenika je torej dobro predstavljen. Monografijo bi bilo mogoče nadgraditi še z raziskavo estetskega in umetnostnozgodovinskega vidika te skupine spomenikov, jih primerjati s spomeniki Karadorđevićem po drugih banovinah in sočasnimi vladarskimi spomeniki po drugih državah (mimogrede, spomenika Karadorđevićem še danes stojita v Parizu in Marseillu).

Spomenik kralja Petra sta do prihoda okupacijskih oblasti, ki so vse spomenike porušile, imela Kranj in Ljubljana, Aleksandrov spomenik pa poleg Ljubljane še Domžale, Ribnica, Gornji Grad, Jesenice, Rakek, Sveti Jurij ob Ščavnici, Sveta Trojica v Slovenskih goricah, Trbovlje, Sevnica in Zagorje ob Savi. Postavljanje spomenikov je terjalo dobršno mero načrtovanja, potrpežljivega zbiranja prispevkov, sodelovanje umetnikov, končno pa vodilo v vesele prireditve ob njihovih odkritjih; nekaterih od njih se je udeležil tudi sam upodobljeni.

Knjigo uvajata dve kratki poglavji, eno o zgodovini vladanja Karadorđevićev na Slovenskem, drugo o funkciji spomenikov in utrjevanju javnega

spomina na splošno. Knjigo dopolnjujeta še pregledna tabela in zemljevid točk, kjer so stali spomeniki. Posebno vrednost knjige vidim v izjemno bogatem slikovnem gradivu, ki ga sicer nekoliko težje najdemo, sploh pa zbranega na enem mestu. Avtorji so zbrali fotografije porušenih spomenikov, otvoritvene prireditve, dokumente, povezane s spomeniki in podobno. Knjiga je kvalitetno oblikovana, format pa je omogočil velike reprodukcije. Veliko reproduciranega gradiva je iz zbirke Nanija Poljanca, ki že vrsto let strastno zbira predmete, povezane z družino Karadoržević. Zadnje poglavje v knjigi, Obeleževanje spomina, predstavlja njegovo zbirko v Ljudskem muzeju Rogaška Slatina, ki ga je sam zasnoval, zopet z obilo fotografskega gradiva.

Nani Poljanec letos praznuje 35 let ustvarjanja, kar je obeležil s Kunstfestivalom, v okviru katerega je izšla tudi monografija. Knjiga, ki jo je pripravil s kolegom, je še en korak dalje v njegovi dolgi karieri umetnika, zbiratelja in raziskovalca zgodovine. Njegovo strastno in neutrudno zbirateljsko delo botruje dejstvu, da se ena najpomembnejših zbirk o Karadorževićih nahaja prav v Rogaški Slatini. V njej si lahko ogledamo tudi doprsni spomenik kralja Aleksandra I., ki ga je Poljanec pridobil leta 2021 in poskrbel za njegovo restavriranje. Gre za zadnji in hkrati edini ohranjeni spomenik (od ostalih so ohranjeni le fragmenti). Prav odkritje tega spomenika je bilo povod za nastanek pričujoče knjige, njegova fotografija pa je tudi na naslovnici.

Urh Ferlež

Naš Hinko Smrekar, um. slikar in risar za vse

Poznal sem tokove sveta : zapisi Hinka Smrekarja
(zbral in uredil Damir Globočnik). Šmarje Sap:
Buča 2023. 271 strani.

Po lanski 80. obletnici Smrekarjeve smrti, ko je bilo njegovemu življenju in delu posvečeno kar nekaj pozornosti, je pred nami knjiga, ki jo je 80 let po smrti dejansko »napisal in uredil sam«, kot je v svoji oceni v Mladini ugotovil Bernard Nežmah. Bogato ilustrirana in lepo opremljena knjiga prinaša 93 različnih proznih in pesniških objav ter pisem po izboru in z opombami Damirja Globočnika. Objave segajo v obdobje 1907–1941/42. Smrekar je objavljaj največkrat v Jutru, nekaj njegovih pisem pa najdemo tudi v rokopisnih zapuščinah znanih sodobnikov.

Razen nesporne likovne nadarjenosti za izražanje v najrazličnejših tehnikah in materialih, o

kateri pričajo umetnikova ohranjena in javnosti predstavljena dela, nam Globočnikova knjiga odstira še drugo, nič manj izvirno in samosvojo plat Smrekarjeve ustvarjalnosti – njegovo prozno, pesniško in publicistično dejavnost.

Smrekar v izbiri svoje tematike ni izbirčen – z osvežujočo zafrkljivostjo in humorjem popiše pr-

vih 10 let svojega življenja (Dni mojih lepša polovica ...), se dá opisati izmišljenim biografom (Naš Hinko Smrekar), se ganljivo poslovi od matere (Zahvala), zdrkne v vlogo opravljevega kronista (Naša duševna elita na letovišču), vojnega dopisnika iz zaledja (Črnovojnik), nergavega uporabnika Pisem bralcev (npr. Članom stavbne zadrage »Hera«!, Brumno postno preišljevanje o mačku, Mismanija, Cankarjev spomenik na Vrhniki, Kam s Prešernovim spomenikom), v rednih presledkih pa v maniri najbridkejšega naturalizma z izbranimi besedami razgalja svojo »revo« ter mogočnike in mecene prosi, naj ga s kakšnim odkupom, subvencijo ali celo »napotitvijo« v zapor rešijo gotove smrti od lakote (Slovenski umetnik v težkih časih, Obračun, Smrekarjevo pismo neznanemu prijatelju).

Vseeno pa je kot umetnik najbolj v svojem elementu tedaj, ko kakor spretni kirurg vihti pero nad vidnimi razstavami svojih sodobnikov. Njegove kritike so boleče natančni krokíji, iz katerih je vendarle moč nedvomno razbrati, kaj in zakaj je hvalevredno in kaj kritika pri posameznem delu/avtorju moti. Zlahka si torej predstavljamo, s kakšnim strahom so likovniki in likovnice ob jutranji kavi in cigareti listali po svojem izvodu, v poročilu z razstave iskali svoje ime ter naklonjeno ali karajočo sodbo arbitra Smrekarja. Zanj likovna umetnost nikakor ni bila slonokoščeni stolp od Boga poslanih prerokov, zato se je z veseljem obregnil tudi ob nesporne veličine svojega časa (Jakopič) in s humorjem ošvrknil iskanje svetega grala ter sledenje modnim trendom v umetnosti – dadaizmu in abstrakciji (Uvod v umevanje najmodernejše umetnosti in navodilo, kako postaneš najmodernejši umetnik).

Pomemben del njegove publicistične dejavnosti je predstavljalo zavzemanje za slovensko umetnost in umetnike, za katere bi po njegovo morala prevzeti odgovornost družba – zlasti njen najbogatejši sloj. V Smrekarjevih besedilih kar precejkrat naletimo na odkrite pozive po kupovanju domačih umetni-

ških del in s tem podpiranju slovenskih umetnikov, ki jih modno naziranje po krivici postavlja v senco tujcev in s tem peha v tujino, kjer požanjejo zasluženo slavo (Umetnost – luksuz?, Iz veže v sobe in salone).

Nekoliko presenetljive so Smrekarjeve pesmi, v katerih se v popolnoma solidni formi loteva ljubezni (Turobne ure), eksistenčne krize (Mornar), kot glavni motiv pa je tudi v njegovih pesmih zaslediti konflikt med duhom in materijo (srcem in denarjem – Bazar, Pesnika).

Smrekar je bil kot umetnik in intelektualec ključni del ljubljanske (slovenske) kulturne scene kar 30 let, že pred svojo vrnitvijo v Ljubljano (1911) pa je na Dunaju sklenil svoje najusodnejše prijateljstvo – v krogu vesnjanov je namreč spoznal Ivana Cankarja, s katerim je v prihodnjih letih plodno sodeloval. Prav za Cankarja je Smrekar tudi nezamenljiv »vir prve roke«, saj ga njegova pričevanja opisujejo med ustvarjalnim procesom, trenutki krize in seveda med sproščenim in nezmernim krokanjem s prijatelji iz dunajskega in ljubljanskega kroga, s svojim fantazijskim spisom (Ivana Cankarja drugo življenje in druga smrt) pa je Smrekar brez milosti nastavljal zrcalo dvoični slovenski družbi, ki ceni in objokuje samo mrtve velikane, na žive (njega?) pa se požvižga in jih obsoja.

Res je, Smrekar je poznal tokove sveta. V sebi je skrival iskro ustvarjalnosti, kopico darov za najrazličnejša področja umetnosti in neugnano ter nesmrtno radovednost, ki mu je dovoljevala, da se je na pristen način vedno znova čudil in navduševal nad vsakodnevnimi drobnimi čudeži. Znal je biti kritičen, zafrkantski, celo ciničen, a hkrati globoko občutljiv za krivice, bolečine in ponižanja malega človeka, kakršen je bil po poreklu tudi sam, dokler se s svojimi darovi in sposobnostjo ni povzpel daleč nad usodo, ki mu je bila sprva namenjena.

Aleksander Žižek

Navodila piscem prispevkov revije *Zgodovina za vse*

Prispevki v reviji so v slovenskem jeziku. V uredništvo sprejemamo lektorirane oziroma jezikovno neoporečne prispevke.

Razprave (rubrika *Zgodbe, ki jih piše življenje*) v obsegu okrog ene avtorske pole, naj vsebuje:

- naslov (ali naslov kot kratek udaren citat, ki mu obvezno sledi še podnaslov)
- besedilo v obsegu okrog ene avtorske pole (do ene in pol), napisano v MS Word, tekst Times New Roman, velikost 12
- avtorski izvleček (sinopsis) do 10 vrstic, priimek in ime avtorja, akademski naslov, poklic in delovno mesto, ustanovo, kjer je zaposlen, njen naslov, naslov elektronske pošte (sicer privaten naslov in e-pošto). K avtorskemu izvlečku avtor navede okvirno 3 ključne besede
- povzetek v obsegu do 30 vrstic
- vsaj 3 do 6 slikovnih prilog. Ločljivost posnetka vsaj 300 ppi (širina: 1 kolona = 915 pixels, 2 koloni = 1890 pixels). Priloge oddajte ločeno. Med besedilo članka, kjer naj približno stoji konkretna priloga, vpišite legendo, ki vsebuje podnaslov in navedbo vira (avtorstvo, kdo hrani). Za dovoljenja objave za potrebe članka poskrbijo avtorji sami.
- opombe (v formi sprotna opomba (pod črto), na dnu vsake strani, »footnote«), velikost 10. Opombe naj bodo v okrajšani obliki in vsebujejo zgolj napotilo na seznam virov in literature na koncu. Opombe naj bodo pisane enotno. Pri arhivskih virih uporabljamo standardne kratice za arhiv, nato navedemo kratico fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja in smiselno skrajšani naslov in številke strani. (npr.: Gestrin, Slovenske dežele, 12).
- poglavje Viri in literatura na koncu, v katerem so sistematično navedeni vsi uporabljeni viri in literatura. Ločeno se navajajo arhivski viri, literatura, po potrebi tudi časopisje in ustni viri. V teh sklopih je treba gradivo navajati po abecednem vrstnem redu in sicer v celoti, ne skrajšano.

Arhivski viri

arhiv, signatura in ime fonda ali zbirke, tehnično enoto (arhivsko škatlo), številko ali naslov dokumenta.

Primer: Arhiv Republike Slovenije, AS 231, Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije, 1945-1951 (po potrebi še številke škatel). V opombi zadostuje, če navedemo: AS 231, a.š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Primer: Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/0024, Mestna občina Celje, številka arhivske škatle, ime ali številka dokumenta (leto).

Literatura – monografije

Priimek, ime avtorja: naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku). Kraj: založba in leto izida.

Primer: Gestrin, Ferdo: *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana : Slovenska matica, 1991.

Literatura – članki

navedemo: priimek in ime avtorja, naslov članka. Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku), za periodiko še letnik, leto, številko in strani, za zbornik (ime urednika), kraj in leto izida in strani.

Primer za periodiko: Slana, Lidija: Iz zgodovine gradu in gospostva Snežnik na Notranjskem. *Kronika*, 48, 2000, št. 1-2, str. 20-41.

Primer za zbornik: Melik, Vasilij: Ideja Zedinjene Slovenije 1848-1991. *Slovenija 1848-1998 : iskanje lastne poti* (ur. Stane Granda in Barbara Šatej). Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998, str. 15-20.

Zapisi

- Besedila v rubriki Zapisi so navadno krajša, za nje pa veljajo enaki pogoji oddaje kot za razprave, ni pa potrebno oddati povzetka in avtorskega izvlečka (sinopsisa).

Ocene (rubrika *Iz knjižne police*) naj vsebuje:

- Privlačen, kratek naslov
- Naslov ocenjenega dela, citiran kot primeri zgoraj
- Besedilo naj obsega okvirno 2-3 strani
- Priloži se ločeno še skenirana naslovnica ocenjenega dela (300 ppi)

Za prevode povzetkov in izvlečkov v tuje jezike (v nemščino in angleščino) poskrbi uredništvo revije.

Za trditve in za znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji člankov. Prispevki so strokovno recenzirani. Recenzentski postopek je anonimen.

Prispevke naj avtorji pošljejo na naslov uredništva revije: Zgodovinsko društvo Celje (s pripisom za revijo *Zgodovina za vse*), Prešernova 17, SI-3000 Celje ali po elektronski pošti na naslov: batagelj@gmail.com. Za lažji kontakt pripišite še telefonsko številko, za vse ostale informacije pa smo vam na voljo na zgornjih naslovih.

Uredništvo

DA, naročam(o):

- izvod(ov) [Zgodovini.ce 16]: več avtorjev **SEIDLOV ZBORNİK** (16 €)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 15]: Janez Cvim **DUNAJSKI DRŽAVNI ZBOR IN SLOVENCİ (1848–1918)** (19 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 14]: Rolanda Fugger Germadnik **GROFJE CELJSKI MED ZGODOVINO IN MITOM** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 13]: Marija Počivavšek **EN GROS & EN DETAIL** (19 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 12]: več avtorjev **OROŽNOV ZBORNİK** (12 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 11]: Andrej Pančur **JUDOVSKA SKUPNOST V SLOVENIJI NA PREDVEČER HOLOKAVSTA** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 10]: Tatjana Rozman **POJOČI KASTRATI – (ZLO)RABLJENO TELO NA ODRU** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 9]: Andrej Studen **PIJANE ZVERINE** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 8]: Janez Polajnar **»PFUJ! TO JE GERDO!«** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 7]: Filip Čuček **USPEHI SPODNJEŠTAJERSKIH SLOVENCEV V TAAFFEJEVI DOBI** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 6]: Tone Kregar **MED TATRAMI IN TRIGLAVOM** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 5]: Marija Mojca Peternel **CILLIER WOCHENBLATT (ZEITUNG)** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 4]: več avtorjev **ŠTEFAN KOČEVAR – RODOLJUB SLOVENSKI** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 3]: Branko Goropevšek **ŠTAJERSKI SLOVENCİ, KAJ HOČEMO!** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 2]: Aleksander Žižek **NAŠIM ZVESTIM, LJUBIM CELJSKIM MEŠČANOM** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 1]: Andrej Pančur **V PRIČAKOVANJU STABILNEGA DENARNEGA SISTEMA** (16 EUR)

Stroški pošiljanja niso všteti.

Podatki o naročniku: FIZIČNA – PRAVNA OSEBA (ustrezno označite)

Ime in priimek / Naziv podjetja:

Ulica, hišna številka:

Poštna številka, kraj:
.....Davčna številka: Davčni zavezanec: DA NE (ustrezno označite)Način plačila (ustrezno označite): po predračunu (za pravne osebe) po povzetju (za fizične osebe)Naročilnica obvezuje Zgodovinsko društvo Celje in naročnika.
Zgodovinsko društvo Celje ni zavezanec za DDV (1. odstavek 94. člena ZDDV-1).

Datum: Podpis (žig):

Naročilnico pošljite na naslov:
Zgodovinsko društvo Celje, Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje
tel.: 03/42 86 412; faks: 03/42 86 411; info@zdc.si
<http://zdc.si/zgodovini-ce/>
www.zdc.si

ISSN 1848-7991

Andrej Pančur

V pričakovanju stabilnega denarnega sistema

Fünf Gulden

Aleksander Žitek

rief von Gottes gnaden Dominika
 allen zu den Meßern v. d. K. K. Hof-
 Taubstücken, Prater, v. d. K. K. Hof-
 ist zu den Meßern v. d. K. K. Hof-
 K. K. Hof-
 K. K. Hof-
 K. K. Hof-

Našim zvestim, ljubim celjskim meščanom

Branko Goropevšek

Štajerski Slovenci, kaj hočemo!
 Biti slovenske krvi,
 biti Slovencu ponos!

Stefan Kočevar – rodoljub slovenski

Slovenska mati

ISSN 1848-7991

Marija Moja Povernel

Cillier Wochenblatt

CILLIER WOCHENBLATT (ZEITUNG)
 Celjski nemški časopis iz leta 1848

ISSN 1848-7991

Tone Kregar

MED TATRAMI IN TRIGLAVOM
 Primerjave narodnega razvoja Slovencev in Slovakov
 in njihovi kulturno-politični stiki 1848–1938

SLOVENEK
 Slovenski delnik samostojnosti

ISSN 1848-7991

Filip Čuček

USPEHI SPODNJEŠTAJERSKIH
 SLOVENCEV V TAAFFEJEVI DOBI
 Gospodarske, socialne, kulturne in politične razmere na
 Spodnjem štajerskem v času Taaffejeve vlade (1879-1893)

ISSN 1848-7991

Janez Poljanar

»PFUJ! TO JE GERDO!«
 K zgodovini morale na Slovenskem v dobi meščanstva

ISSN 1848-7991

Andrej Staden

PIJANE ZVERINE
 O moralni in patološki zgodovini alkoholizma
 na Slovenskem v dobi meščanstva

ISSN 1848-7991

Tatjana Rezman

POJOČI KASTRATI –
 (ZLO)RABIJENO TELO NA ODRU

ISSN 1848-7991

Andrej Pančur

JUDOVSKA SKUPNOST V SLOVENIJI
 na predvečer holokausta

ISSN 1848-7991

Orožnov zbornik

ISSN 1848-7991

Marija Potivšek

EN GROS & EN DETAIL
 Trgovina v Sloveniji do druge svetovne vojne: trendi, struktura, praksa

ISSN 1848-7991

Rolanda Fugger Germačnik

Grošje Celjski
 med zgodovino in mitom

ISSN 1848-7991

Janez Cvirn

Dunajski državni zbor in Slovenci (1848–1918)

ISSN 1848-7991

SEIDLOV ZBORNIK

Naročilnica

ZGODOVINA ZA VSE

Želim postati naročnik revije **ZGODOVINA ZA VSE** in z letnikom naročam izvod(ov).
Letna naročnina (dve številki) je 19 EUR, za dijake in študente 13 EUR.

Poleg prihodnjih želim prejeti še naslednje izvode starejših letnikov po ceni 3 EUR
(Vpišite želen letnik, številko in število izvodov):

Letnik / številka	Izvod(ov)	Letnik / številka	Izvod(ov)
.....
.....
.....
.....

Stroški pošiljanja za stare številke niso všteti.

Uveljavljam študentski popust pri naročnini. (Ne velja za stare številke!)

Podatki o naročniku: FIZIČNA – PRAVNA OSEBA (ustrezno označite)

Ime in priimek / Naziv podjetja:

Ulica, hišna številka:

Poštna številka, kraj:

E-naslov:

Davčna številka (za pravne osebe): Davčni zavezanec: DA NE

Način plačila (ustrezno označite): po predračunu (za pravne osebe) po povzetju (za fizične osebe)

Naročilnica obvezuje Zgodovinsko društvo Celje in naročnika.
Zgodovinsko društvo Celje ni zavezanec za DDV (1. odstavek 94. člena ZDDV-1).

Datum: Podpis (žig):

Naročilnico pošljite na naslov:
Zgodovinsko društvo Celje, Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje
tel.: 03/42 86 412; faks: 03/42 86 411; info@zdc.si
<http://zdc.si/zgodovina-za-vse/>

ZGODOVINA ZA VSE

Izdalo in založilo: Zgodovinsko društvo Celje®
Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje, tel. 03 42 86 412, www.zdc.si
Uredniški odbor: Tina Bahovec, Borut Batagelj, Bojan Cvelfar,
Dragica Čeč, Jure Gašparič, Tone Kregar, Jurij Perovšek,
Marija Počivavšek, Ludwig Steindorff, Hrvoje Petrić, Rok Stergar,
Simon Zupan, Aleksander Žižek

Urednik: Borut Batagelj

Računalniška priprava stavka: Andrej Mohorič

Prevod izvlečkov v angleščino: Simon Zupan

Prevod povzetkov v nemščino: Tina Bahovec

Univerzalna decimalna klasifikacija prispevkov:
Osrednja knjižnica Celje, Domoznanski oddelek

Tisk: Grafika Gracer

Za znanstveno vsebino člankov odgovarjajo avtorji.

Fotografija na ovitku:

Dvorec Klevišče pri Polšniku po Valvasorjevi skicni knjigi Kranjske,
1678–79 (Valvasor, Topografija Kranjske, sl. 127).

Revija izhaja v dveh številkah letno.

Naklada: 300 izvodov

Finančna podpora za natis revije:

ARIS - Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost RS
Mestna občina Celje

ISSN 1318-2498 (Tiskana izdaja)

ISSN 2630-4325 (Spletna izdaja)

Revija je uvrščena v podatkovne baze Scopus, EBSCOhost in ProQuest.

The journal is listed in the databases Scopus, EBSCOhost and ProQuest.

Povzetki razprav so objavljeni in indeksirani v publikacijah *Historical Abstracts in America: History and Life*.
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in *Historical Abstracts* and *America: History and Life*.

Letna naročnina: za posameznike in ustanove 19 €, za študente 13 €.

Cena številke v prosti prodaji je 11 €.

Naročila: info@zdc.si